

**”Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget”
– Grunnlovens utelukkelse av jøder 1814-1851**

Kandidatnummer: 202

Leveringsfrist: 15.1.2008

Til sammen 39.820 ord

15.01.2008

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	Tema og problemstillinger	1
1.2	Kildematerialet	3
1.3	Den videre fremstilling	4
<u>2</u>	<u>JØDENES RETTSSTILLING I DE SKANDINAVISKE LAND FØR 1814</u>	<u>6</u>
2.1	Sverige	6
2.2	Jødernes rettsstilling i Danmark-Norge før 1814	9
<u>3</u>	<u>INNFØRINGEN AV GRUNNLOVSBESTEMMELSEN I 1814</u>	<u>20</u>
3.1	Grunnlovsforslagene	20
3.2	Riksforsamlingens forhandlinger om jødernes adgangsrett	25
3.2.1	Konstitusjonskomiteens vedtagelse av grunnsetningene	25
3.2.2	Riksforsamlingens behandling av grunnsetningene	26
3.2.3	Riksforsamlingens endelige beslutning om § 2	28
3.3	Hvorfor § 2 siste passus ble en del av Grunnloven	31
<u>4</u>	<u>§ 2 SISTE PASSUS' HISTORIE MELLOM 1814 OG 1851</u>	<u>37</u>
4.1	Håndhevelsen og virkningene	37
4.2	Juristenes syn på bestemmelsen	41
<u>5</u>	<u>UTVIKLINGSTREKK I SVERIGE OG DANMARK, 1814-1851</u>	<u>45</u>

<u>6</u>	<u>WERGELANDS FORSLAG OG ULIKE INSTANSERS SYN PÅ SAKEN, 1839-1842</u>	<u>50</u>
6.1	Wergelands grunnlovsforslag	50
6.2	Konstitusjonskomiteens første innstilling	51
6.3	Høyesteretts syn på Grunnlovens § 112	53
6.4	Børs- og handelskomiteenes betenkeligheter om opphevelsen	56
6.5	Betenkningen fra Det teologiske fakultet	58
<u>7</u>	<u>STORTINGETS REALITETSBEHANDLING AV SAKEN I 1842</u>	<u>62</u>
7.1	Konstitusjonskomiteens innstilling	62
7.2	Stortingsdebatten	73
7.3	Nye endringsforslag	81
<u>8</u>	<u>STORTINGSBEHANDLINGEN I 1845</u>	<u>83</u>
8.1	Konstitusjonskomiteens innstilling	83
8.2	Stortingsdebatten i 1845	87
8.3	Nye endringsforslag	95
<u>9</u>	<u>STORTINGSBEHANDLINGEN I 1848</u>	<u>96</u>
9.1	Konstitusjonskomiteens innstilling	96
9.2	Stortingsdebatten i 1848	100
9.3	Det nye og siste endringsforslaget	105
<u>10</u>	<u>OPPHEVELSEN AV GRUNNLOVSFORBUDET I 1851</u>	<u>105</u>

10.1	Konstitusjonskomiteens innstilling	105
10.2	Stortingsdebatten	110
<u>11</u>	<u>ENDRINGEN I PRIVATLOVGIVNINGEN</u>	<u>114</u>
11.1	Regjeringens innstilling	114
11.2	Odelstingets behandling av Regjeringens proposisjon	117
11.3	Konstitusjonskomiteens behandling og innstilling	118
11.4	Odelstingets andre behandling	119
11.5	Lagtingets behandling av lovforslaget	121
<u>12</u>	<u>AVSLUTNING</u>	<u>121</u>
<u>13</u>	<u>LITTERATURLISTE</u>	<u>126</u>
<u>14</u>	<u>VEDLEGG</u>	<u>A</u>
14.1	Tabell over voteringene på Stortinget 1842-1851	A

1 Innledning

1.1 Tema og problemstillinger

I 1814 ble den norske Grunnloven vedtatt og den inneholdt følgende bestemmelse i § 2 siste passus: ”Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riket.” Bestemmelsen ble stående i Grunnloven frem til 1851 da Stortinget, etter fjerde gangs behandling, opphevet forbudet. Hva var egentlig meningen med denne bestemmelsen? Hva var hensynene bak? Hvordan skulle den forstås? Var jødene allerede nektet adgang til Norge? Hvorfor ble den opphevet, og hvorfor måtte det fire stortingsbehandlinger til den fikk stort nok flertall bak seg?

Temaet for dette arbeidet er å drøfte disse spørsmålene. Hovedfokuset mitt er hvilke argumenter som ble brukt under Riksforsamlingens debatter og stortingsdebattene om jødenes rett til adgang fra vedtakelsen av Grunnloven § 2 i 1814 til opphevelsen i 1851. I utgangspunktet var jødene i 1814 allerede utelukket, blant annet gjennom Kong Christian Vs Norske Lov av 1687 art. 3-22-1. Hvis de bare skulle være i landet en kort stund, for eksempel i handelsøyemed, var det mulig å søke Kongen om spesialtillatelse. Det skjedde også etter Grunnloven trådte i kraft, og § 2 var muligens ikke så streng som ordlyden tilsa. Bestemmelsen kan da leses som en kodifisering av de gjeldende bestemmelsene som angikk jødenes rett til adgang og opphold i Norge.

Det har vært uklart om Riksforsamlingen ønsket å innskrenke jødenes rettigheter ved å plassere bestemmelsen i Grunnloven. På den måten ville forbudet bli absolutt og uten unntak for de jødene som allerede hadde rett til å komme til Norge, eller hadde fått spesialtillatelse til å besøke landet etter gjeldende regelverk. Portugiserjødene hadde etter

kongelige forordninger frem til 1814, uhindret adgang til å reise til Norge.¹ Og etter 1814 var portugiserjødernes rettigheter et av stridstemaene i saken. For å forstå Grunnlovens § 2 må man derfor også se på de kildene som regulerte jødernes adgangsrett til Danmark-Norge før 1814.

Henrik Wergeland la frem sitt forslag til opphevelse av bestemmelsen i 1839 og Stortinget hadde saken opp til behandling fire ganger: 1842, 1845, 1848 og 1851. En del av arbeidet mitt blir å gjennomgå og systematisere argumentene og de forskjellige momentene som ble brukt både for og mot opphevelse. Først i 1851 var flertallet stort nok til å vedta grunnlovsendringen. Selv om § 2 siste passus ble opphevet, måtte Stortinget fortsatt ta stilling den gjeldende privatlovgivingen. Spørsmålet ble derfor videre hvordan man skulle regulere jødernes status nå som Grunnloven ikke hindret at de kunne gis adgang.

På tross av grunnlovsforbudet fantes det jøder som oppholdt seg i Norge mellom 1814 og 1851. Noen av dem hadde fått kongelig tillatelse til å reise til Norge. Andre, som kom uten slike tillatelser, ble arrestert og sendt ut av landet igjen. Håndhevelsen og tolkningen av bestemmelsen er derfor en del av § 2's historie frem til 1851. I samme periode var det også store debatter omkring den generelle religionsfriheten i Norge. I 1842 ble konventikkelplakaten opphevet og i 1845 kom loven som regulerte dissenterende kristelige trossamfunn. Spørsmålet om jødernes adgangsrett kan med stor fordel sees i sammenheng med den generelle debatten om religionsfriheten på 1840-tallet. I dette arbeidet vil jeg i liten grad berøre dette, men nevner det når de endringene hadde nær sammenheng med opphevelsesspørsmålet.

Riksforsamlingen på Eidsvoll var påvirket av andre lands forfatninger og styreformer.² Et tema er om det samme gjaldt for jødernes rettsstilling. Jødernes rettsstilling i Danmark-

¹ Jødene i Spania og Portugal fikk valget mellom å konvertere til kristendommen eller reise fra landet, se Eriksen (2005), s.61-68. Mange av dem som reiste til utlandet bosatte seg i Amsterdam, Hamburg eller Italia. Deres etterkommere ble kalt portugiserjøder eller "jøder av den portugisiske nasjon".

² For en god fremstilling av kildene Grunnloven var bygget på, se Höjer (1882).

Norge (fra 1814 Danmark) og Sverige frem til 1851, er særlig interessant for den siste perioden for å se om det var likhetstrekk mellom landene og i hvilken grad jødenes stilling i de landene påvirket de norske stortingsrepresentantenes syn på saken. Av plasshensyn har jeg ikke kunne ta med en ytterligere komperativ drøftelse.³

1.2 Kildematerialet

Kildene til Grunnlovens tilblivelse er i stor grad deltagernes dagbøker og andre beskrivelser av hendelsene på Eidsvoll. De ulike grunnlovsforslagene er også sentrale kilder, og de fleste er å finne i Riksforsamlingens forhandlinger (Riks. Forh.). Flere av forslagene hadde med bestemmelser som spesifikt utelukket jødene. Hos andre var jødene indirekte berørt som følge av begrensninger i religionsfriheten, mens andre ikke tok opp disse temaene i det hele tatt.

For redegjørelsen av stortingsdebattene har hovedkildene vært Storthings-Forhandlinger (Sth. Forh.) og Storthings-Efterretninger (Sth.-Efterr.) som inneholder konstitusjonskomiteenes innstillinger og referater fra debattene. I tillegg ga også Morgenbladet gode referat fra debattene i Stortinget. Under hele perioden 1814-1851 var også saken gjenstand for offentlige debatter, og spesielt i perioden etter 1839. Mitt hovedfokus er først og fremst argumentasjonen og de rettslige perspektivene i de offentlige dokumentene. Avisinnlegg, dikt eller annen litteratur som omhandlet spørsmålet blir ikke utførlig behandlet. Informasjonen om Stortingets sammensetning og representantene er hovedsakelig hentet fra Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet 1814-1914*. Kristiania 1914-1915. Annen biografisk informasjon er hentet fra *Norsk Biografisk Leksikon*, Oslo 1923-1983.

Oskar Mendelsohns to-bindes verk "Jødernes historie i Norge" er den sentrale fremstillingen om dette temaet. I mitt arbeid bygger jeg først og fremst på primærkildene, og jeg har brukt

³ Den eneste øvrige kjente konstitusjonen som nektet jødene adgang som følge av religionsbestemmelser, var den spanske Cadiz-konstitusjonen fra 1812. Den sa uttrykkelig at statens religion skulle være apostolisk romersk-katolsk, og at man ved lov skulle forby alle andre religioner.

Mendelsohn som nyttig supplement for utfyllende informasjon. En stor forskjell når det gjelder debattene angående § 2 er at jeg har systematisert argumentene på Eidsvoll og Stortinget etter type og ikke kronologisk slik Mendelsohn har gjort. Stortingsarkivets presentasjon av ”Jødeparagrafen” er et annet nyttig startsted for å gå videre i primærkildene om bestemmelsens historie.⁴

1.3 Den videre fremstilling

Fremstillingen åpner med et kapittel om rettsreglene som angikk jødernes rett til adgang til Danmark-Norge og Sverige før 1814. Særlig for Danmark-Norges vedkommende blir det litt utfyllende generell historie for dermed lettere å forstå den faktiske situasjonen i 1814. På den måten blir det klart hva jødernes rettslige status var i Skandinavia da Riksforsamlingen vedtok Grunnloven. Deretter følger det i kapittel 3 en drøftelse av begivenhetene på Eidsvoll i april og mai 1814 som angikk utelukkelsen av jøder. Grunnlovsforslagene og Riksforsamlingens forhandlinger står særlig i fokus. I kapittel 3.3 drøfter jeg, sammenholdt med annen litteratur, hvorfor bestemmelsen ble tatt med i Grunnloven.

I kapittel 4.1 ser jeg på virkningene av § 2 i Norge i perioden 1814-1851. 4.2 inneholder en redegjørelse av sentrale juristers tolkning av § 2 i denne perioden og deres syn på de juridiske momentene om opphevelsen som kom under behandlingene. Den må leses i sammenheng med kapittel 6.3 om Høyesteretts syn på bestemmelsen og de juridiske spørsmålene i saken. Dette kapitlet står i nær forbindelse med kapittel 5 som omhandler utviklingstrekkene om jødernes stilling i Sverige og Danmark i samme tidsperiode.

Stortingsbehandlingene er bygget kronologisk opp i kapitlene 6 til 10. Kapittel 6 inneholder en redegjørelse for Wergelands forslag og de betenkningene som Stortinget innhentet i 1842. Kapitlene 7-10 inneholder analyser av konstitusjonskomiteenes innstillinger, stortingsdebattene og de nye forslagene som kom i saken. Særlig konstitusjonskomiteens innstilling i 1842, se kapittel 7.1, er et viktig dokument for saken og derfor gitt mye plass. Det var 47 vedlegg til den innstillingen, blant dem var også betenkningene som jeg drøfter i

⁴ http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/Innledning.html

kapittel 6. De øvrige dokumentene er stort sett behandlet ut i fra hva komiteen selv skrev om dem. Sentrale stortingsrepresentanter er presentert med en kort biografi i fotnotene, mens de øvrige bare er referert med etternavn.

Selv om det var store likhetstrekk i argumentene mellom debattene, vil den kronologiske oppdelingen gjøre det mer oversiktlig å se utviklingstrekkene i debattene fra 1842 til 1851. Hver stortingsdebatt er igjen delt opp etter typen argumenter som ble brukt for og mot opphevelse av grunnlovsbestemmelsen. I kapittel 11 er det kort redegjort for endringene i privatlovgivningen som ble vedtatt etter at § 2 siste passus ble opphevet.

Som vedlegg har jeg utarbeidet en tabell over alle representantenes stemmegiving til de viktigste opphevelsesforslagene. Her blir også alle stortingsrepresentantene fra alle voteringene presentert med fullt navn, yrke og valgkrets. Tabellen er ment som et hjelpemiddel for studiet av voteringene og den viser også utviklingstrekkene i debattene. Tidligere har Henrik Wergeland laget en tabell om voteringene i 1842.⁵ Mendelsohn laget en tabell for alle som stemte for endring på Stortinget i 1851, og tidligere hadde avgitt stemme i saken.⁶ Aage Skullerud laget en tabell for bonderepresentantene fra amtene fordelt på landsdeler og amt, men bare for voteringen i 1845.⁷ Bjørn Stensby også har laget flere gode tabeller for alle voteringene hvor han blant annet deler opp etter yrker.⁸ Min tabell er den første fullstendige for alle de viktigste forslagene som var oppe til votering i de forskjellige stortingssesjonene

⁵ Wergeland (1936), s.61-64

⁶ Mendelsohn (1987), s.265

⁷ Skullerud (1971), s.145

⁸ Stensby (1996), s.150-161

2 Jødernes rettsstilling i de skandinaviske land før 1814

2.1 Sverige

I Sverige har det bodd jøder siden 1600-tallet, men det var et krav at de skulle døpes for å kunne bosette seg der. Det var blant annet en dåp av jøder i Stockholm 1681, og kongen, dronningen og en rekke av datidens celebriteter deltok. Frem til 1775 var det 25 liknende dåpsseremonier i Sverige. De aller fleste var i Stockholm og alle fikk stor oppmerksomhet i offentligheten.⁹ Det var nærmest en statlig politikk at de jødene som oppholdt seg i Sverige på den tiden, eller ønsket å reise dit, skulle konvertere til kristendommen og døpes.¹⁰ I 1680 var det noen jøder som prøvde å overtale kongen til å tillate jøder å bosette seg uten å bli døpt, men lyktes ikke. I 1685 kom en forordning hvor Kongen bestemte at ingen jøder skulle få tillatelse til å bosette seg i noen annen del av landet. Begrunnelsen var faren for at den jødiske religion skulle få negativ innflytelse på kristendommen i landet. Det var muligheter for å få kongelig oppholdstillatelse, men kun for en begrenset tidsperiode.

Spørsmålet om jødernes rettsstilling ble ikke bare et religionsspørsmål. Det ble også en annen problemstilling fordi jødene ble ansett som en annen rase. Jødiske handelsmenn, oftest portugiserjøder, ble utnevnt til kongelige tjenestemenn, vanligvis med ansvar for økonomi og handel. Den innflytelsen gjorde at jødene fikk flere og flere rettigheter. Selv om de formelt ikke hadde adgang, ble forordningen av 1685 i liten grad håndhevet. Karl XII var den første som tillot jødisk gudstjeneste på svensk jord i 1718, og forordningen var ikke lenger opprettholdt mot slutten av hans regjeringstid samme år. I Konungaförsäkran fra 1719 og 1720 var det bestemt at utlendinger kunne med visse betingelser holde gudstjenester. De kunne ikke ansette en religionslærer, hvilket var en innskjerping av tidligere praksis. Senere kom det også flere forordninger som blant annet sa at jøder som brøt forbudet mot å være i

⁹ Glück (1997), s.18

¹⁰ Valentin (1924), s.44 flg.

riket skulle dømmes til fengsel eller straffearbeid, dette selv om det allerede bodde jøder i landet.

På 1700-tallet var det et problem med jødiske tiggere og landstrykere og det ble gitt flere regler som forbød den typen virksomhet. Rundt 1740 ble det helt forbudt for disse "Judar, Savoyarder, Lindansare, Comoedianter m.fl. Gycklare, hwad namn de hafwe måge, Tartare och Zigeuner..." å ferdes i Sverige uten pass.¹¹ Ble man arrestert, ventet straffearbeid eller verre. Den 27. juni 1745 kom en kongelig resolusjon som ga velstående jøder utvidede rettigheter.¹² 1772 skrev Gustav III at: "Det är visst, at det skulle vara en mycket stor fördel för riket, om ett så idogt folk som judarna skulle kunna bosätta sig här".¹³ Det var svar på hans mors ønske om å gi det hun kalte "den jødiske nasjon" tillatelse til å bosette seg i Sverige.

Man regner starten på de "svenske jødene", ikke bare utenlandske jøder i Sverige, for da Aron Isak, etter å ha fått kongelig beskyttelse, stiftet en menighet i Stockholm i 1775.¹⁴ Tidligere var det, med noen få unntak, verken lov for jøder å bo eller utøve sin religion i Sverige.¹⁵ Samme år ble alle med fremmed tro invitert til å bosette seg i fristaden Marstrand hvor de skulle ha full nærings- og religionsfrihet.¹⁶

I 1777 tok det svenske kommerskollegium initiativ til utarbeidelsen av et "judereglment" for å hindre at jødene fikk økte rettigheter.¹⁷ Den 27. mai 1782 kom *Kongl. Commerce-collegii reglemente för dem af Judiska nationen, som vilja hit i riket inflytta och sig här nedsätta*

¹¹ Glück (1997), s.21

¹² Valentin (1924), s.122.

¹³ Kungl. biblioteket (1975), s.3

¹⁴ Valentin (1924), s.153

¹⁵ Glück (1997), s.16

¹⁶ Kungl. biblioteket (1975), s.10

¹⁷ Valentin (1924), s.175

som var en relativ streng og detaljert lovtekst som rammet mange deler av de svenske jødernes liv.¹⁸ Jødene var omtalt som "judiska nation", og ikke svensker med annen religion. Reglementet sa at jøder kunne bosette seg og bygge synagoger i Stockholm, Norrköping og Göteborg. Det var en rekke bestemmelser som påvirket jødernes daglige tilværelse som blant annet valg av næring. Jødene kunne heller ikke ha statsstillinger, stemmerett eller velges til nasjonalforsamlingen og i noen tilfeller skulle jødene ha høyere straff enn andre for samme sakstille. De var hindret fra å utføre religiøse handlinger som kunne skape bekymring blant allmennheten, og kunne heller ikke opprette skoler i frykt for at de ville spre sin tro.

Selv om "judereglementet" satte begrensninger i jødernes rettsstilling er det nok rett som Hugo Valentin skrev i sitt standardverk at "judarnas villkor väsentligen komma att bero av olika myndigheters godtycke, stränghet eller välvilja".¹⁹ Gustav III og senere konger var ofte mer opptatt av å sikre samfunnets beste og tjenestene til det som kunne være nyttige personer.²⁰ Reglementet var basert på regler fra andre vesteuropeiske stater fra samme tid, men var også mer liberal for lokke til seg verdifulle innvandrere.²¹ Argumentene som kom i diskusjonen omkring vedtagelsen av reglementet var de samme som i de fleste debatter om jødernes rettsstilling. Det var fokus på skadepotensialet jødedommen kunne ha på den kristne tro hos svenskene. Det ble også fremholdt at jøder var etisk mindreverdige og farlige handelsmenn. De var generelt et dårlig folkeslag som man ikke ønsket i landet.²²

Mellom 1806-1809 var det en fullstendig stans i innvandringen av jøder til Sverige. Det var igangsatt av Gustav IV Adolf for å forhindre at svenske jøder skulle ha for mye kontakter med utenlandet. Han ville særlig forhindre at Napoleons jødiske kongress skulle ha noen

¹⁸ <http://sv.wikisource.org/wiki/Judereglementet>

¹⁹ Valentin (1924), s.194

²⁰ Glück (1997), s.26

²¹ Kungl. biblioteket (1975), s.12

²² Ibid., s.12

påvirkning på jødene i Sverige.²³ Sveriges konstitusjon fra 1809 er helt taus når det gjelder adgangsbegrensninger og religionsfriheten for folket.²⁴ Samme år opphevet regjeringen innvandringsforbudet og ga "judereglementets" bestemmelser kraft igjen. Fra 1809 og utover var det også noen velholdne og innflytelsesrike jødiske handelsmenn som ble naturaliserte som "vanlige" svensker og derfor hadde dispensasjon fra reglementets krav og betingelser. De fikk nesten alle de "vanlige rettighetene" som en svensk statsborger hadde, men kunne ikke velges til riksdagsmenn eller inneha et statsembete.²⁵

2.2 Jødernes rettsstilling i Danmark-Norge før 1814

Allerede fra Olav den helliges tid var det forbudt for ikke-kristne å oppholde seg i det norske riket.²⁶ Dette ble igjen inntatt i Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274 som krevde at alle som oppholdt seg i Norge skulle være kristne og tro på det som stod i Kristendomsbolkens kapittel 1.²⁷ I noen norske middelaldertekster var det referanser til jøder, og i senere middelalder dukker ordet opp i diverse litteratur og kirkelige forordninger.²⁸ Etter reformasjonen ble Danmark-Norge en luthersk stat og Kongen ble kirkens overhode og krevde at befolkningen fulgte Bibelens ord.²⁹ Michael Hartvig hevder det er tvilsomt om det i det hele tatt befant seg noen jøder i Danmark i middelalderen, og

²³ I mai 1806 samlet Napoleon en rekke fremtredende jøder fra Europa til et jødisk råd i Paris, hvor det kom en rekke bestemmelser som jødene selv mente var nedverdiggende. Formålet var å "gjøre jødene til nyttige borgere, å samkjøre deres tro med pliktene til franskmenn". De skulle svare på en rekke spørsmål som skulle avgjøre jødernes forhold til Frankrike. To av spørsmålene de måtte svare på, og helst så patriotisk som mulig, var om de anså franskmenn som brødre eller fremmede og om de anerkjente Frankrike som sitt land og var villige til å forsvare det og adlyde lovene.

²⁴ Sverige (1809) Kongen måtte være "af den rena evangeliska läran"

²⁵ Glück (1997), s. 28

²⁶ Mendelsohn (1887), s.9

²⁷ Taranger (1970), s.17 flg.

²⁸ Mendelsohn (1987), s.9 flg.

²⁹ Sogner (2003), s.242

han er ganske sikker på at det ikke bodde noen der permanent.³⁰ Det er enda mindre sannsynlig at noen var i Norge.

I 1583 og 1584 begynte den jødiske innvandring til Holsten, som da var under styre av den danske Kongen. De Schauenburgske grevers regjering ga enkelte jøder tillatelse til å bosette seg i byene Altona og Ottensen.³¹ En av grunnene til kravet om spesialtillatelse var fordi Fredrik IIs fremmedlov fra 20. september 1569 bestemte at alle ”fremmit Folck aff adskillige Nationer” måtte akseptere 25 artikler om kristen tro og lære for å kunne bosette seg i Danmark-Norge, hvilket naturligvis også rammet jødene.³² Hvis jødene ikke overholdt disse reglene måtte de forlate landet innen tre dager, eller uten nåde bli straffet på liv og gods. Fremmedloven kom nok hovedsaklig som en reaksjon på frykten for at jødene skulle bosette seg i ”det egentlige Danmark”, og var gitt med stor støtte fra det danske presteskapet.³³ I 1619 kom det man regner som det første beskyttelsesbrevet til en jøde gitt av en dansk konge. Det ble gitt til Albert Dionis, en velstående portugiserjøde fra Hamburg.³⁴

Christian IV, som var en større tilhenger av jødene, så at de kunne være viktige bidragsytere til kongeriket. I 1622 ga han portugiserjødene rett til å bosette seg i den nye handels- og festningsbyen Glückstadt. Samme år sendte han også et brev til portugiserjødene i Amsterdam og Hamburg hvor han oppfordret dem til å flytte til byen.³⁵ Da var det allerede 12 jøder som hadde tatt opphold i Glückstadt.³⁶ Alt i 1620 og 1621 fikk de jødene som hadde bosatt seg der religionsfrihet og andre privilegier. Og i 1630 fikk de også rett til å reise fritt i hele Danmark og Norge, samt visse andre privilegier, rettigheter

³⁰ Hartvig (1951), s.27

³¹ Ibid., s.19

³² Rørdam (1883), s.126 flg.

³³ Hartvig (1951), s.20

³⁴ Hauch-Fausbøll (1921), s.106

³⁵ Salomon (1914), s.115

³⁶ Hauch-Fausbøll (1921), s.107

og plikter.³⁷ Blant privilegiene var retten til å avholde egne gudstjenester og anlegge en jødisk gravlund.³⁸ I 1629 sendte Kongen igjen et åpent brev for å motivere fremmede nasjoner til å flytte til byen og han lovet dem visse betingelser dersom de benyttet seg av tilbudet. Også øvrige ikke-evangelisk-lutherske personer fikk økte rettigheter og det kan virke som statsøkonomiske hensyn inspirerte til en større toleranse overfor andre religioner, slik Sølvi Sogner hevder.³⁹ Christian VI ville gi portugiserjødene rett til å bosette seg i kongeriket tidligere, men motstanden hos de geistlige gjorde at han måtte utsette det.⁴⁰ I 1641 ble rettighetene utvidet til å gjelde de tyske jødene som hadde slått seg ned i Altona.

Fredrik III utstedet 6. februar 1651 et forbud mot at jøder kunne være i Danmark uten å ha leidebrev.⁴¹ Dette er første gang Leidebrev eller ”Special oc særdeelis Geleitz Breff” ble nevnt, og det var tillatelser til å reise på visse steder innenfor en fastsatt tidsperiode. Hvis en jøde som ikke hadde et slikt leidebrev ble funnet, ville han bli idømt en bot på 1000 riksdaler. Det ble også gitt en belønning på 50 riksdaler til dem som varslet om jøder som oppholdt seg ulovlig. Det stod nemlig videre i forordningen at Kongen hadde erfart at atskillige jøder hadde sneket seg inn for å drive handel blant annet med juveler, og det var imot ”den i dette lofflige Kongerige velherbracte Brug” og denne ”deri dumdristighet” mente Kongen at han selvsagt ikke kunne tolerere. De jødene som ikke hadde leidebrev fikk 14 dager på seg til å forlate landet.⁴² Trolig kan man tolke dette som en frykt for masseinnvandring av østeuropeiske jøder på flukt fra krig og uroligheter. Th. Hauch-Fausbøll mener at den egentlige grunnen var at kongen hadde følt seg lurert i en handel med jøden Jacob Lima og latt det gå utover alle jøder.⁴³ Forbudet fikk trolig også betydning for

³⁷ Ibid., s.119

³⁸ Blüdnikow (1984), s.19

³⁹ Sogner (2003), s.247

⁴⁰ Mendelsohn (1987), s.12

⁴¹ Forordninger (1664) 6. februar 1651

⁴² Forordninger (1664) 6. februar 1651

⁴³ Hauch-Fausbøll (1921), s.147 flg.

jødernes adgang til Norge. I et leidebrev fra 7.mars 1651 ble betegnelsen ”in Vnsern Reichen” brukt og det var den vanlige betegnelsen for begge kongerikene.⁴⁴

Kongen ble gjort oppmerksom på at forbudet var i konflikt med de privilegiene som ble gitt portugiserjødene i Glückstadt. Kort tid etter kom det et brev til alle lensmenn i Danmark hvor de ble informert om at portugiserjødene fortsatt skulle ha rettighetene de fikk i 1630. Portugiserjødene protesterte videre, og i en kongelig plakat fra 19. januar 1657 fikk alle portugiserjødene igjen lov til å ferdes fritt og drive handel i Danmark-Norge. Denne forskjellsbehandlingen skyldtes trolig at portugiserjødene ofte var mer velstående og derfor nyttigere for staten enn de øvrige jødene. Samfunnet og tiden var preget av forberedelser til en krig mot Sverige, og staten kunne ha stor nytte av portugiserjødenes rikdom og forbindelser.

Rundt midten av 1600-tallet hadde en rekke portugiserjøder utstrakte og hyppige forbindelser med kongehuset og det var naturlig at de fikk gode betingelser som takk for hjelpen. Kongen var ikke helt konsekvent på forskjellen i lovverket mellom portugiserjødene og andre jøder, og ga over 30 tyske jødiske familier fra Hamburg rett til opphold i Glücksburg med samme begunstigende rettigheter som portugiserjødene.⁴⁵ Det var fortsatt ikke aktuelt for noen jøder å få tillatelse til å bosette seg i kongerikene, men bare rett til å reise og drive handel. For å bosette seg måtte man konvertere, og det var en rekke dåp i Danmark på 1600 og 1700-tallet.⁴⁶

14. desember 1670 ble rettighetene til portugiserjødene igjen vedtatt i et nytt kongebrev fra den nye Kongen, Christian V. Brevets tittel er ”Obet Bref ang. Frihed til Næring og Reiser for Hebraiske af den Portugisiske Nation (Efter Ansøgning af Gabriel Gomez)”.⁴⁷

⁴⁴ Mendelsohn (1987), s.13

⁴⁵ Hauch-Fausbøll (1921), s.158

⁴⁶ Weitemeyer (1919), s.337-364

⁴⁷ Gabriel Gomez var en betydningsfull jødisk innbygger i Glückstad.

”Til ydermere Confirmation af Kongelig dem samtlige givne Bref, dat. 19de Jan. 1657, bevilges og tillades, at bemeldte Portugisiske Nation, og i Særdeleshed de af den Samme, som i Amsterdam ere bosiddende, eller sig i Kongens Kjøbstæd Hamborg og Fæstning Glykstad redeligen og ærligen opholde, maae, herefter som tilforn, udi Konges Riger, Førstendomme og Lande fri og ubehindret i deres lovlige Ærinde reise og forreise, og her drive og fortsætte deres tilbørlige Handel og Næring...”⁴⁸

Kongens hensikt var å få dem til landet for at de skulle drive handel. Han fryktet overhodet ikke denne gruppe jøders atferd, tvert i mot, han ønsket dem velkommen.

I løpet av 1670 og 1680-årene fikk portugiserjødene etter hvert tillatelse til å bosette seg i flere byer, blant annet København. Dette skjedde ikke uten protester fra geistligheten.⁴⁹ Kommerciekollegiet ga en innstilling i 1671 hvor jødene skulle gis flere rettigheter for å få dem til å bosette seg i noen av de byene som var blitt hardest rammet av pest og krig. Det var fortsatt mange restriksjoner, som blant annet på valg av næring og utøvelsen av religion, så det var ikke vellykket.⁵⁰ Det var også et nedstemt forslag om at de jødene som skulle gis adgang, måtte ha en viss kapital og ellers kunne være til nytte for samfunnet forøvrig.⁵¹ Peder Griffenfeld⁵² fikk etter hvert sørget for at jøder kunne komme inn i Danmark og København for å hjelpe til med å bygge opp handelen og industrien. Men etter hans fengsling i 1676 ble betingelsene for jødene igjen strammet inn. Noen år senere ble det i en forordning for Fredrikstad fastslått at religionsfriheten i byen ikke skulle gjelde for jødene.⁵³

Rundt 1680-tallet ble statens holdning mer åpen igjen, og noen jøder fikk etter søknad tillatelser til å bosette seg i flere andre danske byer.⁵⁴ Jødene i Glückstadt hadde også

⁴⁸ Kgl. Res. (1803), s.37 flg.

⁴⁹ Ibid., s.14

⁵⁰ Salomon (1914), s.29

⁵¹ Hauch-Fausbøll (1921), s.174

⁵² Peder Shumacher Griffenfeldt (1635-1699): dansk greve og statsmann. Rikskansler fra 1673-1676.

⁵³ Norske Kongebrev (1985) 3.bind, s.50

⁵⁴ Sogner (2003), s.251

tillatelse til å oppta portugiserjøder i sine menigheter. Disse fikk automatisk privilegier og borgerrett. Alle tyske jøder som ønsket å reise og drive handel måtte fortsatt ha leidebrev, ellers ville de risikere en bot på 1000 riksdaler.⁵⁵ Dette kom frem i 5. artikkel i kongelig forordning fra 1681, som het ”Om Commerciernis og Navigationens Befordring Saa og Vexel-Rættten”, hvor det var bestemt at ingen jøder måtte være i Danmark, Norge eller andre riker uten leidebrev.⁵⁶ De som ikke hadde det, måtte ut av landet innen to uker, eller betale 1000 riksdaler i bot.

Man kan i disse årene også finne mange eksempler på pass som ble utstedet til jøder for å kunne reise i Danmark og Norge, men det var også passløse jøder som oppholdt seg i Norge. Det kan derfor hende at noen jøder var i Norge, enten på reise eller faktisk slo seg ned her.⁵⁷ I Bergen i 1680 satt tre jøder arrestert for tyveri.⁵⁸ Den første gangen jøder drev handel i Norge var antageligvis familien Texeiras interesser i bergverksdriften i Løkken verk og Indset verk på slutten av 1600-tallet.⁵⁹ Dette medførte også at noen få jøder oppholdt seg i Norge for å ta vare på forretningene, men det var stort sett portugiserjøder. Den første jøden som fikk tillatelse til å bosette seg i Danmark var Israel Fürst i 1673.⁶⁰ 1681 ble det første året hvor en person i Danmark fikk personlig religionsfrihet etter at Israel David hadde søkt om tillatelse til å slå seg ned i København.⁶¹

⁵⁵ Hartvig (1951), s.55 flg.

⁵⁶ Chr. Reg. (1777), s.43 flg.

⁵⁷ I Norske Kongebrev (1993), s.312 finnes en arrestordre på en jøde ved navn Magnus Gabriel som oppholdt seg i Trondheim.

⁵⁸ Norske Kongebrev (1974), s.249. Den fornærmede fikk tillatelse til la den ene jøden ”pinligen examinere oc forhøre” i rettens nærvær hvis han ikke frivillig fortalte sannheten og om hvor resten av tyvegodsset befant seg.

⁵⁹ Mendelsohn (1987), s.16

⁶⁰ Hauch-Fausbøll (1921), s.177

⁶¹ Mendelsohn (1987), s.15

I 1687 kom Kong Christian Vs Norske Lov, som var nesten identisk med Danske Lovs bestemmelser fra fire år tidligere.⁶² I den 3. boken som hadde tittelen ”Om Verdslige og huus-stand” var det et kapittel med overskriften ”Om Jøder og Tatere”. Bestemmelsene som omfattet jødene i kapittel 22, var som følger:

”Art.1: Ingen jøde maa sig her i Riget indbeveige, eller sig finde lade, uden Kongens særdelis Lejdebrev under tusinde Rix dalers Straf af hver Person, som uden forskrefven Lejdebrev betrædis.

Art.2: Hvo, som nogen Jøde angiver og Kongens Amptmand anviser, skal have derfor et halft hundred Rix daler”.

Det ble senere gitt så mange unntak fra bestemmelsene, at den ble tolket som at den kun var beregnet for fattige ”Bettel-Jøder, som i og sig selv ikke ere stort bedre end Tatere”.⁶³ Det at kapitlet også omhandlet tatere og at den stod i tredje bok, og ikke boken ”Om Religion og Geistligdeden”, taler for at jødene var sett på som et eget folk. Forbudet mot jøder var ikke hovedsaklig preget av at de hadde en annen religion, men mer en allmenn mistillit til jødene som et ”annet folk”. I en kommentarbok til loven av Brorson⁶⁴ stod at det ikke bare var jødene religion som var årsaken til bestemmelsen, men at man hadde ansett jødene som en bedragerisk nasjon.⁶⁵ Han skrev også at grunnen til at jødene var utestengt fra Norge var frykt for gruvedriften.⁶⁶ I Hedegaards⁶⁷ kommentarer til loven mente han at det hovedsakelig var tre grunner til at jødene ikke ble tålt.⁶⁸ Jødene ville gjerne bedra folk, religionen forårsaket skandaler og man visste at i jødene hjerter vanæret og bespottet de sine kristne medborgere. Jødene hadde også som prinsipp at det ikke var

⁶² Forskjellen var at i Danske Lov og i Revisjonskommissions utkast til de tre første bøkene av en norsk lov, var ordene ”for hver gang” tatt med på slutten i artikkel 2.

⁶³ Hedegaard (1774), s.719

⁶⁴ Christian Bagger Brorson (1762-1835): Høyesterettsdommer i Danmark og professor ved Kjøbenhavns Universitet.

⁶⁵ Brorson (1796), 2.bind s.451 flg.

⁶⁶ Ibid., s.451

⁶⁷ Christian Ditvel Hedegaard (1700-1781): Dansk cand.theol., doktor juris og høyesterettsadvokat.

⁶⁸ Hedegaard (1774), s.718 flg.

nødvendig å holde ord og følge lover overfor ikke-jøder. Både Brorson og Hedegaard viste til øvrige forordninger som berørte jødernes rettsstilling i Danmark, og det ble tydelig at bestemmelsen i Danske Lov ikke hadde samme virkning i Danmark som Norske Lov fikk i Norge. Danske lov hadde blitt etterfulgt av en rekke anordninger som nærmere fastsatte jødernes rettsstilling.

Det fantes ingen klare retningslinjer eller betingelser for å bli tildelt leidebrev. Måten man fikk det på var hovedsakelig gjennom å yte hoffet forretningsmessige tjenester eller man fikk anbefalinger fra høytstående embetsmenn.⁶⁹ Dersom det var store grupper mennesker som kom sammen, for eksempel en stor familie, var det ofte slik at bare den som drev selvstendig næring søkte om leidebrev.

Lovene gjorde heller ingen forskjell på portugiserjødene og andre jøder. Etter press og protester fra portugiserjødene i Danmark, kom det en kongelig forordning 30. juli 1684 som fritok dem fra lovens begrensinger og videreførte privilegiene fra 1657 og 1670, og da også for innreise til Norge.

Den 23. august 1697 ble det sendt et reskript til norske embetsmenn, som ba dem arbeide for å finne jøder som oppholdt seg i landet uten leidebrev, og arrestere dem i tråd med loven.⁷⁰ Dette var et svar på at myndighetene hadde hørt at det var en rekke jøder som hadde reist rundt i landet uten leidebrev.⁷¹ Selv om portugiserjødernes privilegier tilsa at de kunne reise til Norge kan man finne flere episoder på 1700-tallet hvor portugiserjødene ble utvist fra Norge.⁷² I en sak fra Tønsberg i 1734 ble det fastslått at for å få adgang til Norge måtte jødene være i besittelse av leidebrev.⁷³ Det var tre hollandske jøder som ble utvist

⁶⁹ Hartvig (1951), s.81

⁷⁰ Norske Kongebrev (1993), s.121

⁷¹ Mendelsohn (1987), s.25 flg.

⁷² Mendelsohn (1987), s.27

⁷³ Kgl. Res. (1841), s.572

etter at de hadde kommet til Norge på forretningsreise. De ble først dømt etter Norske Lov 3-22-1, men bøtene ble avskrevet mot at de straks forlot landet.

Utover på 1700-tallet kom det også flere forordninger som berørte jødernes rettigheter, bl.a. forordninger om bosteds- og handelsrettigheter. Fra 1726 ble det dessuten forlangt at jødene måtte være i besittelse av minst 1000 riksdaler, samt forpliktet seg til å oppføre hus eller fabrikk, men det er tvil om hvor nøye dette ble fastholdt. Det var flere forslag om reguleringen av jødernes rettsstilling som ikke ble vedtatt. Det var for eksempel et forslag fra Commerce Collegiet i 1745 hvor jødiske menn og kvinner måtte bære et mørkerødt merke på armen eller risikere bot eller gapestokk som straff. Dette forslaget ble kategorisk avfeid av Regjeringen.⁷⁴ Det var en rekke restriksjoner og forskjellsbehandling, men sammenlignet med andre land måtte ikke jødene bo i gettoer og hadde viss form for autonomi. Felles for de fleste reguleringene var at de fastholdt privilegiene til portugiserjødene. Også i denne tiden finnes det eksempler på jøder som søkte leidebrev for å reise til Norge, ofte for å innkassere fordringer eller fullbyrde dommer.⁷⁵

16. desember 1748 kom en plakate angående ”fremmede og andre reisende Jøder som ingen Kgl. Leide-Breve have...” som var rettet mot Københavns Magistrat.⁷⁶ Blant annet skulle ingen fremmede jøder uten leidebrev settes i land i Danmark, og den jødiske menigheten i København ble pålagt å melde fra til myndigheten hvis de visste om jøder som ankom byen uten leidebrev.⁷⁷ Portugiserjødene fryktet at de også ville bli rammet av bestemmelsen, og 23. januar 1750 kom et:

”Pl. Hvorved det Jøderne af den Portugisiske Nation den 30 Jul. 1684 givne Privilegium fornyes og stadfæsters, saa at de fremdeles maa lige ved andre fremmede Nationer ubehindret reise frem og tilbage i Kongens Riger og Lande, og der Handel og Vandel drive.”⁷⁸

⁷⁴ Linvald (1964), s.12

⁷⁵ Mendelsohn (1987), s.28

⁷⁶ Chr. Reg. (1795), s.106-108

⁷⁷ Ibid., s.107

⁷⁸ Ibid., s.179

Bludnikow og Jørgensen har nok rett i at den danske regjeringen på denne tiden hadde inngått ”en fornuftsægteskab med den jødiske nation” ved å tillate at jødene kunne ved tillatelse bosette seg i København og en rekke andre provinsbyer.⁷⁹ Overfor andre jøder enn portugiserjødene var ikke myndigheten alltid like vennlige. En kongelig plakat fra 26. november 1783 bestemte at ”omløbende Jøder, som uden dertil havende Tilladelse opholde sig i Khavn eller paa Landet uten behørig Reisepas og Beviis” skulle betale en ”maadelig Mulct efter Omstændighederne” og dømmes til straffarbeid hvis boten ikke ble betalt.⁸⁰ Etter å ha betalt boten, skulle de straks sendes ut av landet, enten for egen eller statens regning.

De fleste som ble tatt uten leidebrev ble ganske raskt ekspedert ut av landet igjen, og bare i perioden fra januar til september 1789 hadde politiet i København pågrepet og utvist 300 jøder. I løpet av den perioden kom en ny forordning som følge av Kongens kunnskap om ”at en Mængde fattige Jøder fra fremmede Steder indfinde sig her i Landet, hvor de ... ere til Skade for Staten”.⁸¹ Forordningen satte strenge krav til jøder fra ”udenrigske steder” og og skjerpet kravene for hvem som fikk adgang til Danmark. I 1804 skjedde det en omsving i regjeringens syn på jødene. Da ble alle fremmede jøder som ikke hadde leidebrev beordret til å forlate landet. Den bestemmelsen ble ikke strengt håndhevet og snart ble alle jøder som hadde hatt bopel i Danmark mer enn tre år, gitt en tillatelse til å bli værende i landet.⁸² Alle andre fikk to måneder på reise ut eller søke om tillatelse til å oppholde seg i Danmark.⁸³

Rundt år 1800 kom det en rekke ”bevilgninger” som ga jødene økte muligheter til å ta en større del i det vanlige samfunnslivet. De fikk blant annet tillatelser til å søke på universitet,

⁷⁹ Bludnikow (1984), s.27

⁸⁰ Chr. Reg. (1784), s.541

⁸¹ Chr. Reg. (1793), s.263. Forordningen kom 24. juli 1879

⁸² Linvald (1964), s.24 flg.

⁸³ Linvald (1925), s.341

inngå ekteskap med kristne, ta del i det københavnske borgerlige militær og ble i 1809 underkastet den alminnelige borgerlige verneplikt. 13. august 1813 kom symbolsk viktig kongelig resolusjon som gjaldt både Danmark og Norge.⁸⁴ Den sa at jøder som hadde borgelige stillinger i staten ikke lenger skulle betegnes som jøder, jødisk nation eller lignende i offentlige dokument hvis det ikke var relevant. Om det var for å integrere jødene, eller forsøke å få dem til å assimilere seg inn i det danske samfunnet er vanskelig å si. Det var uansett et sterkt tegn på at man, ikke først og fremst så på dem som jøder, men heller som vanlige dansker og det var derfor ikke behov for en slik ”merkelapp”. Det var et generelt ønske om at jødene skulle få mulighet til i større grad enn før, å ta del i ”vanlige danskers” liv. Regjeringen til Frederik VI var hele tiden skeptisk til jødenes forbindelser med trosfeller utenfor Danmark, og ville trolig legge forholdene mest mulig til rette for jødene i Danmark. På den måten ville han hindre at jødene hadde det store behovet for å ta del i det som skjedde rundt om på kontinentet.⁸⁵

Det finnes flere historier som forteller om jøder som var i Norge i løpet av 1700-tallet, både med og uten leidebrev, men de fikk en heller dårlig behandling.⁸⁶ De få som slo seg ned klarte ikke, eller muligens ville ikke, holde fast på sine religiøse skikker, og flere av dem lot seg døpe. Restriksjonen gjaldt nemlig kun for mennesker som bekjente seg til den jødiske religion, og ikke de jødene som konverterte til kristendommen. Lot man seg døpe ble man straks ansett som vanlig dansk/norsk borger og fikk fulle borgerrettigheter. En av dem som lot seg døpe, var Ludvig Mariboe, som senere skulle bli stortingsrepresentant. Han var født av jødiske foreldre i København, men lot seg døpe som 21-åring. I 1804 kom han til Norge og slo seg ned.⁸⁷ En annen var Edvard Isach Hambro, som ble stamfar til den kjente norske Hambro-slekten. Han bosatte seg i Bergen i 1810, to måneder etter at han hadde gått over til kristendommen.⁸⁸

⁸⁴ Kgl. Res. (1845), s.1096 flg.

⁸⁵ Linvald (1925), s.348

⁸⁶ Mendelsohn (1987), s.29

⁸⁷ Mendelsohn (1987), s.50

⁸⁸ Ibid., s.51

3 Innføringen av grunnlovsbestemmelsen i 1814

3.1 Grunnlovsforslagene

I forkant av riksforsamlingens møte på Eidsvoll kom det en rekke grunnlovsforslag fra store deler av landet, samt noen fra København. Grunnlaget for den endelige utformingen av Grunnloven var stort sett forslaget til sorenskriver Christian Magnus Falsen⁸⁹ og lektor Johan Gunder Adler. Falsen nevnte ingenting om jødene i sitt utkast, men det kom klart frem av hans øvrige litteratur at han var motstander av å gi jødene adgang. Av de grunnlovsforslagene som ble offentliggjort er det særlig forslagene til Nicolai Wergeland⁹⁰, Lauritz Weidemann⁹¹ og Peter Elieson⁹² som er verdt å merke seg. Det var de eneste som eksplisitt berørte jødens stilling, og alle tre talte for en utelukkelse. I følge Höjer var disse tre, i tillegg til Adler-Falsens utkast, de forslagene som hadde størst betydning når det gjaldt utformingen av Grunnloven.⁹³ I motsetning til Weidemann og Wergeland var ikke Eliasson på Eidsvoll, og av de to er det trolig Wergeland som har størst ansvar for at forbudet ble tatt med.⁹⁴

I Wergelands grunnlovsforslag § 8 stod det ”Ingen Person af den jødiske Troesbekjendelse maa komme inden for Norges grændser, langt mindre boseætte sig der”.⁹⁵ Dette kom i tillegg til § 5, hvor det stod at den herskende religion i riket skulle være den evangelisk-lutherske. Han satte grensen ved de som bekjente seg den jødiske trosbekjennelse, og det

⁸⁹ Christian Magnus Falsen (1782-1830): cand.jur., sorenskriver, stiftsamtmann, stortingsrepresentant og høyesterettsjustitiarius. Var president i konstitusjonskomiteen på Eidsvoll.

⁹⁰ Nicolai Wergeland(1780-1848): Res.kap og senere prost, representerte Christiansand. Henrik Wergelands far.

⁹¹ Lauritz Weidemann (1775-1856): cand.jur og sorenskriver på Toten, representerte Kristians Amt, satt også på stortinget i flere perioder.

⁹² Peter Elieson (1770-1833): Oppvokst i København, senere krigsassessor og bodde i Rygge. Representerte Smaalenenes Amt og satt senere på Stortinget i to perioder.

⁹³ Höjer (1882), s.21 flg.

⁹⁴ Bergsgård (1943), s.289

⁹⁵ Riks. forh., 3.bind, s.263

var formodentlig jødedommen som religion han hadde et problem med. Dette hadde muligens sammenheng med hans virke som prest og frykt for at jødene inntog ville svekke den norske statskirke og kristentroen blant nordmenn. Han kom senere komme til å endre sin mening, og støttet opp om at forbudet ikke burde vært vedtatt.⁹⁶

Weidemanns grunnlovsforslag ble skrevet 2. april, og var et av dokumentene som konstitusjonskomiteen brukte i sitt virke. Forslaget ble trolig ikke kjent for alle på Eidsvoll før det ble lest opp i Riksforsamlingen den 4.mai.⁹⁷ Det var etter de største debattene om saken og samme dag som man vedtok det endelige innholdet i Grunnlovens § 2. I forslaget 5. avdeling under overskriften ”Om Folkets uforanderlige Friheder og Rettferdigheder. Grundsetninger for Statstyrelsen” inkluderte han en bestemmelse om jødene. Forslagets § 61 lød slik:

”Dog skulle, med undtagelse af den Jødiske Nation, alle andre Regjeringens Undersaatter, som lovmæssig er skilte fra deres Herskaper, kunne som Undersaatter, bygge, boe og ernære sig her i Landet og nyde undersaatlig Beskjærmelse av Landets Love, samt fuldkommen Samvittighetsfrihed.”⁹⁸

Weidemann skrev videre i sine kommentarer til forslaget at jødene skulle behandles spesielt fordi at

”[d]en jødiske Nations historie godtgjør, at dette folk, stedse har vært oprørsk, og bedragersk, og deres religionslære, Haapet om igjen at oppstae som egen nation, har, saa ofte de have erhvervet nogen besynderlig formue, forledet dem til Intriguer og til at danne Stat i Stat. Landets Sikkerhed fordrer altsaa ihenseende til dem en absolutt undtagelse.”⁹⁹

⁹⁶ I 1842 skrev han fire lange artikler i ”Den Constitutionelle” der han unnskyldte sitt standpunkt i 1814 og argumenterte for en opphevelse, se Mendelsohn (1987), s.149-158

⁹⁷ Sibbern (1871), s.227

⁹⁸ Riks. forh., 1.bind, s.148

⁹⁹ Riks. forh., 1.bind, s.148

Han mente, i motsetning til Wergeland, at det bare ikke jødedommen som var problemet, men jødene som mennesker og deres væremåte. Denne distinksjonen, eller sammenblandingen, finner man gjennom hele debatten om jødenes adgang. Det ble gitt negative karakteristikk av jødene som folkegruppe, uavhengig av religionen. Samtidig kom det også argumenter mot jødene med utgangspunkt i at de hadde en annen religion og vedkjente seg den mosaiske trosbekjennelsen.

Elieson skrev i sitt grunnlovsutkast (litra e):

”Ligesaa vist som det er at ingen kan raade over min Hiertes Troe ligesaa daarligt er det at ville tvinge denne ved Love – imidlertid troer jeg at Jøderne da vi ingen have af dem ikke burde forundres Adgang i Landet, ikke for deres Troes Skyld, men formedelst deres Smaahets Aand, som er en Følge av deres 1700 aarige Undertrykkelse og Mishandling”.¹⁰⁰

Her var det tydelig at det ikke var religionen som var argumentet for utelukkelse, men jødenes karakter. Han så heller ingen grunn til å gi dem adgang siden det ikke fantes noen jøder i Norge.

Flere av de andre grunnlovsforslagene nevnte ikke spesifikt jødene, men berørte religionsfriheten. Begrensninger i religionsfriheten ville indirekte påvirke jødenes rettsstilling. Det kan være fordi jødene allerede var utelukket og de så ikke behovet for å ha en utelukkelse i Grunnloven. I Adler-Falsens utkast stod det i kapitlet om den utøvende makt i § 115: ”Kongen maa bekjende seg til den Evangelisk-Lutherske Religion, etter den Augsburske Confession, som er den herskende i Riget, hvor dog ellers Enhver taales, der bekjender sig til Christi Lære.”¹⁰¹ Ellers var det i delen som omhandlet statsborgerskap ikke nevnt noe om religion og tro som vilkår. Det som stod om religionsfriheten i Adler-Falsen forslaget var:

¹⁰⁰ Riks. forh., 3.bind, s.90

¹⁰¹ Nielsen (1882), s.139

”Ethvert i Selskabet levende Menneske har Ret til at tilbøde det høieste Væsen paa den med hans Overbeviisning og Følelse meest overeenstemmende Maade, og for sine religieuse Meninger maa Ingen forfølges, eller berøves nogen af sine Borger-Rettigheder, forudsat, at han ikke ved Samme forstyrrer den offentlige Rolighed, eller hindrer Andre i deres Gudstjeneste.”¹⁰²

I biskop Peter Olivarius Bugges forslag var det en bestemmelse om at den evangelisk-lutherske religion skulle være landets alminnelige religion, men ”dog maa Kongen tilade fremmede Christne Religions Bekjendere at nedsætte sig i Norge og dyrke Gud efter deres Troe og Overbeviisning ved privat Huus-Gudstjeneste”, men de var ikke valgbare til nasjonalforsamlingene og skulle ikke ha noen offentlige kirker eller bedehus.¹⁰³ Forslaget innebar at jødene ikke skulle ha adgang og at andre kristne grupper enn den luthersk-evangeliske ikke skulle ha full religionsfrihet.

Et av forslagene som dukket opp på Eidsvoll tatt med av professor Georg Sverdrup.¹⁰⁴ I forslaget var det fastslått i § 1 at

”Det norske Folk og dets Regjering bekjender sig til den evangeliske christelige Religion, saaledes som den i den hellige Skrift er aabenbaret overeenstemmende med de i den lutherske Kirke almindelig antagne Symboler især den uforandrede Augsburgske Confession.”¹⁰⁵

En lignende bestemmelse var tatt med i professor Johan Fredrik Vilhelm Schlegels forslag i § 6 hvor det, etter å ha slått fast at ingen kunne bli konge hvis han ikke bekjente seg til den evangeliske religion, stod:

”forpligtes Han til at haandhæve og beskierme denne Landets Religion, endskiønt herved dog ikke skal betages Ham Ret til at tilstæde andre Religions Bekiendere Ophold i Riget og Religions Øvelse men med de Indskækninger som den offentlige Sikkerhed og Landets Religions Haandhævelse tilsige.”¹⁰⁶

¹⁰² Adler (1814), s.16

¹⁰³ Riks. forh., 3.bind, s.68 flg.

¹⁰⁴ Den egentlig forfatteren var generalauditør Christopher Anker Bergh, se Riks. forh., 3.bind, s.XI

¹⁰⁵ Nielsen (1882), s.160

Det var derfor åpent for Kongen å gi jødene adgang, så lenge man ikke anså det som stridene mot offentlig moral eller truende på statsreligionen.

Proprietær Anders Lysgaard sa i sitt forslag at den evangeliske religion skulle være den herskende, men at ”dog kan andre Religions Secter taales, naar Statens Fordeel tillader, at meddele saadant”.¹⁰⁷ Professor Niels Treschows forslag inneholdt en bestemmelse om at protestantismen skulle være landets offentlige religion, men sa ikke stort mer.¹⁰⁸

Overkrigskommissær Wincentz Lassen Sebbelows grunnlovskast inneholdt bestemmelsen om at Kongen skulle håndheve og beskytte den lutherske religion. For øvrige nordmenn var religionsfriheten større ettersom ”Det norske Folk beholder dets medfødte uafhængede Rettighed, uindskrænket Religions-Frihed, Tænke- og Skrive-Frihed”.¹⁰⁹

Noen av de mest tolerante tankene om ny forfatning kom fra assessor Johan Herman Vogt og sorenskriver Arnoldus von Westen Sylow Koren, som begge foreslo at alle religioner skulle kunne oppholde seg i Norge. Koren skrev i sine ”Strøetanker som Materialier til vor Statsbygning” følgende om religionsfriheten:

”Statens Grundlove bør tilstaa alle Religioner, uden undtagelse fri Religions Øvelse og Borger Ret i vort Land, endog den blinde Hedning – ikun for at holde Eenhed i Statsbestyrelsen, bør Kongen og alle Embedsmænd i selve Landet, bekjende sig til den Evangelisk Lutherske eller og den Reformerte Religions

¹⁰⁶ Riks. forh., 3.bind, s.152 flg. I Schlegel (1805) hadde han på s. 182 flg. fremholdt at ”et Folk bør ikke formene Fremmede i fredelige Hensigter at besøge det, eller behandle dem, som Fiender”, noe annet ville føre til tap for ”Menneskehedens Fremgang til Cultur og Oplysning”.

¹⁰⁷ Riks. forh., 1.bind, s.163

¹⁰⁸ Treschow (1834), s.236

¹⁰⁹ Riks. forh., 3.bind., s.182

Sect, som begge i Grunden have een og samme Religions Grund-Principer, og derfor kun burde kaldes og ansees for een og samme Sækt af Christi Religion”.¹¹⁰

Vogt var nesten like tolerant, men ønsket ikke ateister inn i landet. I § 42 i utkastet hans foreslo han at:

”dog nyder hver den, som frygter Gud, borgerlige Rettigheder, og Frihed til ubehindret at flytte ind og ud af Riget. Som Guds bekiener agtes enhver, der ej udtrykkeligen har fornægtet ham”.¹¹¹

3.2 Riksforsamlingens forhandlinger om jødernes adgangsrett

3.2.1 Konstitusjonskomiteens vedtagelse av grunnsetningene

Første gang spørsmålet om jødernes adgang dukket opp under Riksforsamlingens var på et møte i konstitusjonskomiteen den 13. april.¹¹² De kom enstemmig frem til 11 grunnsetninger hvor den åttende, som omhandlet statsreligionen og religionsfriheten, innholdt følgende bestemmelse: ”... dog ere Jøder fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget”.¹¹³ Sorenskriver Wilhelm Frimann Koren Christie, som var sekretær i konstitusjonskomiteen, skrev i sin dagbok at Grev Herman Wedel Jarlsberg, Pastor Jonas Rein og noen andre opponerte og mente det ville være intolerant å nekte jødene adgang til Norge.¹¹⁴ I Christian Fredriks dagbokinnføring fra 15.-19. april skrev han at da konstitusjonskomiteen drøftet forslaget om den åttende grunnsetningen, ble forslaget møtt med motstand til fordel for jødene, ”men politiken seiret over trosfriheten og de ble utelukket”.¹¹⁵ Prost Frederik Schmidt kommenterte i sin dagbok at jødernes utelukkelse ble

¹¹⁰ Riks. forh., 1.bind, s.158 flg.

¹¹¹ Riks. forh., 3.bind, s.255

¹¹² Konstitusjonskomiteen var et utvalg på 15 mann, ledet av Christian Magnus Falsen. De hadde som oppgave å skrive utkast til konstitusjonen.

¹¹³ Riks. forh., 1.bind, s.435 flg.

¹¹⁴ Christie (1860), s. 5667

¹¹⁵ Kong Ch. Fr. Dagbok (1914), s.197

”vidtløftig debattert”, og muligens mer enn de øvrige grunnsetningene ettersom han ikke særskilt kommenterte dem.¹¹⁶

3.2.2 Riksforsamlingens behandling av grunnsetningene

Riksforsamlingen drøftet grunnsetningene den 16. april og etter en debatt ble konstitusjonskomiteens forslag bifalt.¹¹⁷ En av dem som snakket i debatten var prost Hans Christian Ulrik Midelfart, og hans uttalelser fikk støtte fra flere andre. Ifølge Jacob Aalls erindringer holdt Midelfart: ”en vakker og vel udarbeidet Tale, der var beriget med flere historiske Noticer, og hvori han fremstillede det Inhumane og Intolerante i, at udelukke en stor Klasse av Medmennesker formedelst Troesforskjel af vort Statsamfund”.¹¹⁸

Kaptein Peder Motzfeldt var enig i forbudet, og hans støtte for utelukkelsen var hovedsakelig motivert i det politiske synet om at jødene så på seg selv kun som jøder.¹¹⁹ De ville ikke assimilere og blande seg med resten av befolkningen. Det ville føre til at jødene endte opp som en slags stat i staten, og det var ikke ønskelig i Norge. Sverdrup og Motzfeldt mente begge at jødene selv hadde skylden for dette siden de ikke så noe urett i å bedra de kristne.¹²⁰ Sverdrup fremholdt at dette fulgte av jødernes religion og moral.¹²¹

Sogneprest Hans Jacob Grøgaard uttalte at det ikke ville være illiberal eller intolerant ettersom det ikke var snakk om å kaste ut jødene, men bare ikke gi dem adgang.¹²² I følge Aall var Grøgaard en av dem som i særlig grad talte imot jødernes adgang.¹²³ Sverdrup og

¹¹⁶ Schmidt (1868), s.154

¹¹⁷ Sth.-Efterr. (1874), s.11 har et kort referat fra debatten. Referatet er bygget på nedtegningene til Aall, Bryn og Sibbern, samt Henrik Wergelands konstitusjonshistorie.

¹¹⁸ Aall (1859), s.410 flg.

¹¹⁹ Ibid., s.411

¹²⁰ Bergsgård (1943), s.289

¹²¹ Mendelsohn (1987), s.43

¹²² Wergeland (1897), s.232

¹²³ Aall (1859), s.410

Wergeland var enige med Grøgaard, og mente at det ikke kunne være urettferdig overfor jødene, siden de tross alt ikke hadde adgang i 1814.¹²⁴ Det var for eksempel ikke sammenlignbart med situasjonen i Frankrike hvor hugenottene var blitt jaget ut. Man fulgte bare et gammelt prinsipp og lot dem forbli utenfor et sted hvor de aldri hadde vært inne.¹²⁵ I følge sogneprest Jacob Hersleb Darre var det slik at det ”Overhoved ikke er talen her om moralsk Ret, men om politisk rigtigt. Hvor Jøder engang ere, var det Uret at forvise dem. Hvor ikke gives, er det uklogt at optage dem”.¹²⁶

Grev Wedel mente at man ikke burde utelukke jødene fullstendig, men at det burde gis en spesiallov som ga dem adgang på visse betingelser.¹²⁷ Prost Peter Ulrik Magnus Hount ønsket at kun de jødene som var lærde, kunstnere, fabrikanter og eiendomsmenn burde gis adgang.¹²⁸ Det ville Norge tjene på, mens øvrige jøder var det ikke behov for. Byfogd Gregers Winther Wulfsberg mente at denne saken allerede var løst ved Norske Lovs 3-22-1 og 2, og at ordningen med krav om leidebrev burde fortsette.¹²⁹ Dette betyr at Riksforsamlingen var oppmerksomme på at en utelukkelse i Grunnloven ville ytterligere begrense adgangen for jøder til å komme til Norge. At de også visste om portugiserjødenes rettigheter ble først klart gjennom Gustav Peter Bloms innspill i stortingsdebattene mange år senere.¹³⁰ Nicolai Wergeland kunne ikke huske at portugiserjødenes stilling ble særskilt diskutert.

¹²⁴ Henrik Wergeland kommenterte senere uttalelsene til Sverdrup og N. Wergeland og kalte dem ”den falske Mening” og ”de ytrede blot frygt for at de saakaldte ’Piskebaandsjøder’” og ikke var så ivrige motstandere av jødene som de øvrige tekstene gir uttrykk for, se Wergeland (1897), s.232

¹²⁵ Sibbern (1871), s.221

¹²⁶ Darre (1877), s.400

¹²⁷ Nielsen (1882), s.430

¹²⁸ Wergeland (1897), s.232

¹²⁹ Ibid., s.232

¹³⁰ Blom uttalte at Riksforsamlingen visste om portugiserjødenes rett, men så ingen forskjell mellom dem og andre jøder og hadde til hensikt å utelukke alle jøder.

I følge major V.C.W. Sibberns dagbok ble grunnsetningene vedtatt med forbehold om at lovkomiteen skulle gjøre ”Udkast til enkelte undtagelser fra denne Lov”.¹³¹ Hvilken lov det ble siktet til er uklart, men sett ut fra debatten kan det virke som tanken var at det skulle lages et regelverk med unntak og nærmere regulering fra det absolutte forbudet mot jøders adgang slik det fremstod i Grunnloven. I Wulfsbergs dagbok står det at det kom et forslag om å inkludere ordene ”som forhen” etter ”fremdeles” slik at det ble tydeligere at jødene skulle ha adgang på lik linje med det de hadde hatt, men man mente det var unødvendig.¹³² Dette er et viktig punkt for å forstå hvilke intensjoner som lå bak Riksforsamlingens vedtagelse av bestemmelsen i Grunnloven.

Løsningen på diskusjonen kom visstnok da gårdbruker Teis Lundegaard, som også var i mot å gi jødene adgang, ropte ut til forsamlingen ”Staa op alle som ingen Jøder vil ha i Landet”.¹³³ Da spratt visstnok en stor del av forsamlingen opp og grunnsetningen ble følgelig vedtatt. Jacob Aall skrev at om den episoden ”erindrer Forfatteren Intet, og finder det heller ikke optegnet i sin Dagbog, De endnu levende Medlemmer af Forsamlingen, med hvem han har talt herom, vide heller Intet derom”.¹³⁴ Hendelsen er beskrevet hos Henrik Wergelands konstitusjonshistorie og i sorenskriver Bryns memoarer.¹³⁵

3.2.3 Riksforsamlingens endelige beslutning om § 2

I Konstitusjonskomiteens første grunnlovsutkast var det ikke tatt med noen bestemmelse om jøder. § 25 inneholdt bestemmelsen om at den evangelisk-lutherske Religion skulle forbli statens offentlige religion og at Kongen måtte bekjenne seg, håndheve og beskytte den.¹³⁶ Da Christian Fredrik kommenterte grunnlovsutkastet bemerket han at paragrafen om utelukkelsen av jødene var utelatt, og at religionsfriheten bare gjaldt øvrige kristne

¹³¹ Sibbern (1871), s.17

¹³² Nielsen (1882), s.430

¹³³ Bergsgård (1943), s.289

¹³⁴ Aall (1859), s.411

¹³⁵ Fure (1989), s.58

¹³⁶ Riks. forh., 3.bind, s.302

religionssekte.¹³⁷ Det skrev han rundt 26. eller 27. april, men i konstitusjonskomiteens protokoll fra 30. april var utelukkelsen av jøder igjen tatt med.

Den 4. mai skulle Riksforsamlingen drøfte det endelige innholdet og utformingen av Grunnlovens § 2 som omhandlet religionsfriheten og utelukkelsen av jøder.¹³⁸ Christie kom med noen kommentarer og forslag til en ny utforming av paragrafen, og hadde inkludert utelukkelsen av jøder. Kommentarene var et motsvar til Hount som igjen hadde tatt ordet og mente at siste passus ikke samsvarte med de øvrige tankene om toleranse og frihet i resten av paragrafen.¹³⁹ Christie skrev i sin innstilling at:

”I en liden Stat, hvor der ikkun er taalt en eneste, nemlig den evangelisk Lutherske Religion, hvor der ikke er store Stæder, som kunne ventes at trække Fremmede i Mængde til sig, og hvor Indbyggerne ere fyrige og have en levende Phantasie, bør frie Religionsøvelse, efter min Formening, ikkun tilstedes de christelige Religions-Secter. For Staten kan ikke ventes noget betydelig Gode derved, at ubehindret offentlig Gudsyndelse tilsaaes alle andre Religions-Secter; derimot kan stor Skade befrygtes deraf.”¹⁴⁰

Han kom også med en rekke eksempler på hva som kunne skje dersom man lot alle religioner få adgang, uten å nevne om det var jødene, jesuittene eller andre religioner han siktet til. Ut i fra noen av replikkene innlegget hans fikk, virker det som det ble tolket som å rette seg mot andre kristne grupper.¹⁴¹ Ellers var ikke Christies endringer i hovedsak om jødene, men om at hvis man bekjente seg til statens offentlige religion forpliktet man seg til å oppdra sine barn i samme religion.¹⁴²

¹³⁷ Ibid., s. 323

¹³⁸ Sth.-Efterr (1874), s.34-36 har et referat som i hovedsak er bygget på Christies og Alls erindringer.

¹³⁹ Wergeland (1897), s.296

¹⁴⁰ Riks. forh., 1.bind, s.180

¹⁴¹ Sth.-Efterr. (1874), s.35

¹⁴² Ibid., s.181

Hount mente videre at hvis andre land hadde handlet som Norge ville ikke jødene hatt noe sted å oppholde seg.¹⁴³ Hans forslag var at det burde skrives inn i bestemmelsen at leidebrev kunne utstedes til jøder som ønsket å oppholde seg i Norge.¹⁴⁴ Hount fikk opplyst fra flere hold, blant annet Sorenskriver Christian Adolph Diriks, at paragrafen var antatt som prinsipp og derfor ikke kunne endres selv om man ønsket det.¹⁴⁵ Midelfart tok også ordet, og uttalte seg mot forslaget fra Christie.¹⁴⁶ Han mente at å innføre slike bestemmelser var bevis for en ukristelig intoleranse. Det er usikkert om hvilke deler av paragrafen han siktet til. Wedel forsøkte seg igjen på å endre regelen til jødenes fordel med det Henrik Wergeland kalte ”en fegtende Retirade, uden at der dog lod sig vinde meer av deres moderate Mostandere”, men Wedel stilte seg bak forslaget fra Christie.¹⁴⁷

Etter flere innlegg som angikk Christies øvrige kommentarer til § 2, bifalt Riksforsamlingen forslaget med Christies forandringer med 94 stemmer.¹⁴⁸ Forslaget ble senere endret, men da kun syntaktisk, før den fikk sin endelige form slik den kom til uttrykk i 17.mai grunnloven 1814. En av endringene var at bestemmelsen om at alle kristelige religionssekter skulle ha fri religionsutøvelse ikke ble tatt med.¹⁴⁹ Paragrafens ordlyd ble:

”Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvaanere der bekjende sig til den, ere forpligtede til at oppdrage sine Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder er fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.”

¹⁴³ Sibbern (1871), s.228

¹⁴⁴ Koritzinsky (1922), s.14

¹⁴⁵ Mendelsohn (1987), s.47

¹⁴⁶ Sth.-Efterr. (1874), s.35

¹⁴⁷ Wergeland (1897), s.297

¹⁴⁸ Sth.-Efterr. (1874), s.36. Christie (1860), skrev på s.577 at det var 103 for og 7 mot og forskjellen var 94, mens Claus Winther Hjelm hevdet det var 94 av 111 som stemte for forslaget, se Mendelsohn (1987), s.47.

¹⁴⁹ Hvorfor religionsfriheten for alle kristne grupper ble tatt ut er uvisst. Se blant annet Fliflet (2005), s.58-60. og Furre (2002), s.262-269. Setningens bortfall var grunnlag for flere endringsforslag, se forslagene fra Sæther i 7.3 og Daa i 8.3.

3.3 Hvorfor § 2 siste passus ble en del av Grunnloven

Grunnen til at 1814 regnes som stort skille i jødenes rettsstilling er nok hovedsakelig at forbudet ble plassert i § 2 i Grunnloven. Det ga en enorm symboleffekt og hindret prosessen med å gi jødene adgang til Norge. Selv om bestemmelsen kan virke liten og ubetydelig ved arbeidet med å gi ny stat en ny forfatning, var spørsmålet om jødenes adgang relativt fremtredende på Eidsvoll. Selv om kanskje ikke det var hensikten, medførte Grunnloven en innskrenkning i forhold til portugiserjødene, som etter ordlyden mistet sin adgangsrett til Norge.¹⁵⁰ Det var flere forskjellige typer argumenter som ble brukt for å opprettholde utelukkelsen. I tillegg til religionen, var det noen som var imot jødene av rene politiske årsaker og mente at jøder ikke ville bli gode borgere på lik linje med kristne nordmenn. Andre mente jødenes adgang ville skade handelen og det norske næringslivet. Det er dette argumentet Arne Bergsgård mente var hovedgrunnen til at jødene ble holdt uten for og han fremhevet handelsinteressene hos byborgerne.¹⁵¹

Grøgaard skrev at grunnsetningene ble vedtatt uten større debatt, men det var noen som talte jødenes sak og avstemmingen skjedde ved håndsopprekning.¹⁵² Nicolai Wergeland omtalte hans motstandere, som for eksempel Grev Wedel, som at de talte for jødenes sak, men ”dog uden Varme”.¹⁵³ Sibbern, var enig med Wergeland, og skrev at de som talte for jødene ikke egentlig gjorde det av hensyn til jødene, men fordi man fant det for ille å ha en ”saa intollerant Grundsetning i Forslaget til en Regjeringsform”.¹⁵⁴ Schmidt skrev at punktet om jødenes utelukkelse ”gav Anledning til nogle Debatter”.¹⁵⁵ Ser man dette i sammenheng med de andre dagbøkene er dette en ganske riktig fremstilling. Debatten

¹⁵⁰ Løvenskiold skrev i 1851 at etter hans syn hadde Riksforsamlingen, ved å ha bestemmelsen i Grunnloven ønsket å gjøre utelukkelsen til et prinsipp som ikke burde endres, se Mendelsohn (1987), s.264.

¹⁵¹ Bergsgård (1943), s.289

¹⁵² Nielsen (1882), s.359

¹⁵³ Wergeland (1830), s.20

¹⁵⁴ Sibbern (1871), s.16

¹⁵⁵ Schmidt (1868), s.157

omkring den åttende grunnsetningen er fremhevet i stort sett alle dagbøkene fra Eidsvoll. Ofte er den viet større plass enn de øvrige grunnsetningene. Halvdan Koht skrev mange år senere at det ikke var ”synderlig ordskifte” om denne grunnsetningen, men han nevnte bare at noen ikke ville stenge jødene ute.¹⁵⁶

Darre hadde skrevet at det hadde vært debatten omkring bestemmelsen var om rett og urett, toleranse eller ikke og at det uansett handlet om hva Riksforsamlingen mente var politisk riktig.¹⁵⁷ Det hadde også virket som hvis jødene hadde vært del av Norge i 1814, ville det vært galt å fordrive dem. Om debatten i konstitusjonskomiteen skrev Henrik Wergeland at man fikk erkjennelsen av at forbudet var mer begrunnet i politiske hensyn enn religiøse.¹⁵⁸ Dette samsvarer også med Christian Fredriks skildring. I et brev fra Nicolai Wergeland om debatten i Riksforsamlingen 16.april, kom det frem at synet på jøder som mennesker også var et moment i standpunktet:

”Men Pluraliteten hvortil ogsaa jeg denne Gang hørte, var imod dem, og saaledes vedtoges det, som vel er, at Landet skal være befriet for Jøder. Der kunne være jøder nok af vor egen Tro. Israelitene, som have hele Jorden til Fædreland, kunne gjerne lade os beholde for os denne Afkrog paa Kloden. Deres Indtrængen i Landet vilde kun fordærve og forarme Almuen”.¹⁵⁹

Ifølge Aall var tankegangen som fikk mest støtte Motzfeldts syn om at jødene ikke integrerte seg godt nok med folket der de bodde.¹⁶⁰ Dette synet mot andre fremmede folk kunne man også finne i andre land. Det var en tanke som preget det post-napoleonske Europa, hvor oppfatningene om nasjonalstaten og den moderne nasjonalismen stod sterkt. Konseptet stat i staten var også fremtredende under debattene noen tiår tidligere i Frankrike, Tyskland og det habsburgerske riket, hvor jødene nettopp ble kalt ”for en nasjon

¹⁵⁶ Koht (1914), s.176

¹⁵⁷ Darre (1877), s.400

¹⁵⁸ Wergeland (1897), s.298

¹⁵⁹ Wergeland (1830), s.20

¹⁶⁰ Aall (1859), s.411

blant nasjonen”.¹⁶¹ Det skulle være en stat for hver nasjon, og jødene var ikke en del av den norske nasjon, og ville heller aldri bli det. Den jødiske menigheten i København hadde på visse områder autonomi og styrte sitt eget interne liv. Språket de brukte seg i mellom var sjelden dansk, klesdrakten annerledes og de ble ikke sett på som dansker av andre i Danmark. Dette har nok påvirket synet på jødene som egen nasjon.

Brevvekslingen mellom Glogau og Falsen fra 1817 gir et godt bilde på hvorfor Falsen ønsket å utelukke jødene.¹⁶² Her ga Falsen uttrykk for sitt syn på jødene som asosiale og dårlige mennesker. Det blir hevdet at han ikke var verre enn andre, men bare uttrykte samtidens dom.¹⁶³ Etter mitt syn er det ikke helt treffende og det virket som Falsen var mer jødefiendtlig enn samfunnet for øvrig. I hans bok om Grunnloven som kom ut i 1818 skrev han omtrent det samme som i innleggene om hvorfor jødene ble holdt ute:

”hvad Jøderne angaaer, da kan man næsten antage det for en Umulighed, at de nogensinde kunne blive gode Borgere i nogen Stat, hvor ikke Jøder regjere. Deres Love, ja selv deres Religion afsondre dem saa aldeles fra andre Mennesker, at de stedse ville søge at udgjøre et eget Samfund, hvor man modtager dem, hvor de nyde Beskyttelse. Dessuden er Bedragerie og Underfundighed i Handel, hos Mængden blandt den jødiske Religions Bekjendere saa almindelig en Egenskab, at det vist ikke kan kaldes nogen unødvendig Forsigtighed, at holde dem ude af et Handelsland som Norge.”¹⁶⁴

I Henrik Wergelands bok ”Indlæg i Jødesaken” fra 1841 skrev han hvilke grunner han anså for å ligge bak grunnlovsforbudet. Han introduserte hele endringsforslaget med å vise til den religiøs intoleransen bak bestemmelsen. Det neste kapitlet kalte han ”Mod Fordommene”, og her tok han for seg alle de fordommene han mente eksisterte i Norge og måtte utviskes før Grunnloven kunne endres. Fordommene kunne kategoriseres som synet på jøder fra et handelsperspektiv, fra et kristent religionsperspektiv og synet på jødernes oppførsel med tanke på assimilering, deres egen nasjonalitet, egoisme og småhandel. I

¹⁶¹ Jaher (2002), s.52

¹⁶² Den norske tilskuer (1817) No. 41-42 og 43-44, se også kap. 7.1 hvor kontitusjonskomiteen gjengaa deler av innleggene.

¹⁶³ Østvedt (1945), s.339

¹⁶⁴ Falsen (1818), s.8 flg.

konstitusjonshistorien hans fremholdt han at ”Skriget mod det ulykkelige Stedbroderfolk” var så sterkt at utelukkelsene ble opprettholdt.¹⁶⁵

Wollert Konow, som var stortingsrepresentant i 1815 og 1827, skrev i et brev at etter hans mening var det, i tillegg til fordommene hos en stor del av folket og handelsstanden, en frykt for at jødene ville stikke av med hele Kongsberg Sølvverk som stod bak den fortsatte utelukkelsen av jødene.¹⁶⁶ Litt senere hevdet professor i astronomi Christopher Hansteen at grunnen til jødernes utelukkelse var en frykt for jødernes sølvørst.¹⁶⁷ Han viste til at et leidebrev utstedt til to jøder i begynnelsen på 1800-tallet hadde med en klausul om at de ikke måtte komme nærmere Kongsberg enn 8 mil, selv om de hadde fått adgang til Norge og for å utvinne sølvstøvet som norske gullsmeder ikke klarte å utvinne.

Bestemmelsen var i utgangspunktet kun en innskrenkning i religionsfriheten og plasseringen gjorde at den ble oppfattet som en religionsbestemmelse, men den ble etter hvert stående for seg selv. Det var også de som argumenterte religiøst motivert og hevdet at den jødiske tro ville få skadelige følger hvis jødene fikk innpass i Norge. Norge var et kristent land, og forestillingene om folk og nasjon innebar at fremmede grupper som jøder ville være til hinder for nasjonsbyggingen. Håkon Harket antyder at siden det ikke fantes noen jøder i landet må det ha dreiet seg om overleverte fordommer fra den religiøse tradisjonen som man hadde vokst opp med, kombinert med lesing av datidens antisemittiske litteratur.¹⁶⁸ Han er enig med Sogneprest Niels Hertzbergs avisinnlegg i ”Den Constitutionelle” 8. august 1841 om eidsvollsmennene:

”Jeg vil kun her fortelig berøre hvorlunde det maae være gaaet til med de mange oplyste og ædelhjertede Medlemmer af Riksforsamlingen 1814: Alle fra Barnsbeen havde indsuet med Moders Melk en vis affsky

¹⁶⁵ Wergeland (1897), s.232

¹⁶⁶ Konow (1839), s.60

¹⁶⁷ Myhre (2003), s.284

¹⁶⁸ Eriksen (2005), s.208

mod Jøderne; de meest oplyste Medlemmer av Riksforsamlingen lode sig henrive af denne Arvesyndes Stemme, og havde kun liden tid at give Agt paa hva nogle Enkelte indvendte mod dette Interdict”¹⁶⁹

Selv tror jeg det i større grad var en iboende frykt for fremmede folk med andre religioner og proteksjonisme, fremfor påvirkning fra datidens litteratur som lå bak holdningene i folket. At det fantes anti-jødiske tekster i Norge på den tiden er sikkert. I Danmark hadde det i 1813 vært den store jødefeiden i dansk litteratur, men hvor mye det påvirket medlemmene av Riksforsamlingen er ikke godt å si.¹⁷⁰ Blom uttalte i stortingsdebatten i 1842 at det ikke var umulig at disse hendelsene i Danmark hadde påvirket Riksforsamlingen, men det var ingen som hadde nevnt saken under debatten i 1814.¹⁷¹

Bergsgård har omtalt debatten som en del av en større konflikt mellom to ulike grupper. På den ene siden var det de som var så humanistiske og liberale at de ikke ville ofre noen av menneskerettighetene, og på den andre siden var det de som var villige til å ofre visse humanitære hensyn til fordel for samfunnet eller staten.¹⁷² Et eksempel på det siste kan være Hounts argumentasjon om at kun jøder med visse yrker eller egenskaper skulle gis adgang. Dette hadde også vært holdningen tidligere hvor portugiserjødene som var ofte mer velstående handelsmenn, fikk adgang, mens andre jøder ble holdt utenfor.

Einar Niemi har i Norsk Innvandringshistorie lagt mye vekt på at det kun var jødedommen man ikke ønsket i landet, og at det var en særlig barriere mot jødisk organisering i landet som Grunnlovens bud representerte. Han begrunner dette med at det hadde bodd jøder i Norge lenge før 1851 og at etter hans syn hadde myndighetene ”lenge sett romslig på forbudet; her var tradisjon for å slippe til visse grupper, især slike som brakte med seg

¹⁶⁹ Wergeland (1841), s.93 flg.

¹⁷⁰ Den litterære jødefeide var en kamp om jødernes skyld i de økonomiske problemene i Danmark. Det kom grov hets og sterke beskyldninger mot jødene som ble holdt ansvarlige for problemene. Flere jøder svarte på påstandene og det pågikk en lidenskaplig debatt i media. For mer informasjon, se blant annet Eriksen (2005) s. 218 flg. og Salomon (1914), s.65-69

¹⁷¹ Sth.-Efterr. (1893), s.119

¹⁷² Bergsgård (1943), s.290

formue og entreprenørskap”.¹⁷³ Hvis det var slik at de jødene som var nyttige for Kongen og staten fikk adgang, henspeler det på at det ikke var jødernes religion som var problemet. Jeg synes ikke at argumentene på Eidsvoll skilte så mye mellom religionsmomentet og andre som Niemi antyder. Hele teorien om jødene som egen nasjon, de negative mennesketrekkene og frykten for en stat i staten tyder på at de så på jødene som noe mer en ”bare” tilhengere av en annen religion. Til en viss grad kan han finne støtte hos Steenbuch som skrev at det kun var de som var av den mosaiske trosbekjennelse man ikke ønsket, og at regelen ikke måtte forstås å gjelde enhver som nedstammet fra det jødiske folk.¹⁷⁴ Regelen ble håndhevet etter Steenbuchs tolkning, men hans versjon av hva som motiverte bestemmelsen, blir litt for enkel sett i lys av alle argumentene som bygget på andre forhold enn religionen. For eksempel hevdet både Elieson og Weidemann at det ikke var jødernes tro de ønsket å utelukke, men det jødiske folk og deres væremåte.

Hvis man sammenligner med utlandet, og da særlig våre naboland, er det tydelig at den nye staten Norge ble mer restriktivt overfor jødene enn både Sverige og Danmark var. Mens 1814 blir regnet som et frigjøringsår for jødene i Danmark er det vesentlig annerledes i Norge. Hva som skyldes at man ikke ga jødene adgang må nok sees i sammenheng med tiden og de store omveltningene i Norge. Landet var nærmest blitt gitt en konstitusjon som man ikke var helt forberedt på. Å skape ”det norske folk” innebar å separere seg fra andre folk, og særlig andre folk som kunne påvirke denne prosessen. Det var ikke bare jøder som var utelukket og ilagt restriksjoner. Dessuten er det forskjell på å utelukke noen som ikke allerede var i landet, og å innføre restriksjoner på mennesker som bor i landet slik situasjonen var i Sverige og Danmark.

¹⁷³ Niemi (2003), s.98

¹⁷⁴ Steenbuch (1815), s.13 flg.

4 § 2 siste passus' historie mellom 1814 og 1851

4.1 Håndhevelsen og virkningene¹⁷⁵

Vedtagelsen av § 2 innebar etter ordlyden en formell innskrenkning i adgangen for jøder til å kunne oppholde seg i Norge. Portugiserjødene ble etter ordlyden også utelukkede og det var ingen adgang for Kongen til å utstede leidebrev. Mot slutten av perioden kan man likvel egentlig spørre seg om § 2 hadde selvstendig kraft som rettsregel. Norske Lov var fortsatt gjeldene, og i 1839 og 1844 ble det klart at portugiserjødene hadde sine rettigheter i behold og at det kunne utstedes leidebrev. Det var også noen døpte jøder som kom til landet og bosatte seg, eller så ble de døpt da de kom til landet.¹⁷⁶ Da var det ikke noe problem, ettersom de ikke lenger ble regnet som jøder i rettslig forstand.

En av de første som måtte ha leidebrev etter 1814, var det danske hoffrådet Joseph Hambro. Han fikk et leidebrev for å oppholde seg i Christiania og omegn i seks uker i 1834, men det ble ikke benyttet. Firmaet C.J. Hambro & Søn i København hadde gitt den norske stat et lån i 1822, men da ble forhandlingene foretatt i Svinesund ettersom Joseph Hambro ikke kunne komme inn i landet. Lånene var ordnet gjennom hans bror Edvard Hambro, som bodde i Bergen.¹⁷⁷ Det er en interessant side ved saken at den norske stat brukte jødiske firmaer i København for å oppfylle sine forpliktelser overfor Danmark, men lot i utgangspunktet ikke selskapets ledelse slippe inn i landet. Joseph Hambros medhjelper, den tyske jøden Salomon Heine fikk også utstedt et leidebrev for å føre samtaler med departementet i forbindelse med statslånet. Disse to sakene viser også at forbudet kunne bli til hinder for internasjonale forbindelser fordi de kontraherende statene var avhengig av spesialtillatelser for sine utsendinger. Utover i storingsdebattene ville forholdet til jøder i utlandet og fremmede stater bli et argument for opphevelse. Konstitusjonskomiteen i 1842 tok opp spørsmålet om det kunne bli komplikasjoner med å

¹⁷⁵ Denne fremstilling er hovedsakelig basert på deler av konstitusjonskomiteens innstilling fra 1842, se Sth. Forh. 1842 9. del, s.270-275 og Mendelsohn (1987), s.50-61.

¹⁷⁶ Se f.eks. Mendelsohn (1987), s.53 om to søstre som kom til Bergen i 1820.

¹⁷⁷ Se ovenfor på s.19

avholde et nordisk møte for naturforskere i Christiania. Ettersom møtet ikke ble avholdt etter planen, ble det ingen sak ut av det. Konstitusjonskomiteen ga uttrykk for en viss bekymring for virkningene av § 2 og mente det var påfallende at vitenskapsmenn som skulle på slik reise måtte ha leidebrev.

14.mai 1839 kom det en innstilling fra Regjeringen om leidebrev for Moritz Lichtenheim fra Altona, som skulle på en fire måneders reise til Christiania, Drammen og omegn. Han hadde søkt om to måneder, men fikk bare tillatelse for fire uker. Årene etter fikk han rett til å oppholde seg i Norge i fire måneder og uten stedsbegrensninger. Lichtenheim representerte bankfirmaet Amsel Jacob Ree i Hamburg.¹⁷⁸ I innstillingen stod det at det var unntak fra § 2 om utelukkelsen av jøder:

”Da Grundloven § 2 blant Andet indeholder den Bestemmelse, at Jøder fremdeles ere udelukkede fra Adgang til Riget, maa det formeentlig antage, at det nu, som forhen, er overladt til Deres Majestæt i særegne Tilfælde at tillade Personer af den jødiske Troesbekjendelse at indfinde sig her i Riget, og paa den anden Side er klart, at ingen Jøde, forsaavidt han ei henhører til den portugisiske Nation, lovligen kan opholde sig her uden naadigst Tilladelse”.¹⁷⁹

Regjeringen mente altså det var en forskjell i hvilke rettigheter portugiserjødene og ”andre” jøde hadde. Gjennom begrepsbruken kan det også virke som det var en forskjellig klassifisering av de to gruppene. Portugiserjødene ble omtalt som å tilhøre den portugisiske nasjon med rett til adgang, mens andre jøder ble definert som mennesker av jødiske tro uten nærmere spesifisering av nasjon. Det kan bety at de ikke så på jødene som en egen nasjon, og at jødene kunne være medlemmer av andre nasjoner, og muligens også den norske. Innstillingen viste også at jøder kunne få tillatelse til å ferdes i Norge, men det kostet penger og var på kongens nåde. Tillatelse burde kun gis i de tilfellene hvor det var personlig viktig for vedkommende å være i Norge, og under forutsetning av at det ikke var

¹⁷⁸ Mendelsohn (1987), s.58

¹⁷⁹ Sth. Forh 1842 9. del, s.273

noen betenkeligheter imot. Tillatelsen burde heller ikke gis for en lengre periode eller andre steder utover det som var helt nødvendig.¹⁸⁰

I konstitusjonskomiteens innstilling fra 1842 var det også referert til flere skriv mellom statsorganene om leidebrev. Det gikk bl.a. ut på om det skulle betales gebyr og om hvor stort omfanget av leidebrev skulle være. Komiteen antydte at Regjeringen, når den hadde utferdiget leidebrev, hadde anvendt andre prinsipper enn det de selv hadde skrevet i innstillingen fra 1839. Hambro og Heine hadde fått leidebrev uten å betale gebyr, mens Lichtenheim hadde betalt 10 spesidaler. Ved kongelig resolusjon den 24. mars 1839 ble det bestemt at leidebrev for jøder skulle utferdiges uten gebyr. Innstillingen foretok en sammenligning av leidebrevene til Lichtenheim, Hambro og av et leidebrev som ble gitt til hoffagent og grosserer Samuel Wulf Heilbuth fra København og hans sønn. De fikk et leidebrev for en tre måneders reise i Norge.

I Christiania bything 31. januar 1833 ble optikeren Henri Leia dømt for å ha oppholdt seg i Norge i årene 1832-1833 uten leidebrev. Han ble bøtelagt 800 spesidaler etter Norske Lovs 3-22-1 og ble senere transportert ut av landet. I en forføyning fra regjeringen 5. mars ble boten omgjort: ”Mulct 800 Spd, afsones med fængsel paa vand og brød i 28 dage”.¹⁸¹ Ut i fra dommen kan det også virke som dommeren dro i tvil om det ville hjulpet med leidebrev og at Grunnloven ikke åpnet for utstedelsen av leidebrev.¹⁸²

Politimesteren i Christiania opplyste også at i de siste fire-fem årene før 1842, hadde det vært noen jøder i byen, men alle hadde hatt leidebrev. De hadde bare oppholdt seg kort tid i riket, og hadde oppført seg ordentlig. Konstitusjonskomiteen visste ikke om de jødene var portugiserjøder eller ikke, og mente politimesterens uttalelser tydet på at de hadde tolket Grunnloven som at portugiserjødene ikke hadde ubegrenset adgang til Norge på samme måte som før 1814.

¹⁸⁰ Ibid., s.273

¹⁸¹ Ibid., s.272

¹⁸² Ibid., s.270

I Christiania i 1826 var det også et politiavhør av sangeren Carl Frederich Coppello som ble arrestert for angivelig å være jøde. Han innrømmet i avhøret at han hadde jødiske foreldre, men hevdet han hadde latt seg døpe. Han stilte kausjon og skulle komme tilbake måneden etter med attest om dåpen, men rømte mest sannsynlig til utlandet. Kausjonisten, kammermusiker Carl Frederich Lemming, ble saksøkt til å betale bøter etter 3-22-1. Ved kongelig resolusjon ble han fritatt hvis han betalte en bot på 30 spesidaler. Coppello het egentlig Meyer Marcus Koppel og var en jøde fra Danmark.¹⁸³

Høsten 1844 ble de to jødene Emanuel Philipsen og Leon Lopez arrestert i Christiania.¹⁸⁴ De hadde vært i biljardsalong, da en av de andre til stede anga dem som jøder etter en liten krangel. Lopez satt tre uker i fengsel, men ble slippet fri da han informerte politiet at han var portugiserjøde. Philipson, som var ”vanlig” jøde, ble etter fem ukers fengsel, dømt til å betale en bot på 800 spd. eller sitte 30 dager i fengsel. Han hadde intensjoner om å bli kristen og hadde hatt møte med prest samme dag som han ble arrestert.

Politimesteren i Bergen informerte konstitusjonskomiteen i 1842 at det kun hadde vært to jøder i byen siden 17.mai 1814. Den ene var den polske jøden Michael Jonas som ankom 30. desember 1817. Jonas var passasjer med et skip som havarerte på vei til London. Han ble fraktet til Christiania med politibeskyttelse 5. januar. Først i februar 1818 ble han fraktet videre ut av landet og til Göteborg hvor det i følge politiet ville bli sørget for hans videre underhold. Han hadde et pass utstedet i Königsberg den 29. oktober, og kom trolig fra den delen av Europa. Historien til Jonas fikk oppslag i offentligheten og var nok til en viss grad med på å endre oppfatningene av bestemmelsens urettferdighet. Samme høst var det 500 skipsbrudne tyske emigranter som fikk nødvendig opphold betalt av det offentlige.¹⁸⁵ I anledning transportkostnadene for å frakte Jonas til Christiania ble det sendt

¹⁸³ Se H.T. (1918), s.191-193

¹⁸⁴ Mendelsohn (1987), s.175

¹⁸⁵ Mendelsohn (1987), s.56 flg.

en søknad fra Politimester Friele i Bergen om refusjon av kostnadene. Den saken gikk til Høyesterett, som avgjorde at politimesteren selv måtte dekke omkostningene.

Den andre saken fra Bergen gjaldt optiker og instrumentmaker Martin Blumenbach som ankom byen 5. juni 1828. Han hadde med seg pass for reise til Trondheim som var utstedet i Göteborg 5. mai samme år. Han reiste tilbake igjen til Göteborg samme dag da myndighetene sa de ville se nærmere på hans forhold dersom han ble i Norge. Mest sannsynlig hadde han ikke leidebrev og ville derfor risikere straff dersom han ble værende i landet.

4.2 Juristenes syn på bestemmelsen

Det var flere juridiske forfattere som skrev om hvordan bestemmelsen skulle forstås. Stang¹⁸⁶ tolket i sitt standardverk ordet "fremdeles" til at bestemmelsen skulle ramme dem som ved Grunnlovens vedtakelse allerede var utelukket etter den dagjeldende privatlovgivning.¹⁸⁷ Dette innebar at portugiserjødene hadde adgang ettersom bestemmelsene fra 1684 og 1750 var gjeldende i 1814. Gaarder¹⁸⁸ var enig med Stang og skrev at privatlovgivningen fortsatt måtte gjelde.¹⁸⁹ Kongen måtte også ha muligheten til å utstede leidebrev. Steenbuch¹⁹⁰ hadde mange år tidligere hevdet at "fremdeles" kun refererte til at det var mennesker som bekjente seg til jødedommen som religion som ikke skulle ha adgang.¹⁹¹ Det var slik regelen ble praktisert i 1814. En person av jødisk herkomst hadde adgang, bare hvis han hadde latt seg døpe. Det avgjørende punktet var hvilken tro man hadde. Etter disse forfatternes syn var ikke Grunnlovens forbud absolutt, og jødernes rettsstilling skulle ikke bli forandret med den nye forfatningen.

¹⁸⁶ Frederik Stang (1808-1884): universitetslektor, høyesterettsadvokat, stortingsrepresentant, førstestatsråd og statsminister.

¹⁸⁷ Stang (1833), s.561

¹⁸⁸ Peder Krabbe Gaarder (1814-1883): Kst. sorenskriver, sakfører, prokurator og statsrettsforfatter.

¹⁸⁹ Gaarder (1845), s.13

¹⁹⁰ Henrik Luritz Nicolai Steenbuch (1774-1839): prokurator, lektor, professor og stortingsrepresentant..

¹⁹¹ Steenbuch (1815), s.14

Munch Ræder¹⁹² ga sterk uttrykk for hans syn på bestemmelsen. Han felte følgende dom over utelukkelsen av jøder i sin bok "Den Norske Statsforfatnings Historie og Væsen" fra 1842:

"Med hvilke Øine man end betrakter dette gjennom Aartusinder saa eiendommelig udprægede Folk, - hvilkesomhelst Tanker man end nærer om dets Charakterer og Gavnligheden af dets Virksomhed, maa man dog finde, at Grundlovens koncipister plettede deres Værk ved saaledes at krænke en ulykkelig Nation, som aldrig har fornærmet os. Jødene var allerede forhen udelukkede, og det var saare unødvendig endydmer at bestyrke denne Banlysning i Grundloven, ja endogsaa ved at optage den blant de forud vedtagne Grundsætninger for Statsforfatningens egentlige væsen."¹⁹³

Han nevnte også at det hadde kommet forslag om å oppheve bestemmelsen, men mente at når bestemmelsen tross alt var tatt med, burde man være forsiktige med å stryke den:

"Man vil nemlig ikke vel kunne udslutte den, uden tillige til Jødernes Fordeel at afgjøre selve Spørgsmaalet om, hvorvidt det i vor private Lovgivning herskende System at spørre dem Adgangen til Riget, bør forandres; og det er mulig, at den hos Mange herskende Frygt for, at de vilde bemægtige sig Næringsveiene, og Uvillien mod den stærke nationale Bevidsthed, som knytter Israeliterne sammen og gjør dem til et fremmedartet Led af ethvert Statssamfund, paa næste Storting, som skal votere over Sagen, vil seire over deres Røst, som beraabe sig paa Ret og Billighed, ider de tillige paastaae at tale i det Offentliges egen Interesse og med historiske Data bevise, at dette Folks Feil have været at tilskrive dets Nedværdigelse og med den ville ophøre, ligesom de allerede tildeels ere ophørte."¹⁹⁴

Han mente til slutt at dersom jødene skulle gis adgang, måtte det være en selvfølge at de fikk helt like borgerrettigheter som andre borgere.

Enhver grunnlovsendring må følge bestemmelsene i Grunnlovens § 112 som inneholder både prosessuelle og materielle betingelser for grunnlovsendringer. Det skulle etter hvert

¹⁹² Ole Munch Ræder (1815-1895): embetsmann og forfatter av flere politiske og juridiske skrifter.

¹⁹³ Ræder (1841), s.184 flg.

¹⁹⁴ Ibid., s.185. Henrik Wergeland delte denne frykten og fremholdt at det var derfor han skrev boken *Indlæg i Jødesagen*, se Wergeland (1841), s.V

bli spørsmål om de materielle skrankene der utgjorde et hinder for opphevelsen av § 2 siste passus. De to delene av § 112 som reiste tvil om lovligheten av opphevelsen var ”Viser Erfaring, at nogen Deel af denne Kongeriket Norges Grundlov bør forandres” og om endringen ”ville motsige denne Grundlovs Principer” eller ”forandre denne Constitutions Aand”.¹⁹⁵ I relasjon til § 2 ble spørsmålet om hvordan man skulle tolke den første betingelsen, og om det var ”Erfaring” i paragrafens forstand for å gi jødene adgang.

Om kriteriet ”Viser Erfaring at...” fremholdt Steenbuch at det avgjørende var om det var nødvendig med en endring.¹⁹⁶ Christian Magnus Falsen skrev at et av vilkårene for endring var ”at Erfaring maa have lagt deres Nødvendighed for Dagen”.¹⁹⁷ Stang skrev at erfaring måtte ha vist at den delen av Grunnloven som ble foreslått endret faktisk trengte forandring.¹⁹⁸ Selv om bestemmelsen ikke hadde ført til noen synlige skadelige følger, kunne man likevel endre Grunnloven. Det var nok at man rett og slett fant ut at bestemmelsen var ukorrekt eller ikke det man ønsket. Man kan trolig konkludere med, i samsvar med hva Gaarder hadde fremholdt, at betingelsen hadde liten eller trolig ingen betydning.¹⁹⁹ Selv om boken kom lenge etter debattene, kan det være verdt å nevne at Aschehoug²⁰⁰ brukte opphevelsen av § 2 siste passus som eksempel på at det var nok for å oppfylle kravet om erfaring at samfunnet var ”kommet til levende Erkjendesle” av at grunnlovsbestemmelsen var urettferdig eller uhensiktsmessig, fordi en ”saadan Erkjendelse kan ikke danne sig uden Støtte af Iagttagelser hentede fra det practiske Liv”.²⁰¹

¹⁹⁵ Den andre betingelsen i § 112 om ånd og prinsipper var også temaet for betenkningen Høyesterett skrev i 1842, se kapittel 6.3. Her var de uenige med Stang og regjeringsinnstillingen gitt i 1839 som ga portugiserjødene rett til adgang.

¹⁹⁶ Steenbuch (1815), s.168

¹⁹⁷ Falsen (1818), s.182

¹⁹⁸ Stang (1833), s.522

¹⁹⁹ Gaarder (1845), s.504

²⁰⁰ Torkel Halvorsen Aschehoug (1822-1909): Universitetsstipendiat, embetsmann, stortingsrepresentant og professor.

²⁰¹ Aschehoug (1891), s.558

Om den andre betingelsen i § 112 som gikk på Grunnlovens ånd eller prinsipp hevdet Steenbuch at en lovs prinsipper var alminnelige setninger som stod bak en rekke av lovens uttrykkelige eller stilltiende bestemmelser, og en sammenslåing av alle disse grunnsetninger utgjorde en lovs ånd.²⁰² Ifølge Falsen burde ikke denne bestemmelsen leses på den måten at den hindret en endring i det hele tatt. Han nevnte en rekke bestemmelser som kunne regnes som Grunnlovens ånd og prinsipp, og utelukkelsen var ikke en av dem.²⁰³ Stang viste stort sett til de sentrale konstitusjonelle temaene om statsform og maktfordeling som eksempler på prinsippene i statsforfatningen.²⁰⁴ Etter hans syn måtte man nesten bare prøve seg frem med forskjellige endringsforslag og bedømme hvert enkelt forslag for å se om det kunne være i strid med kriteriet. Han nevnte grunnsetningene fra 1814, men omtalte dem som ”nogle foreløbigen udkastede Grundsetninger til den nye konstitusjonen”, hvilket tyder på han ikke anså dem som bindende grunnsetninger eller sammenfallende med Grunnlovens prinsipp eller konstitusjonens ånd.²⁰⁵ Gaarder trakk også i samme retning og brukte nettopp eksempelet med utelukkelsen av jøder som eksempel på at ”der blandt hine ti Grundsætninger isolerede Bestemmelser, som efter deres uvæsentlige Indhold ingenlunde kunne ansees for noget Princip i Statsforfatningen”.²⁰⁶ Utelukkelsen av jøder var uansett kun en innskrenkning i den alminnelige regel om religionsfriheten og kunne helt lovlig endres. Aschehoug brukte opphevelsen av forbudet mot jøder som eksempel på sitt syn om at grunnsetningene ikke var mer enn til veiledning for Riksforsamlingen, og på ingen måte skulle fungere som normerende for fremtiden.²⁰⁷

²⁰² Steenbuch (1815), s.168

²⁰³ Falsen (1818), s.183

²⁰⁴ Stang (1833), s.622

²⁰⁵ Ibid., s.10.

²⁰⁶ Gaarder (1845), s.506

²⁰⁷ Aschehoug (1891), s.559

5 Utviklingstrekk i Sverige og Danmark, 1814-1851

Sverige

I Sverige i 1815 var det en stor debatt i Riksdagen der klare antijødiske holdninger kom tydelig frem. Som Rolf Nygren nylig har fremholdt, var bakgrunnen for den hatske stemningen de massive økonomiske problemene etter Napoleonskrigene.²⁰⁸ Debatten dreide seg om å endre reglementet fra 1782 som følge av borgerskapets ønske om å skjerpe håndhevelsen. Blant argumentene som kom opp, var at man ville ha kartlagt jødenes innflytelse på samfunnet. Det dreide seg hovedsakelig om jødenes rolle i det økonomiske liv og ansvar for problemene. En lignende debatt hadde også blitt ført i 1812, men i 1815 var det en større grad av "svensker-mot-jøder"-mentalitet med grunnfeste i den moderne nasjonalismen. Det skulle være en stat for en nasjon og jødene ble ikke sett på som svensker, men som en egen nasjon som ikke hørte hjemme i Sverige.

I debatten kom det blant annet et forslag til nytt reglement for å fastsette jødenes stilling som ikke var særlig annerledes enn de norske bestemmelsene. Forlagsstillerne tok også utgangspunkt i den norske Grunnlovens forbud og så den som ideell. Det var flere som uttrykte sin frykt for jødene og hevdet de var skadelige for Sverige. Det skadelige lå i jødenes særskilte nasjonalitet. En av foregangfigurene i kampen var revisjonssekretær Ludvig Boy, som uttalte at han ikke ville utelukke jødene fordi de var mer umoralske enn andre, eller fordi de var mer skyld i den økonomiske krisen, men fordi de ville danne en nasjon i nasjonen og leve som fremmede i et land som kun var et mellomsted på veien til det lovede land.²⁰⁹ Det var flere som talte jødenes sak, og komiteen som skulle behandle forslagene var av oppfatningen av at jødene hadde vært nyttige i de virksomhetene de hadde fått drive med. De kritiserte motstandernes syn som preget av fordommer og misforståelser. Fra komiteen kom et motforslag som var mer liberalt enn det opprinnelige og ga jøder rett til

²⁰⁸ Se Nygren (2007), s.502-517

²⁰⁹ Valentin (1924), s.291

å drive handel og fabrikker på samme linje som andre medborgere. De kom også med nytt forslag til "judereglementet" som var bedre tilpasset de faktiske forhold. Jødene skulle ikke betraktes som svensker, men som "den judiska nation" som fikk oppholde seg i landet til økonomisk nytte for allmennheten. De forskjellige stendene i Riksdagen ble ikke enige, og beslutningen som ble sendt til kongen var et forslag om innvandringsforbud overfor jøder.

Da Riksdagen igjen møttes i 1817 var Kongens beslutning at jødenes immigrasjon skulle avgjøres av Kongen i de enkelte tilfeller. I 1823, og i flere påfølgende riksdagssesjoner, ble jødespørsmålet diskutert og fra noen stender ble det fremmet ønske om at jødene skulle ha enda flere økonomiske rettigheter. Selv om økonomien bedret seg, ble redselen for jødenes inntog i handelen og næringslivet hyppig debattert på Riksdagen under første del av 1800-tallet.²¹⁰ Noen år senere ble et forslag om at jødene skulle utvises fra Sverige stoppet.

Til å begynne med ble "medborgarrätt" kun gitt de jødene som hadde bidratt i store industrielle eller finansielle sammenhenger, men fra og med 1835 var det flere og flere som fikk denne retten.²¹¹ Kongen vedtok i 1835 at Kammerskollegiet skulle utarbeide et nytt "judereglement". I 1838 kom det en ny kongelig forordning som forsøkte å gi jødene en rekke rettigheter, samtidig som den skulle regulere jødens borgerrettslige forhold. Den ble møtt med stor motstand blant folket, noe som førte til at blant annet delen om fri bostedsrett ble trukket tilbake. Dette medførte at jødene, som nå skulle kalles de "mosaiska trosbekännarna", ble mer inkludert i samfunnet, selv om de altså ikke fikk alle rettigheter.²¹²

Så sent som 1841 ble det fremsatt et forslag i Riksdagen om at jødene ikke burde gis adgang til å innvandre til Sverige, men det ble ikke vedtatt. Det første initiativet til å gi fulle borgerrettigheter til jøder født i Sverige kom i 1847-48, men så langt var ikke svenskene

²¹⁰ Nygren (2007), s.516

²¹¹ Valentin (1924), s.342

²¹² Kungl. biblioteket Utstilling 1975 (1975), s.16

villige til å gå. Sverige var på den tiden, bortsett fra Norge og Spania, et av landene i den siviliserte verden som hadde flest restriksjoner på jødene, og det selv om de jødene hadde fått fritt valg av bosted og næring.²¹³

Danmark

I Danmark i 1814 kom en kongelig anordning som i stor grad endret jødenes rettsstilling og ville sette sitt preg på dansk-jødisk historie fremover.²¹⁴ Den ville i stor grad føre til at jødene i Danmark begynte å føle seg som ”ekte borgere”. Prosessen rundt anordningen begynte flere år tidligere som en reaksjon på Napoleons jødevennlige politikk. 11. april 1807 kom et forslag fra Danske Kancelli²¹⁵ med tittelen ”*Allerunderdanigst Forestill. ang. en Anordning og et Reglement, som kunde bestemme, hvad De, der bekjende sig til den jødiske religion, baade indfødte og fremmede, hva at iagttage under deres opphold i Kongeriget Danmark*”.²¹⁶ Antagelig hadde arbeidet startet enda lenger i forveien, og noen hevder det var så langt tilbake som i 1796.²¹⁷ Kancelliet hadde sett det som nødvendig at jødene:

”i alle Henseender behandles som Statens øvrige Undersaatter, uden at der formeedelst Religionens Skyld gjøres mindste Undtagelser for dem i Henseende til civil lovs Loves Andvendelse, saa at deres religion eller dens Grundsetninger i ingen Maade kommer i Betragtning under deres borgerlige Handel og verken betager dem Rettigheder, som Statens øvrige Borgere have, eller give dem Friheder som hine ikke er tilstaaende...”²¹⁸

²¹³ Valentin (1924), s.400

²¹⁴ Selv om prosessen startet flere år før Grunnloven ble vedtatt har jeg valgt å drøfte den her. Den ble vedtatt et par uker før Riksforsamlingen startet, men fikk nok mest betydning før debattene om opphevelsen på 1840-tallet.

²¹⁵ Kancelliet var frem til 1848 det eneste danske regjeringskontor for kongeriket og hadde alle statssaker som fagområde.

²¹⁶ Linvald (1964), s.29

²¹⁷ Linvald (1925), s.391

²¹⁸ Linvald (1964), s.30

Grunnet Napoleonskrigen og andre forhold, skjedde det ingenting med lovforslaget før 1813, da den jødiske menigheten i København anmodet regjeringen om å sende forslaget til godkjenning. 29. mars 1814, bare uker før Riksforsamlingen på Eidsvoll grunnlovsfestet utelukkelsen av jøder, kom det som kalles det jødiske frihetsbrevet i Danmark. Den egentlige tittelen var *Anordning, som bestemmer, hva Bekiendere af den mosaiske Religion, der opholde sig i Kongeriget Danmark, have at iagttage*.²¹⁹ Den viktigste bestemmelsen var at dersom man var født i Danmark eller hadde leidebrev skulle man på lik linje med andre kongelige undersåtter ha frihet til selv å velge yrke. Dette medførte dog ingen stor endring i de faktiske forholdene, ettersom ”laugene” fortsatt kunne nekte å ta opp jødiske lærlinger.²²⁰ Det var også en rekke andre bestemmelser om at jødene måtte følge dansk lovgivning fremfor jødisk lov og det ble også klart at jødene i likhet med tidligere hadde fri religionsutøvelse. Anordningen gikk også direkte inn og ga regler for det interne menighetslivet ved blant annet å kreve at man skulle ha kongelig tillatelse for å opprette en synagoge, kongen skulle utnevne rabbinerne og det ble innført en overrabbiner i København som skulle være overordnet de øvrige rabbinerne i Danmark.

Det kanskje mest interessante er at anordningen omtalte jødene kun som bekjennere av den mosaiske religion. De danske jødene ble ikke omtalt som medlemmer av et jødisk folk eller jødisk nasjon. På den måten sendte staten, bevisst eller ubevisst, et signal om at de ikke så på jødene som et eget folk, men som dansker med en annen religion. De omtalte fortsatt jødene som mennesker ”der opholde sig i Riget”, så helt konsekvent var nok ikke dette synet. Det var fortsatt en viss uvilje mot jødene som ifølge Linvald ikke ”skyldes racemæssige grunde”, men ”den mistillid, de vakte ved deres fremmedartede udseende i klædedragt og manerer, som for en meget væsentlig del beroede på deres manglende evne og ønske om at assimilere sig”.²²¹ I tillegg gjorde den vanlige frykten for negativ innflytelse på handelen seg gjeldende.

²¹⁹ Blüdnikow (1984), s.82 flg.

²²⁰ Werner (1933), s.41

²²¹ Linvald (1964), s.12

Den økonomiske nedgangen i Europa på den tiden rammet også Danmark, og der som andre steder, ble jødene lidende. Det var anti-jødiske opptøyer i flere byer på kontinentet og det spredde seg etter hvert til Danmark. I september 1819 brøt det ut voldsomme opptøyer rundt omkring i Danmark, og det var flere gikk til fysisk angrep på jødiske personer og bygninger.²²² Politiet mistet etter hvert kontrollen og militæret ble satt inn for å forsøke å kontrollere menneskemassene. Uroen steg i intensitet og endte med antijødiske innslag som plyndring av innbo og angrep på forretninger med jødiske eiere. Det var ikke før i januar 1820 myndighetene klarte å stanse opptøyene.

1831 ble et annet viktig år for danske jøder. Kongen, som fortsatt var eneveldig, besluttet at det skulle innføres rådgivende stenderforsamlinger i provinsene etter en offentlig politisk debatt i kjølvannet av Julirevolusjonen i Frankrike.²²³ Notabelforsamlingen åpnet for at jødene skulle ha stemmerett og være valgbare, men dette skapte debatt. To biskoper uttrykte tvil og misnøye med at jødene skulle kunne delta i det politiske liv. I komiteen som skulle behandle forslaget om innføringen av stenderforsamlingene var det et flertall som ikke ønsket at jødene skulle delta i en forsamling som skulle representere en kristen nasjons viktigste anliggender. For øvrig var det heller ikke hastverk med å gi jødene alle rettigheter. Det endte med at den kongelige forordningen bare ga jødene stemmerett i kongeriket og ikke hertugdømmene, hvor 1814-anordningen uansett ikke gjaldt.

Trolig i forbindelse med at debatten om jødernes økte politiske rettigheter brøt det igjen ut anti-jødiske opptøyer i København, og med de forrige opptøyene i minnet ble det en katalysator for mange jøders konvertering til kristendommen. Da det kom en ny dansk kommunallov i 1840, ble jøder for første gang valgbare til borgerrepresentasjon, og i 1842 ble den første jøde innvalgt.²²⁴ Ikke før den danske grunnloven fra 1849 fikk jødene mulighet

²²² Se Eriksen (2005), s.219-222 og Christensen (1984), s.86-90

²²³ Manniche (1984), s.223

²²⁴ Linvald (1964), s.34

til delta aktivt politisk på samme måte som de øvrige borgere. Grunnloven slo fast at "ingen kan på grund af sin trosbekendelse berøves adgang til den fulde nydelse av borgerlige og politiske rettigheder, eller unndrage sig oppfyldelsen af nogen almindelig borgerplikt."²²⁵ Det var likevel ikke før 1850, året før Norge opphevet Norske Lov, at bestemmelsene om jødene i Kong Christian Vs Danske Lov formelt ble opphevet.²²⁶

6 Wergelands forslag og ulike instansers syn på saken, 1839-1842

6.1 Wergelands grunnlovsforslag

I juni 1839 sendte Henrik Wergeland et brev til Stortinget med et godt begrunnet forslag til endring av § 2. Selve forslaget var ganske kort og lød:

”Sidste Passus i Grundlovens § 2, saalydende: ’Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, ‘udgaaer”²²⁷

Forslaget ble vedtatt som sitt eget av stortingspresident Søren Sørensen²²⁸ som behandlet saken videre. Forslaget ble referert i Stortinget 28.juni 1839, som besluttet at det skulle offentligjøres ved trykken for å komme til avgjørelse på neste Storting, tre år senere.

Forslaget var bare en brøkdelen av den litteraturen Wergeland skrev i forbindelse med forslaget. Hans bok *Indlæg i Jødesagen* fra 1841 inneholdt brevet med grunnlovsforslaget

²²⁵ Manniche (1984), s.237

²²⁶ Danmark (1949), s.182

²²⁷ Wergeland (1841), s.19

²²⁸ Søren Anton Wilhelm Sørensen (1793-1853): cand.jur, høyesterettsadvokat og sorenskriver i Aker. Satt som representant for Kristiania og senere Kristiania og Lillehammer 1830-1845. Han trakk seg fra valget i 1847, og ifølge stattholder Løvenskiold skyldes det at Sørensens støtte til jødene gjorde at han ikke kom til å vinne, se Mendelsohn (1987), s.241 flg.

og en god del annet materiale som talte jødenes sak som diktsamlingene *Jøden og Jødinden* fra 1842 og 1844. Hensikten med forslaget var det totale bortfall av begrensninger på jødenes adgang og full likestilling med øvrige borgere for de jødene som kom til Norge. Selv om forslaget kun gikk ut på endring av Grunnloven, mente han at også privatlovgivningen skulle endres og dermed føre til jødenes totale emansipasjon i Norge.

Da Henrik Wergeland leverte inn sitt forslag i 1839, førte det til at flere fikk vite om saken og at spørsmålet i større grad ble reist i offentligheten. Spørsmålet om jødene hadde allerede vært reist i media av dikteren Andreas Munch i avisen "Den Constitutionelle". I 1836 kom en diktsamling fra Munch som inneholdt et dikt kalt "Jøderne", hvor han omtalte utelukkelsen. Diktsamlingen handlet mye om den intolerante holdningen nordmennene inntok: "Du lukker dine Havne til, Naar Jøden Fristed søge vil, Du støder fornem bort et Folk – Er det at være Friheds Tolk".²²⁹ Hans støtte for jødene kom også frem i et innlegg i "Den Constitutionelle" 14.mai 1839:

"Blant Passagererne med Dampbaaden iaar befandt sig ogsaa en Mand af den mosaiske Troesbekjendelse, der var reist i Handelsforretninger herop fra Altona, uden som det synes, at være vidende om, at Jøder ifølge vore Love ere nægtede Adgang til Riget. Da han følgelig intet Leidebrev havde forskaffet sig, ble det ham betydet, at han gjorde rettest i ikke at sætte sin Fod i land, hvilken Advarsel han ogsaa har holdt sig efterrettelig. Formodentlig maa han imorgen tidlig igjen vende tilbage den Samme vei, han er kommen. Han maa bringe et særdeles ufordelaktig Begreb om den norske Gjæstfrihed med sig til sit Hjem. Ansees det fremdeles utilraadeligt aldeles at ophæve hiin Forbudslov, saa er det dog sandeligen paa Tide at tilføie den saadanne Forandringer, at den ophører at være umenneskelig".²³⁰

6.2 Konstitusjonskomiteens første innstilling

Da det 10. Storting møttes i februar 1842, ble forslaget fra Wergeland referert og sendt til konstitusjonskomiteen for videre behandling. Konstitusjonskomiteens medlemmer var

²²⁹ Mendelsohn (1987), s.65

²³⁰ Ibid., s.60

Foss²³¹ (formann), Koren²³² (sekretær), Bjørnsen, Guddal, Hielm, Nødbæk og Riddervold. 22. februar kom de med en foreløpig innstilling, hvor de ikke tok stilling til sakens realitet, men bare den videre saksgangen:²³³

”Det er første Gang, at Forslag til en saadan Grundlovsforandring kommer under Behandling paa noget Storting. Gjenstanden har kun i saare lidet Omfang været drøftet gjennem Pressen, hva Norge angaaer. Nogen almindelig Opinion i denne Henseende synes ikke at have havt tilstrækkelig Anledning til at udvikle sig, skjønt det maaskee blant dem, som ere nærmere bekendte med Udlandets Literatur og Foretagender i denne Henseende, tør formodes at være den herskende Mening, at det vilde være ønskelig, om vor Grundlov ikke havde indeholdt den omhandlende Bestemmelse i dens § 2 sidste Passus”.²³⁴

Deretter kom de inn på, uavhengig av selve sakens utfall, at det kunne bli et problem ettersom utelukkelsen var en del av de vedtatte grunnsetningene på Eidsvoll. Komiteen vedtok derfor enstemmig den 26. februar:

”Igjenem Presidæntskabet bliver at indhente Høiesterets Betænkning, om og hvorvidt sidste Deel af Grundlovens § 112 er til hinder for Antagelsen af Forslaget om, at Grundlovens § sidste Passus, saalydende: ”Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget,” ophæves.”²³⁵

De vedtok også å innhente en betenkning fra Det teologiske fakultet for å klargjøre om det ville:

”være Betæneligheder, enten med Hensyn til den mulige Indvirkning deraf paa Statens offentlige Religion, eller med Hensyn til nogen særegen Beskaffenhed i den jødiske Troeslære” ved å gi jødene adgang til Norge.²³⁶

²³¹ Henrik Herman Foss (1790-1853): artillerikaptein og forfatter, representerte Bergen i 1827 og 1828, Moss i 1830 og Kristiania (senere Kristiania og Lillehammer) 1833-1845. Henrik Wergeland roset Foss som ”Oppositionens Hjerne og Samvittighet” og ”Nationens Yndling” i Wergeland (1936).

²³² Niels Koren (1801-1862): cand.teol. og sogneprest, representerte Søndre Bergenshus amt 1842-1858.

²³³ Sth. Forh. 1842 I.del, s.113-115

²³⁴ Ibid., s.113

²³⁵ Ibid., s.115

²³⁶ Ibid., s.114

Innstillingen nevnte ingenting om å innhente betenkninger fra andre institusjoner. Etter oppfordring fra stortingspresident Sørensen, ble det 28. februar sendt brev til Christianias, Bergens, Drammens og Trondheims børs- og handelskomiteer hvor konstitusjonskomiteen spurte om hvilke holdninger de hadde i saken.

Alle betenkningene ble kommentert og lagt som vedlegg ved konstitusjonskomiteens hovedinnstilling fra 5. september, se pkt. 7.1.²³⁷ Gjennom å innhente betenkningene fra de nevnte stedene ble det tydelig hvilke tre momenter som hadde særlig betydning i opphevelsesdebatten: Religion, jus og økonomiske hensyn. Disse tre typer argumenter var også fremmet på Eidsvoll og de kom i varierende grad frem i alle de fire stortingsdebattene.

6.3 Høyesteretts syn på Grunnlovens § 112

Høyesterett var blitt bedt av Stortinget om å utarbeide en betenkning om grunnlovsforslagets forhold til Grunnlovens § 112.²³⁸ En forandring skulle "aldri motsige denne Grundlovs Prinsipper, men alene angaae Modificationer i enkelte Bestemmelser der ikke forandre denne Constitutions Aand". Høyesterett bestod av justitiarius Georg Jacob Bull, Fredrik Motzfeldt, Lorentz Lange, Nils Aars, Peder Martin Ottesen, Peder Carl Lasson, Henrik Anker Bjerregaard, Peder Hersleb Smith og Martin Hansen og justissekretæren var Michael Sverdrup.²³⁹

Det første høyesterettsdommerne måtte ta stilling til, var hva innholdet av Grunnlovens ånd og konstitusjonens prinsipper var. De slo fast at:

²³⁷ Betenkningene kan leses på: http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/Kronologi_1842.html. De nedenfor omtalte betenkningene ble også trykket i tidskriftet "Granskeren" II (1842/1843) 5 h. s.82 ff.

²³⁸ Høyesterett (1842), s.1-3

²³⁹ Martin Hansen stemte for opphevelse da han var stortingsrepresentant i 1845.

”[n]aar man nu i Undersøgelsen herav kun tager Hensyn til, hvad der uden anden Veiledning end Grundloven selv kan antages at være dens Principer eller Aand, da vil man neppe derved kunne komme til det Resultat, at den tilsigtede Forandring skulde staae i Strid med disse.”²⁴⁰

Som bevis fremhevet de ”Grundlovens, i det hele taget, liberale Tendens”, og at jødespørsmålet ikke direkte berørte statsforfatningen. Spørsmålet om jøders adgang var heller ikke noe som hadde umiddelbar innflytelse på hva som til en hver tid skulle regnes som ”hellig” i konstitusjonell forstand. Det kunne i tillegg være at grunnlaget for utelukkelsen, som for eksempel frykten for jødene ville vise seg å være uriktig, eller at nye opplysninger ville i fremtiden føre til endrede syn. Selv om forbudet var så viktig at det ble tatt med i Grunnloven, var ikke dette alene grunn nok til å si at det ble regnet som Grunnlovens ånd eller prinsipp. Dette ville følgelig innebære at det ikke ville være mulig å endre noen bestemmelser som fantes i Grunnloven, og tanken på Eidsvoll hadde vært å ikke binde seg for fremtiden.

Siden Grunnloven selv ikke ga noen gode holdepunkter, sa Høyesterett at man måtte se om det forelå data utenfor Grunnloven som kunne gi svar på spørsmålet. Et moment som kunne belyse situasjonen var konstitusjonskomiteens grunnsetninger slik de ble vedtatt av Riksforsamlingen. En av grunnsetningene inneholdt som kjent at jøder var utelukket, og måtte derfor muligens kunne kalles et prinsipp i § 112s forstand. Høyesterett fastslo også at den delen av grunnsetningen kun startet som en innskrenkning i den vedtatte frie religionsøvelsen, men ble etter hvert stående selvstendig. Det skjedde fordi man vedtok at religionsfriheten kun skulle gjelde for kristne religionssektorer, og da måtte utelukkelsen av jøder utskilles til en egen bestemmelse for at det skulle bli grammatisk riktig. To av medlemmene i Høyesterett fant denne argumentasjon omkring grunnsetningenes vekt så avgjørende at de stemte for at § 112 var til hinder for å endre § 2. Hvilke dommere det var fremgår ikke av betenkningen.

²⁴⁰ Høyesterett (1842), s.1

Flertallet var imidlertid av en annen oppfatning. De mente § 112 ikke var til hinder for å vedta den foreslåtte endringen. Det flertallet først fremholdt var at en slik tolkning ville innebære at en rekke bestemmelser aldri ville kunne endres. Guthorm Hallager skrev senere at retten ”fandt det besynderlig om grundloven ikke skulde kunne fortolkes uten ved bestemmelser av Riksforsamlingen, som laa utenfor grundloven”.²⁴¹ Flertallet mente heller ikke at grunnsetningene burde leses som harde prinsipper. I lys av forholdene på Eidsvoll var de kun ment som veiledning for det videre arbeid med å forme Grunnloven og for at Riksforsamlingens øvrige medlemmer skulle kunne orientere seg om sakenes behandling.²⁴² At Riksforsamlingen hadde brukt flere dager på å diskutere innholdet i grunnsetningene mente Høyesterett talte for at de skulle tillegges en viss vekt, men likevel ikke nok til at de kunne regnes som prinsipper i § 112s forstand. Som eksempel på at grunnsetningenes vekt ikke var absolutt trakk Høyesterett frem at Grunnlovens § 101 som handler om innskrenkninger i næringsfriheten ble endret i løpet av Riksforsamlingens funksjonstid, selv om den bestemmelsen også var en av grunnsetningene på Eidsvoll. De trakk også frem at flere juridiske forfattere som hadde skrevet om betingelsene for grunnlovsendringer ikke hadde påberopt seg grunnsetningene.²⁴³

Høyesterett brukte også en god del plass på å ta stilling til spørsmålet om portugiserjødene faktisk hadde adgang til Norge. Ordlyden i Grunnloven var ”ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget”, men i 1814 hadde de adgang. Høyesterett uttalte at det var noen som var av den oppfatning at portugiserjødene fortsatt skulle ha fri adgang og at med ordet ”fremdeles” hadde Riksforsamlingen ment å utelukke de jødene som allerede var utelukket. Høyesterett var ikke enig i den tolkningen og fremholdt at forbudet var ment som absolutt og uten unntak. Det skulle heller ikke lenger være tillatt å utstede leidebrev, og portugiserjødenes privilegier ikke lenger skulle gjelde.

²⁴¹ Hallager (1915), s.284

²⁴² I protokollen fra konstitusjonskomiteen ble grunnsetningene kalt ”nogle føreløbige Grundsætninger angaaende de mest omtvistelige Materier”, se Riks. forh., 1.bind s.435

²⁴³ Se kapittel 4.2 ovenfor for øvrige juristers syn. Komiteen henviste uttrykkelig til Falsen (1817), men mente den ikke ga særlig veiledning i saken.

Avslutningsvis uttalte Høyesterett at de ikke ville gi sine meninger om selve forslaget. De mente nok at det var det opp til Stortinget å avgjøre:

Angaaende Tilraadeligheden eller Utilraadeligheden enten heraf eller af det omhandlede Forslag i det Hele, har Høiesteret iøvrigt, efter det Retten forelagte Spørgsmaals Beskaffenhed, antaget ikke at have Anledning til at ytre sig, ligesom ikke heller til at inklade sig i, hvorvidt en tilstrækkelig Erfaring i disse Henseender matte kunne paaberaabes”²⁴⁴

6.4 Børs- og handelskomiteenes betenkeligheter om opphevelsen

Den 28.februar 1842 fikk børs- og handelskomiteene spørsmål om de hadde noen vesentlige betenkeligheter imot å gi jøder adgang til riket.²⁴⁵ Dette er et tydelig eksempel på at man ikke bare så på jødene som mennesker med en annen tro, men som et særegent folk med egne karakteristiske trekk, væremåte og oppførsel. Dette kan også tolkes som uttrykk for at konstitusjonskomiteen ikke bare så på spørsmålet ut i fra et humanitært og religiøst ståsted, men at det også var et økonomisk spørsmål om det gagnet Norge at jødene ble gitt adgang. Gjennom alle betenkningene kan man finne spørsmålet ”ville Norge tjene på å ha jøder i landet” som et underliggende tema.

Tre av komiteene konkluderte enstemmig med at det måtte anses skadelig for Norge å gi jøder adgang. I Drammen var dissens to mot to. Komiteene i Christiania og Trondheim mente det ikke var tilrådelig og høyst betenkelig å gi jødene uhindret adgang. Komiteen i Christiania mente likevel at dersom Stortinget ga dem adgang, burde det bare gis dem rett til å oppholde seg i landet som reisende, og ikke muligheten til å erverve borgerskap eller andre rettigheter. Komiteen i Bergen, som faktisk var mest negative til jødene, uttalte likevel at dersom Grunnloven faktisk ble endret, ville det beste være å gå tilbake til situasjonen før 1814 med kongelig leidebrev. Da kunne det avgjøres i hvert enkelt tilfelle om det var grunn til å tillate jøder med eller uten familie adgang til riket og for hvor lang tid og hvor tillatelsen skulle gjelde.

²⁴⁴ Høyesterett (1842), s.3

²⁴⁵ Se Drammen (1842), Bergen (1842), Trondheim (1842) og Christiania (1842).

Komiteene utførte, med alle fordommene de hadde, en relativt kald analyse av fordelene og ulempene ved å gi jødene adgang. Drammens komité var ganske ærlige da de skrev i innledningen at selv om man ikke hadde noen som helst norsk erfaring å støtte seg til, eller den rette kunnskapen, ville de legge frem de tankene som hadde kommet opp i komiteens diskusjoner. Komiteen i Bergen fremhevet at det måtte være overveiende grunner for å beholde forbudet i Grunnloven med tanke på den humanitet og frihetssinnet som rådet da Grunnloven ble til. De ønsket kun å kommentere de ulempene som muligens ville oppstå ved å gi jødene adgang.

Flere trakk frem frykten for at bare fattige jøder ville komme. Blant annet komiteen i Christiania uttrykte tvil om de jødene som kunne være nyttige, som for eksempel de mer formuende jødene, faktisk ville komme til Norge. Trondheim og flere andre ga uttrykk for en frykt for at de fortjenestene jødene ville opparbeide, ville bli ført ut av landet og derfor tappe landet for ressurser og goder. Jødene hadde også større tilgang til fremmede penger og forbindelser til utlandet, noe som ville bli vanskelig for norske handelsmenn å konkurrere med. Dersom de ønsket å drive handel her, ville det i så fall skje gjennom agenter slik at formuen ville gå ut av landet.

Det virket som komiteene også var preget av synet på jødene som bedre handelsmenn enn øvrige nordmenn, og derfor ville beskytte egne interesser. Komiteen i Christiania mente i tillegg at jødenes handelsvirksomhet lett kunne få en skadelig innflytelse på landets fabrikker og håndverksdrift, uten å si noe om hvorfor eller hvilke konsekvenser det var snakk om. Komiteen i Bergen brukte mye plass på å gå gjennom de forskjellige næringsområdene, som for eksempel skipsfart, vanlig kjøp og salg av varer og håndverk og kunne ikke se at jødene ville kunne bidra med noe positivt i noe område.

De dissenterende medlemmene av komiteen i Drammen trodde også det ville bli økt konkurranse, og var enige i karakteristikken av jøder som dyktige handelsmenn, men

fremholdt at det ville være positivt for den norske handelsstanden.²⁴⁶ Tanken var at jødene, som visstnok ikke tenkte på annet enn kjøp og salg, kunne vekke en døsigg handelsånd og i tillegg positivt endre pengehandelssystemet. På den måten ville også flere nordmenn få glede av jødernes adgang. Argumentasjonen var ikke at jødene fortjente en selvstendig rett til adgang, men at det ville tjene nordmenn at jødene kom til Norge. Selv om jødernes adgang muligens kunne være til gunst for Norge, innså de to medlemmene at de kunne ta feil. Uttalelsene var bare basert på hypoteser, og det var heller ikke påtrengende nødvendig å avgjøre saken akkurat da. De var slett ikke sikre på om de selv ville stemme for opphevelsen av forbudet.

Trondheims komité var mindre fokusert på selve handelen, men heller på synet på jødene som ”at denne er endnu er mindre skikket til fuldkommen Emancipation”.²⁴⁷ Jødene hadde ikke adgang til Norge, og Norge hadde følgelig ingen forpliktelser til å bidra til jødernes frigjøring. De jødene som ville komme til landet trodde man uansett ikke ville bli bedre statsborgere enn jøder i alminnelighet. Komiteen i Drammen kom inn på at jødene ville være lite tjenelige som statsborgere fordi de sjeldent befattet seg med allmennforetagende og ville danne en stat i staten. Det ville være en stor ulykke om det ble gitt borgerrett til en gruppe, som det ikke bare fantes store fordommer mot, men som borgere heller ikke ville arbeide for allmennyttige formål. Jødene kunne som borgere heller ikke bli betrodd med noe tillitsverv. Komiteen i Bergen berørte også dette temaet og hevdet at det ikke var noen grunn til å gi jødene adgang til et land de ikke hadde hatt som sitt hjem og heller ikke kjente. Så lenge jødene ikke hadde nære forbindelser og relasjoner med andre folk, ville de alltid anse sitt rette fedreland for å ligge et annet sted. Derfor ville Norge bare være et sted hvor de kunne tjene penger med det formål å ta dem ut av landet.

6.5 Betenkningen fra Det teologiske fakultet

Betenkningen fra Det teologiske fakultet var skrevet 4. april og underskrevet av professorene Christian Nicolai Keyser, Jacob Frederik Dietrichson og lektor Jens Matthias

²⁴⁶ Drammen (1842), s.2

²⁴⁷ Trondheim (1842), s.1

Pram Kaurin.²⁴⁸ Det Konstitusjonskomiteen ønsket å vite, var om det var noe av hensyn til statens offentlige religion eller den jødiske lære som kunne gi vesentlige betenkeligheter mot å åpne for jødernes adgang. En annen grunn til at komiteen mente at disse spørsmålene måtte besvares, var fordi motivene bak forslaget til Wergeland ikke bare dreide seg om å endre Grunnloven, men var ledd i å gi jødene fulle rettigheter i Norge.

Fakultetet åpnet med å hevde at dersom § 2 skulle forstås slik at det også var forbudt for jøder å oppholde seg i Norge som reisende, ville det være i strid med en rett ethvert menneske hadde. Da kunne det ikke være tvil om en slik bestemmelses utilbørighet. Den videre drøftelsen ble derfor gjort under forutsetningen av at spørsmålet var å gi jødene adgang til Norge med rett til å utøve sin religion og med alle eller en del av de rettighetene som norske borgere hadde.

Ifølge Det teologiske fakultet var det for statskirkens vedkommende, ingenting som hindret muligheten til å gi jødene rett til å bosette seg i Norge. Det burde likevel være visse betingelser om utøvelsen av den jødiske religion. Den evangelisk-lutherske ånd og karakter tilsa at man skulle søke å oppnå et åndelig samfunn hvor tro og kjærlighet var samfunnsbånd. Derfor kunne det ikke være slik at en stat kunne nekte å oppta mennesker, bare fordi de ikke var av samme tro. Kirkens forhold til staten slik det var fastsatt, ville heller ikke være en hindring mot å gi jødene adgang og mulighet til offentlig utøvelse av sin tro. Fakultetet påpekte videre at det kunne bli spørsmål om jødernes egen tro og morallære var slik at jødene satte seg selv utenfor den norske stats kristendomsbaserte borgerlige lover og institusjoner. Dersom det var slik at jødernes tro og morallære stod i motsetning til kristendommen var det, for å opprettholde et velordnet samfunn, nødvendig at staten ikke ga dem adgang. Da ville jødedommen selv være årsaken, og til en viss grad tale for, at det ville være skadelig for de samfunn som ga dem adgang.

²⁴⁸ Teol. Fak. (1842), s.1-3

Det neste som opptok fakultetet var om det var noe i jødedommen som satt jødene i opposisjon til den norske rettsorden og moral. Dersom man så på det gamle testamentet som eneste kilde for jødenes tro og morallære, var det ingenting der som stod i strid med den lutherske morallære. De trakk frem en rekke strofer fra det gamle testamentet som handler om jødenes forhold til ”andre”. Fakultetet hevdet også at det ble bemerket at det gamle testamentet hovedsakelig handlet om jødenes forhold til andre jøder og:

”sætter Jødefolket i en saadan Opposition til andre Folkeslag, at dette maa have en skadelig Indflydelse paa deres Forhold ogsaa til en christelig Stats Borgere, idet de vel kunne faae et Slags Kjærlighed til det Land, hvori de fødes, og det Folk, der har optaget dem blandt sig, men at denne Kjærlighed altid vil blive underordnet deres Kjærlighed til deres eget folk, saa at de i ethvert Tilfælde, hvor deres Nationalinteresse kommer i Strid med det Lands, hvori de boe og have erholdt Borgerret, maae lade dettes Interesser vige for deres eget Folks.”²⁴⁹

”Historien, siger man, bekræfter ogsaa dette” siden den viste at ”denne Nation” ikke under noe forhold oppga sin egen nasjonalitet og aldri sammensmeltet med noe annet folk. Uansett hvor de ble født og oppholdt seg, ble jødene stående som et eget samfunn isolert fra den øvrige folkegruppen i landet de oppholdt seg.

Dette var likevel ikke helt sanne påstander og det var etter fakultetets mening:

”kun en grov Misforstaaelse og Fordreielse af det Gamle Testaments Lære kan gjøre, at Jøden skulde troe sig berettiget til i moralsk Henseende at handlet annerledes imod den Christne end imod sine egne Troesforvante; og Jøderne ville saaledes, saafremt de ikke antage anden Norm for deres Tro og Liv, vistnok kunne opfylde alle de borgerlige Forpligtelser, som en christen Stats love paalægge dem. Facultetet maa ogsaa bemærke, at efter Paastand av Mænd, om hvis Udsagns Sandhed man ikke er berettiget til at nære Tvivl, er hiin Opposition i det Stater, hvor Jøderne fik nogenlunde borgerlig Frihed, mer og mer traadt tilbage, ligesom der gives flere Exempler paa, at Jøder have gjort store Opofrelser, hvor det gjaldt det Lands eller de Stæders Interesser, hvis Borgere de vare”²⁵⁰

²⁴⁹ Teol. Fak. (1842), s.1

²⁵⁰ Teol. Fak. (1842), s.2 1.spalte

Ifølge fakultetet var likevel en stor del av jødene det de kalte ”Rabbaniter eller Talmudister” som også brukte Talmud og en del andre rabbinske skrifter som kilder til sin tro og morallære. Her kunne det finnes bud og læresetninger som satte jødene i konflikt med den norske stats retts- og sedelighetsorden, men det var bare dersom de ble fulgt.

Det teologiske fakultet trakk så frem et par eksempler basert på en dansk bok av Conrad Frederik von Schmidt-Phiseldek som het ”Om den jødiske Nations hidtilværende Forhold til det christne Borgersamfund og dets Omdannelse i Fremtiden” fra 1817.²⁵¹ Fakultetet fremhevet videre at Talmud og andre rabbinske skrifter innholdt flere eksempler på at jødene ble styrket i det fakultetet kalte uriktige oppfattelser av ”Modsætningen mellem Israel og Hedningeverden” i det gamle testamentet.²⁵² Dette var læresetninger som gikk på at andre folkegrupper enn jødene var urene og at omgang med disse vanhelliget et ekte jødisk samfunn. Dette kunne føre til at jødene ikke behandlet sine ikke-jødiske medborgere med respekt og aktelse. Etter trolig å ha skremt de aller fleste leserne om jødernes moral og gitt gode grunner til hvorfor de ikke burde gis adgang, kom fakultetet med et forbehold. De kunne ikke anta at europeiske jøder i alminnelighet støttet de læresetningene som ble gitt som eksempler, eller at de som faktisk fulgte dem, gjorde dette på en særlig konsekvent måte.

Fakultetet ville ikke støtte opp om en ubetinget utelukkelse av jøder, men anbefalte størst mulig forsiktighet. Det å gi jødene adgang, skulle ikke på noen måte gå utover de rettigheter vanlige nordmenn hadde. Med hvilke midler staten kunne hindre dette på, ønsket ikke fakultetet å uttale seg om. De foreslo, som en mulig løsning, at jødene måtte foreta en form for lojalitets-erklæring hvor de sverget at de ville underkaste seg ”Landets Sædeligheds- og Retsorden”.²⁵³

²⁵¹ Schmidt-Phiseldek var doktor i filosofi og bl.a. statsråd og direktør i Riksbanken i Danmark. Boken inneholdt to foredrag han ga i foreningen ”det Kongelige Videnskabernes Selskab”.

²⁵² Talmud er et enormt ca. 1800 år gammelt verk som inneholder rabbineres diskusjoner og kommentarer til det gamle testamentet. Kalles også ”den muntlige læren”, og er retningsgivende for jødisk tro og praksis.

²⁵³ Teol. Fak. (1842), s.3 2.spalte

7 Stortingets realitetsbehandling av saken i 1842

7.1 Konstitusjonskomiteens innstilling

Etter at konstitusjonskomiteen hadde mottatt alle betenkningene og en rekke andre brev, erklæringer og dokumenter la de frem sin innstilling 5. september.²⁵⁴ Etter en kort presentasjon av Wergelands forslag redegjorde komiteen for alle de dokumentene som var innsendt til komiteen.²⁵⁵ Mange av dokumentene kom fra Wergeland, som hadde lagt ned mye arbeid med å samle sammen så mye informasjon som mulig til jødernes fordel. Det var også noen dokumenter som talte mot at jødernes skulle gis rettigheter, og det er uvisst hvem sendte dem til komiteen.

Ifølge innstillingen var Wergelands forslag motivert med et ønske om at jødernes emansipasjon slik den foregikk i Europa også skulle komme til Norge. Det skulle skje ved å gi dem tillatelse til å komme inn i landet og få fulle borgerrettigheter. Det ville føre til det Wergeland kalte det ”den fuldkomne Emansipasjon”.²⁵⁶ Enhver form for innskrenkning, som for eksempel at jødene bare kunne bosette seg visse steder eller kun arbeide i visse deler av næringslivet, ville være en urettferdighet som ville ha ulykkelige følger. Komiteen henviste også til Wergelands bok ”Indlæg i Jødesaken”. Der ble det hevdet at det var en feilaktig oppfattelse at jødene ikke kunne betrakte seg som tilhørende en nasjon som den norske. Dette kunne bevises ved at ingen stat hadde nektet jøder borgerrett så lenge de bekjente seg til kristendommen. Dette tolket han som at utelukkelsen var religiøst motivert og ikke skyldes jødernes karakter og væremåte, slik det kunne virke hvis man så på debatten i 1814. Wergeland kalte det også en ”fræk løgn” at jødene hadde en annen moral overfor kristne enn overfor sine egne.

²⁵⁴ Sth. Forh. 1842 9.del, s.248-287

²⁵⁵ Det var totalt 47 dokumenter som ble lagt med som vedlegg til innstillingen. Alle bilagene ble også grundig kommentert i innstillingen. Noen er digitalisert og lagt ut på Stortingsarkivets hjemmeside. De øvrige er ikke trykt og finnes i en mappe med tittelen ”Jødesaken” i Stortingsarkivet

²⁵⁶ Wergeland (1841), s.18

Fra Sverige hadde komiteen fått en kopi av et brev til en embetsmann i militæret, som var ifølge komiteens antagelser skrevet av Stockholms politikollegium.²⁵⁷ Brevet var fra 1808 og skulle bevise at jødene faktisk var hengivne til det landet de bodde i ved å vise til at den jødiske menigheten i Stockholm stilte seg til rådighet for militærtjeneste. Komiteen fikk også kopi av brevet fra det svenske Commercii Collegii til Kongen fra 10.april 1838 med et forslag til nytt reglement for jødene bosatt i Sverige.

Det kom i tillegg en kopi av et avisinnlegg fra avisen Nyaste Freya datert 12.november 1841.²⁵⁸ Innlegget var et svar på en tidligere artikkel som inneholdt en rekke anti-jødiske påstander. Forfatteren var en anonym jøde, som blant annet imøtegikk påstandene om at jødene var Guds utvalgte folk og at jøder så på alle andre religioner som rettsløse og vantro.²⁵⁹ Han slo også fast at påbudet om at ”du skal elske din neste som deg selv” også gjaldt overfor kristne og andre mennesker. Ved å vise til en rekke bibelsitater fra både det nye og gamle testamentet og Talmud, ble det også redegjort for det jødiske synet på Messias. Påstanden om at jødene betraktet oppholdet blant kristne og den tvungne lydighet som en del av Guds straff, ble også imøtegått. Forfatteren tilbakeviste påstanden om en jødisk nasjon og stat i stat tankegangen ved å påpeke at:

”Juden, så som medlem af ett särskilt folk, existerar icke mer, och namnet ”Jude” betäcknar blott en anhängare af den Judiska eller, snarare, den Mosaiska religionen. Juden er derföre, hva fäderneslandet angår, Fransman eller Holländare, eller Belgier, eller Dansk; och när han är född i Sverige, är han Svensk.”

Den siste delen av avisinnlegget berørte jødenes forhold i utlandet og at stort sett alle stater hadde gitt jødene visse eller alle borgerlige rettigheter. Jødene var fortsatt i mange land undertrykte, og pålagt mange byrder, forpliktelser og begrensninger. Dette førte til at de ble satt i en spesiell stilling i samfunnet. I tillegg hadde jødene på noen områder sine egne regler, så forfatteren kunne godt se hvor argumentet om stat i staten kom fra.

²⁵⁷ Sth. Forh. 1842 9.del, s.251

²⁵⁸ Ibid., s.251

²⁵⁹ Ibid., s.251 flg.

Wergeland hadde også sendt inn et brev han hadde fått fra den norske og svenske minister i Haag. Minister Carl Hochschild uttalte seg positivt om jødernes moral og væremåte i Haag og Amsterdam.²⁶⁰ Konstitusjonskomiteen uttalte at de ikke hadde oversatt disse svenske tekstene, mest fordi de anså at dokumentene ikke berørte forholdet i Norge, som var om jødene skulle ha adgang eller ikke.

Komiteen fikk også tilsendt ni dokumenter på nederlandsk, som kom med franske og norske oversettelser.²⁶¹ Seks av dem var brev skrevet til advokat og ridder av den hollandske løveorden Samuel Phillipus Liepmann, som hadde videresendt brevene til Wergeland. Alle brevene var fra april 1842 og skrevet av forskjellige høytstående hollandske embetsmenn. Alle inneholdt skryt av jødene og gikk kort og godt ut på at jødene var en viktig del av samfunnet. De deltok i minst like stor grad i samfunnslivet som andre borgere. I et brev fra presidenten i Amsterdams Arrondissements-Tribunal stod det at jødene i 47 år ”have været deelagtige i alle nederlandske Statsborgeres Rettigheder og Pligter, har dette ledet til de Gunstigste Resultater”.²⁶² To av brevene var skrevet av Liepmann til Wergeland hvor forholdene for jøder ble redegjort for og alle andre beskrivelser ble karakterisert som feilaktige. Det siste dokumentet var et brev fra en Dr. Fabius som kritiserte Konsul Egedius’ bruk av Fabius’ fremstilling av forholdene for jødene i Amsterdam. Konsul Egedius hadde skrevet et brev til Sørensen hvor han fortalte om sitt syn på jødene i Amsterdam.²⁶³

²⁶⁰ Nederland var på den tiden et av landene i Vest-Europa hvor jødene hadde størst grad av likestilling med andre innbyggere, og i 1796 de fikk stort sett alle borgerrettigheter, se Blom (2002), s. 179

²⁶¹ Sth. Forh. 1842 9.del, s.256

²⁶² Ibid., s.256

²⁶³ Brevet ble et tema under stortingsdebatten, og flere uttalte at de ville se det, men det ansett som privat og ikke lagt frem for representantene, se Sth.-Efterr. (1893), s.115-117

På tysk fikk komiteen en notis skrevet 22. april 1842 av Cand. chir. Hans Reichenbach fra Altona.²⁶⁴ For å komme med en advarende stemme mot den foreslåtte endringen sendte han fem eksemplarer av et lite hefte hvor den oversatte tittelen var: ”Beviis af den jødiske Religion, at Jøderne ikke kunne emanciperes i de christelige Stater, naar de Christne ikke derved ville gjøre sig dem skatskyldige og underdanige, fremkaldt ved Hr. Dr. Steinheims Meditationer, af H. Reichenbach, Cand. chir”.²⁶⁵ Heftet var skrevet i Altona i 1841 og inneholdt 43 sider fylt med antijødiske holdninger som hovedsakelig gikk på jødedommen som religion og på hvilke samfunnsområder det ville være skadelig for Norge hvis jødene kom inn i landet. Komiteen uttalte om innholdet bygget på:

”...det høie Storthings Medlemmers ædle Sindelag og deres Religions- og Fædrelands-Kjærlighed, som maa beskytte et Folk af saa høi Hærkomst, at mangen Bonde vel endog kunde paavise sit Kongelige Stamtræ, og beder, at hans lille Bog, som er at faae i Kjøbenhavn, maa værdiges alvorlig, eftertænksom Gjennemlæsning, samt seer imøde en godhedsfuld Erkjendelse af Modtagelsen og forblive det høie Storthing paa det inderligste bevaage, med den allerstørste Høitagelse og dybeste Ærefrygt og Underdanighet”.²⁶⁶

Filologstudenten Albert Authenrieth, som ifølge Wergeland var født tysk og var tysklærer, kritiserte også heftet. Kritikken gikk på at: ”det indeholder 25 gramatikalske Feil og langt talrigere stilistiske Synder og Feil mot Periodebygningens Love, samt at Indholdet svarer til Sproget.”²⁶⁷ Wergeland hadde også sendt inn en bedømmelse av heftet til Reichenbach skrevet av overlærer Johannes Musæus som kalte det:

”et Mikkmakk av de blant den raaeste Pøbel herskende Fordomme mod Tilhængere af den mosaiske Troesbekjendelse, som fornuftigviis ikke kan antages at ville have Indflytelse paa oplyst Mands Omdømme om dette Religions-Samfunds medlemmer.”²⁶⁸

²⁶⁴ Sth. Forh. 1842, 9.del, s.259

²⁶⁵ Ibid., s.259

²⁶⁶ Ibid., s.260

²⁶⁷ Ibid., s.261

²⁶⁸ Ibid., s.271

Komiteen uttalte at deres mening om heftet i stor grad var den samme som var anført i kritikken fra Musæus og Authenrieth.

For å få kunnskap om bestemmelsens virkning, hadde komiteen henvendt seg til justisdepartementet og politimesterne i Christiania og Bergen.²⁶⁹ Komiteen redegjorde for historiene til Leia, Jonas, Coppello og Blumenbach. I fortellingen om Jonas refererte komiteen til "Conversationslexicon der Gegenwart" hvor det sto følgende i artikkelen om jøder:

"Den eneste Stat, som til dette Øieblik ingen jøder taaler, er Norge. Grundloven af 1814 udelukker dem udtrykkelig fra alt Ophold i Riget. Her har derhos de hensynsløse Antipatier mod det jødiske Folk Længst vedligeholdt sig og ere skarpest indprægede. Imidlertid træffer den Daddel, som udgaaer herfra, kun Nordmændernes Tolerants, ikke deres Retsind; thi inten Folk kan negte dem Ret efter egen fri Villie at ordne de Bestemmelser, efter hvilke det skal være Fremmede forbudet at komme i Landet og blive deelagtig i Statsamfundets Fordele. Fra den moralske Side er vistnok Saken annerledes beskaffen. I den Henseende fortjener især den Haardhed og Følelseløshed Daddel, med hvilken, som man forsikkrer, selv skibbrudne Jøder behandles paa den norske Kyst."²⁷⁰

Komiteen hadde også tatt med informasjon om leidebrevene til Hambro, Heine, Lichtenheim og Heilbuth, og omstendighetene rundt utstedelsene. I den forbindelse la komiteen ved brevet fra professor Holst om møtet med nordiske naturforskere som skulle avholdes i Norge. Holst skrev at det problemet ikke hadde oppstått ennå, men at det var en mulighet for at noen deltagere ikke ville kunne delta uten leidebrev.

Det eneste norske avisinnlegget de refererte til og la med som vedlegg, var et innlegg som ble utgitt som et tillegg til Christiansands Stiftsavis No. 42.²⁷¹ Artikkelen ble skrevet den 23.mai og var ikke undertegnet. Den var ment som et tilsvaret til Wergelands bok fra året før.

²⁶⁹ Erklæringer fra politimesterne i Bergen og Christiania, de rettslige dokumentene i forbindelse med saken til Henri Leia, politiforhør av Coppello, kongelige resulasjoner om leidebrevene til Hambro, Heine og Lichtenheim var alle vedlegg til innstillingen, se Sth. Forh. 1842 9.del, s.270-275.

²⁷⁰ Ibid., s.271

²⁷¹ Ibid., s.275

I innlegget ble det argumentert med mange forskjellige grunner til hvorfor forslaget ikke burde vedtas. Hovedspørsmålet var om Stortinget hadde adgang til å beslutte den foreslåtte endringen slik at jødene ubetinget ble gitt adgang. Forfatteren mente bestemt at det ikke forelå tilstrekkelig erfaring som viste at en endring var tilrådelig. Han pekte på at Høyesteretts betenkning ikke kommenterte om det forelå slik erfaring som Grunnlovens § 112 krevde. Jødernes karakter var smålig og egoistisk, men det var en følge av den behandlingen de hadde fått. Men siden Norge ikke hadde deltatt i denne undertrykkelsen, hadde landet heller ingen plikt til å gjøre noe med det.

Ellers var innlegget fullt av negative karakteristikk av jødene og frykt for hva som ville skje hvis jødene fikk adgang. Jødene anså seg selv som en egen religion og vil derfor ikke bli "norske", selv om de ville få opphold her. Det var gitt eksempler fra flere kriger hvor jødene visstnok hadde bedratt og sviktet sine hjemland til fordel for andre jøder. Men forfatteren innrømmet at det fantes unntak:

"Det kan naturligvis ikke negtes, at der blandt Jøderne findes hæderlige Undtagelser, høist fortæffelige Mennesker, der kunde tjene de fleste Christne til Mønstere, at der findes Lærde og Videnskabsmænd, ja endog, Haandværkere og Fabricanter, der ere ønskelige Medlemmer af ethvert Statssamfund; men een Svale gjør ingen Sommer, og det er under almindelige Omstændigheder en høist fortvilet Udvei: at kjøbe en heel Skov fuld av slette Trær, fordi der findes eet eller endog ti, der ere fortrinligt skikkede til Skibsmaster".²⁷²

Som en avslutning skrev forfatteren at han hadde som bevis noen uttalelser fra en mann i Hamburg, som han mente var meget interessert i Norge og konstitusjonelle spørsmål. Disse ytringene gikk kort og godt ut på at Stortinget ikke burde vedta forslaget med mindre de ønsket å skade Norge, eller som vedkommende selv uttrykte det:

"Fra hvilken Side Man end betrakter denne Sag, fra den religiøse, politiske, sociale, den almindelige Menneskeforstands, eller fra hvilken som helst Side Man end vil, saa er det dog ikke mulig at udfinde en

²⁷² Christiansands Stiftsavis (1842), s.2

Daarskab, der kunde være enten større eller, endog i dens umiddelbare Følger, skadeligere for Norge end denne ulykkelige Nations Indladelse.”²⁷³

Komiteens eneste kommentar til innlegget var at de ikke fant det nødvendig å uttale seg om slike overdrivelser. Det burde de kanskje ha gjort, da flere av de argumentene som kom frem i innlegget, senere ble brukt av motstanderne i stortingsdebatten.

Innstillingen inneholdt også et sammendrag av betenkningene fra børs- og handelskomiteene i Christiania, Bergen, Trondheim og Drammen. Stortingsrepresentant von der Lippe hadde sendt inn et brev signert av 36 handelsmenn fra Kristiansand, som ikke kunne sende inn egen betenkning fordi det ikke fantes noen børs- og handelskomité i byen. Handelsmennene var enige i at det ville være skadelig for Norge hvis jødene fikk fri adgang. Komiteen tok også med i innstillingen et kort sammendrag av Høyesteretts betenkning, uten å tilføye noen særlige kommentarer. De brukte mer tid og plass på betenkningen fra Det teologiske fakultet, men kommenterte at det ikke var mye nytt og det var stort sett bare en bekreftelse av det de allerede trodde om saken.

Avisdebatten i ”Den norske tilskuer” mellom kjøpmann Heinrich Glogau fra Bergen og Christian Magnus Falsen ble trukket frem for å prøve å vise hva eidsvollsmennene tenkte.²⁷⁴ Glogau var født jøde, og konverterte til kristendommen i november 1813, året etter at han ankom Bergen.²⁷⁵ I et brev til Falsen skrev han blant annet:

”Ansaae man den handlende Israelit som farlig, hvorfor tilstedede man da ikke den Ikkehandlende Ophold i landet? Er det Personene man fandt saa affskyelige, hvorfor gjorde man da Undtagelse med hensyn til Proselyten? Hva vilde De som brav, upartisk og oplyst Patriot svare, naar en rettskaffen Jøde tiltalte Dem saa: ”Hvad have vi gjort Eder, Nordmæn, eller hvormed have vi fornærmet Eder? seer Eder om; hvor er, i den hele

²⁷³ Christiansands Stiftsavis (1842), s.4

²⁷⁴ Den Norske Tilskuer 1817 No.41-42 og 43-44.

²⁷⁵ Mendelsohn (1987), s.53

bekjendte Verden, en Stat der kan fremvise en saadan Lov? Eders Brødrre, de Svenske og Danske have modtaget os, ja vi have endog i Danmark like med vore christne Brødre Borgerret.”²⁷⁶

Han avsluttet med et retorisk spørsmål, som skulle vise seg å bli ganske relevant:

”Mine Børn er Norske, hva skal jeg sige dem, idet jeg forelægger dem deres Fædreneslands Grundlov? Skal jeg beskæmme mine Foreldre eller Grundloven? Var det nødvendig at spærre over 3 Millioner Europæere Adgang til en europeisk Stat? – og hvor mange Tilfælde indtræffe der ikke, hvor man maa overtræde denne lov? der kommer et Skib ind under havarie, Passagererne maa tages i Land, det er Israeliter – hvad gjør man med dem? ? ? ”.²⁷⁷

Som nevnt ovenfor var Falsen trolig en av dem som talte sterkest for at Grunnloven skulle utelukke jøder, og han forklarte seg på denne måten:

”Jeg har gjort dette fordi jeg for mit Vedkommende er overbeviist om at Jøden aldrig kan blive en god borger af nogen stat, hvor ikke Jøder regjere. (...) - saa vist anseer jeg det derimod, at en Religion, der ikke aander annet en had og foragt mod hver den, som ikke bekjender sig til den tvinger Jøden saa at sige til en bestandig Opposition mod hvad der ikke hylder jødedom. Han lever i en uopholdelig Feide-Tilstand med enhver Nation, der optager ham, og hans Religion selv gjør ham det til Pligt at arbeide paa at ødelægge den.”²⁷⁸

Norge var, mente Falsen, i en heldig situasjon fordi det var mulig å vedta en slik bestemmelse. Dessuten hevdet han at det ikke bare var jøden som handelsmann, men personen som tilhenger av den mosaiske religion Grunnloven hadde utelukket fra riket.

Komiteen berørte også jødenes emansipasjon i andre europeiske stater, men pekte på at det ikke dreide seg om samme tema. Det aktuelle spørsmålet i Norge var å oppheve en grunnlovsbestemmelse som utelukket jødene. Etter forslagetets ordlyd var det ikke å gi jødene adgang eller rettigheter. I alle andre europeiske land dreide spørsmålet seg om å gi landets jødiske innbyggere økte borgerlige rettigheter eller fjerne restriksjoner. Komiteen

²⁷⁶ Sth. Forh. 1842 9.del, s.267 flg.

²⁷⁷ Ibid., s.277

²⁷⁸ Ibid., s.277

valgte å gjennomgå en rekke skrifter som omhandlet emansipasjonsspørsmålet. Alle inneholdt beviser på jødernes oppfyllelse av borgerplikter, deres velgjørenhet mot kristne og fjernet ideene om jødernes fiendtlige sinnelag

Deretter kom komiteen inn på spørsmålet om opphevelsen ville være stride mot Grunnlovens ånd og prinsipp etter § 112. Her var de stort sett enige med Høyesteretts betenkning. Det at bestemmelsen stod i grunnsetningene fra 1814 var ikke avgjørende og at den var et unntak fra et større prinsipp talte også for at forslaget kunne vedtas. Det neste spørsmålet var om erfaring i § 112s forstand hadde vist at forslaget ikke burde vedtas. Hvis årsaken til utelukkelsen var at Riksforsamlingen trodde jødedommen inneholdt hat og forakt mot kristne, så var dette galt, og Grunnloven burde da endres. Det var også en feiltolkning av jødernes rettsstilling å tro at alle jøder var utelukket fra adgang til Norge i 1814. Komiteen tolket feiltolkningen og ordlyden i Grunnloven som at Riksforsamlingen ikke kjente til portugiserjødernes rettigheter.²⁷⁹ Om disse feiltolkningene uttalte komiteen:

”Comiteen har hidtil gaet ud fra, at naar det tilstrækkelig er godtgjort, at Lovens Grund er en Vildfarelse, uden at nogen anden gyldig Grund gives for alligevel at beholde Grundlovsbestemmelsen, bør det Begrundede bortfalde, og forslaget derfor bifaldes”.²⁸⁰

Ifølge komiteen var en av hovedgrunnene til at forslaget møtte motstand en frykt for at fattige jøder vil oversvømme landet. Hvis det kom rike jøder til Norge, ville disse ta fortjenesten til seg selv på bekostning av landets ”innfødte” borgere.

Det hersket på 1840-tallet fortsatt en grunnlovskonservatisme, og komiteen så at dette kunne bli brukt som argument mot endringen. § 2 var absolutt og uten unntak, men de faktiske forholdene hadde ført til at man hadde flere tilfeller av nødvendige omgåelser av Grunnloven. Det mente komiteen burde tale for en opphevelse av forbudet:

²⁷⁹ I stortingsdebatten ble denne tolkningen imøtegått som feil av Blom, som uttalte at Riksforsamlingen kjente til portugiserjødernes rettigheter, se Sth.-Efterr. (1893), s.118 flg.

²⁸⁰ Ibid., s.283

”Men har man nu at vælge imellem Ophævelse af Loven eller at lade den staae paa Papiret, medens den faktisk betragtes som ugjældende ved at undskydes en anden Mening end den har, saa kan vel Ingen være i Tvivl om, at det første bør foretrakkes, end mer, nar man ved at vælge det sidste tillige understøtter og vedligeholder den Vildfarelse, der har givet Anledning til Bestemmelse.”²⁸¹

Siden Grunnloven ikke avspeilet realiteten og de faktiske forholdene omkring jødernes rettsstilling, burde den derfor endres. Det kan gjennom denne uttalelsen virke som komiteen var uenig i Høyesteretts tolkning av bestemmelsen.

Komiteen mente videre at erfaringer hadde vist at forbudet ikke hadde ført meg seg noe godt, men heller skapt voldsomheter og urettferdigheter. De trakk frem eksempelet med skipsbrudne Jonas og Leia som ble ilagt fengsel i 28 dager, bare for å ha kommet til Norge som jøde. Komiteen trodde ikke det ville ikke vært lettere eller annerledes om jødernes adgang bare var regulert i privatlovgivningen. Å ikke kunne endre privatlovgivningen uten å endre Grunnloven, uansett hvor skadelig virkningen av grunnlovsbestemmelsen var, talte for å godkjenne endringsforslaget. Her kom de igjen inn på høyesterettsbetenkningen som de mente også talte for å endre Grunnloven.

Komiteen pekte videre på et visst paradoks i selve innføringen av forbudet. Bestemmelsen stod i forbindelse med prinsippet om religionsfriheten, og Falsens uttalelser viste at det var religiøse motiver som lå bak forbudet mot jøders adgang. Var det religiøse motiver som lå bak bestemmelsen var det en form for religionsintoleranse, som komiteen mente Stortinget umulig kunne støtte opp om. Hvis bestemmelsen ble inntatt i 1814 som følge av hastverksarbeid og uvitenhet om gjeldende rett, talte selvsagt det også for å endre loven.

Igjen kom komiteen inn på at endringen måtte anses som en rettferdighetshandling. En bestemmelse i Grunnloven som bannlyste et helt folk, måtte kunne kalles en krenkelse, og:

²⁸¹ Ibid., s.282

”enhver uforskyldt Krænkelſe mod en brødefrie Mand er Uretfærdighed. Det er Krænkelſe at Retfærdighedens helligſte krav at true brødefrie og retſkaffen Mand med Straffe, ſom ellers anvendes paa forbrydere, cumulert høieſte Pengebod og Landsforviisning, endsige at anvende diſſe Straffe paa ham, naar han, forreſten retſkaffen, maaske endog ubekjendt med en ſaa unaturlig og barbariſk Beſtemmelse, i de lovligeſte og gavnligeſte Ærindrer indfinder ſig i Landet.”²⁸²

Komiteen erkjente at Norge ſom ſtat ſelv kunne beſtemme hvem den ville oppta og nekte innreiſe til, alt ut i fra om det behaget ſtaten eller ikke.²⁸³ Den retten man hadde over ſtatsterritoriet var likevel ikke helt uinnskrenket. Det kunne medføre at viſſe mennesker ville, uten ſkyld, kunne nektes oppholdsſted på jorden. Den retten ſom ble gitt til en ſtat, måtte også kunne gis alle ſtater. Det teologiſke fakultet hadde også fremholdt at hvis utelukkelsen var abſolutt, ville den ikke være i ſamsvar med det kristne ſynet på hvilke rettigheter ſom tilhørte alle mennesker.

Til ſlutt trakk komiteen frem ”ſund Politikk, hvad Retfærdighet og Religion ſaaledes kræver” for at man ikke ubetinget avſkar mulighetene til forbindelse med jøder i utlandet.²⁸⁴ Enkelte av dokumentene komiteen hadde fått, påpekte nettopp de praktiſke problemene ſom kunne oppſtå ved å opprettholde et abſolutt forbud. Staten burde ikke blande ſeg inn i mellommenneskelige forhold ved å nekte forbindelser med jøder. Spørsmålet: ”Hvad vilde Virkningen paa det Hele eller paa Enkeltes Velvære derav blive” ved at man fortsatt nektet jødene adgang ble det avgjørende.²⁸⁵ Komiteen mente at det måtte kunne ſlås fast ſom beviſt at man ikke tapte noe i politiſk henseende ved

²⁸² Ibid., s.284

²⁸³ Om denne ſelvbeſtemmelsesretten hadde professor Kolderup-Rosenvinge ſkrevet at ingen ſtat kan tvinge en annen ſtat til å ”tilſtaae ſaadanne Religionsſekter, ſom den maatte anſee for ſkadelige, fri eller indſkrænket offentlig Gudsdyrkelse”, ſe Kolderup-Rosenvinge (1829), s. 49. Den danſke høyereſtrettſſaſſessor Caſpar Frederik Laſſon hevdet i ſin doktorgradſavhandling fra 1814 fremholdt at: ”Staten har Ret til at forbyde hvilken ſom helſt Religion ... for ſå vidt den, enten i Almindelighed ſtrider mod de offentlige Indretninger, eller i Særdeleſhed af Staten findes at ſtaae i Modſigelse med den almindelige Religions Principer”, ſe Laſſon [1828?].

²⁸⁴ Sth. Forh. 1842 9.del, s.285

²⁸⁵ Ibid., s.286

grunnlovsendringen. Den umiddelbare virkning var ikke større enn å bringe rettsforholdet tilbake til hva det var før Grunnloven ble vedtatt. I tillegg åpnet opphevelsen av forbudet i § 2 for at privatlovgivningen kunne endres, slik at jødernes rettsstilling ble forbedret.

Med fem mot to stemmer gikk komiteen inn for følgende innstilling: ”Siste Passus i Grundlovens § 2, saalydende: ”Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget” – udgaar.”²⁸⁶ De som stemte imot var Guddal og Nødbæk, men deres syn kom ikke frem av innstillingen. Av dem var det bare Guddal som tok ordet i stortingsdebatten. Der utalte han at det var fordi han ikke ville endre Grunnloven i det hele tatt, som gjorde at han stemte mot innstillingen.²⁸⁷

7.2 Stortingsdebatten

Stortingsdebatten fant sted 9. november, og man kan godt si at oppladningen til debatten ikke var optimal.²⁸⁸ Innstillingen fra konstitusjonskomiteen forelå bare fire dager i forveien, så det var ikke god tid til å sette seg inn i innstillingen og vedleggene før debatten.

Debatten startet med at Foss tok ordet for å forklare hvorfor innstillingen kom så sent.²⁸⁹ Betenkningene man hadde innhentet hadde ikke kommet før slutten av april, og det var da en mengde andre dokumenter som måtte gjennomgås. Hovedgrunnen til forsinkelsen var også at konsipisten ble syk i lengre tid. Arbeidet måtte settes over til andre, og dette førte også til at innstillingen bare fikk halvparten av den opprinnelig tiltenkte lengden.

Religion

Kristendommen og jødedommen, men også tanker om humanisme, menneskerettigheter og moral ble brukt både for og imot en opphevelse. Den første som brukte kristendommen

²⁸⁶ Ibid., s.287

²⁸⁷ Sth.-Efterr. (1893), s.125

²⁸⁸ Referat fra stortingsdebatten finnes i Sth.-Efterr. (1893), s. 08-126, Morgenbladet 1842 nr. 253 og 254, Den Constitutionelle Nr. 257-259 og Wergeland (1936), s.29-61. Jeg har brukt Sth.-Efterr. og Morgenbladet som kilder.

²⁸⁹ Sth.-Efterr. (1893), s.115

som argument, var Holmboe.²⁹⁰ Han mente forbudet mot jødernes adgang stred mot kristendommens første læresetning om at man skulle ”elske sin neste som seg selv”. L. Jensen²⁹¹ brukte sammen læresetning, men han mente man godt kunne elske sin neste, selv om man ”ikke indrømmende ham sit eget Hus, naar han hverken trængte til det eller bad om det”.²⁹² Holmboe svarte på dette retorisk ved å spørre om det kunne kalles kristelig å opptre på den måten

Castberg²⁹³ uttalte seg også om å bruke kristendommen:

”Jeg tør det ikke, fordi jeg som Kristen ei skulde forsvare det og som Menneske er mig bevidst, at Samvittighedens Stemme, at Humanitet, at de ædleste Følelse i det menneskelige Hjerte oprøre sig mod en saadan Krænkelser av den Kjærlighed, der minder om vor felles Guds omfattende og uendelige Barmhjerlighed.”²⁹⁴

Han avsluttet sitt innlegg på denne måten:

”Det er da min Mening, at der er langt vigtigere Indlæg i denne Sag end Skribenters og Børskomiteer – vi have Religionens, Humanistens, Ydmyghedens, Kjærlighedens – disse har jeg agtet paa, og jeg vil lade mig lede av de Opplysninger, som ved dem meddeles, idet jeg trygt overlader følgerne deraf til ham, hvis kjærlige omsorg omfatter den Frie og den Ufrie, den Kristne og Jøden”.²⁹⁵

²⁹⁰ Hans Holmboe (1798-1868): filolog og rektor ved Bergen Katedralskole. Representerte Bergen bykrets i 1833-64, bortsett fra 1845 og 1854. Han var en ivrig forkjemper for jødene og hadde sluttet seg til innholdet i Henrik Wergelands ”Indlæg i Jødesaken i en avisartikkel i ”Bergens Stiftstidene” i 1841, se Mendelsohn (1987) s. 87.

²⁹¹ Lars Jensen (1784-1852): kirkesanger gårdbruker og lærer. Representerte Hedmarkens amt 1833-1845.

²⁹² Sth.-Efterr. (1893), s.124

²⁹³ Peter Hersleb Harboe Castberg (1794-1858): Sogneprest. Representerte Bratsberg amt i 1830 og 1833, og Larvik og Sandefjord i perioden 1836-1842.

²⁹⁴ Sth.-Efterr. (1893), s.122

²⁹⁵ Ibid., s.122

For Bjørnsen var det også religiøse og moralske grunner som fikk han til å stemme for opphevelse.²⁹⁶ Det var galt å utelukke nettopp denne menneskeklassen, som var etterkommere av det samme folket som Jesus stammet fra. Ueland²⁹⁷ kunne ikke se at det ville stride mot naturretten eller kristendommen at et land foreskrev visse egenskaper hos fremmede som man ville oppta i sitt land, og det var jo nettopp det Grunnloven gjorde.²⁹⁸ Hjelm kritiserte bruken av naturretten og ba Ueland lese den klare og tydelige betenkningen fra Teologisk Fakultet.²⁹⁹ Hammer uttalte at han var enig i at man skulle elske sin neste som seg selv, og han brukte budet ”Dømmer ikke, at I ikke skulle dømmes” som forsvar når han etter beste overbevisning ville stemme imot forslaget.³⁰⁰ Selv noen av dem som stemte imot, som for eksempel Foss, erkjente at humanitet og religion talte for en opphevelse, men mente de skadelige følgene ville bli for store.

Falsen³⁰¹ hadde åpnet hele debatten med noen setninger som inneholdt flere av de viktigste momentene i debattene:

”Man havde umiskjadelige Vidnesbyrd om, at de mest anseende Mænd finde det stemmende med Religion og Politik, at Jøderne stedes adgang til Landet, at Grundlovens Aand ikke er til Hinder herfor, ligesom den jødiske Lære efter det gamle Testamente heller ikke indeholder noget, som derfor skulde kunne afholde. Imidlertid har man ogsaa Erklæringer om, at Talmudistene, hvortil den største Del af de europæiske Jøder maa henregnes, bekjende sig til Lærdomm, der ikke kunne ønskes antagne af nogen Statens Borger, f.Ex, at Loven

²⁹⁶ Ibid., s.123

²⁹⁷ Ole Gabriel Gabrielsen Ueland (1799-1870): Gårdbruker, kirkesanger og lærer. Representerte Stavanger Amt 1833-1869. Bergsgård hevder i sin biografi om Ueland at det trolig var grunnlovskonservatismen som var hovedgrunnen til hans motstand mot opphevelsen, se Bergsgård (1932), s.458. Ser man på alle hans argumenter, blant annet dette, er det tydelig at også andre momenter var avgjørende.

²⁹⁸ Sth.-Efterr. (1893), s.125

²⁹⁹ Ibid., s.126

³⁰⁰ Ibid., s.125 flg.

³⁰¹ Carl Valentin Falsen (1787-1852): Cand.jur, byfogd, sorenskriver og amtmann, representerte Trondheim 1818-1822, Buskerud 1830-1839, Bratsberg 1842 og 1845 og Kristiansand i 1848.

ikke har forpligtende Kraft i Forholdet mellem en Jøde og Kristen, at de stille sig udenfor Staten, blot betragte sig som bundne til denne ved Magten, og anse Forholdet som en Straf".³⁰²

Her kom han inn på tre viktige momenter, nemlig politikk, den kristelige religion og karakteriseringen av den jødiske religion og jødenes væremåte. Falsen avfeide den siste setningen som fordommer utviklet gjennom tiden og uttrykk for de grusomme jødeforfølgelsene som hadde funnet sted gjennom historien.³⁰³ Holmboe mente også det var religiøse fordommer som lå bak motstanden. Falsen og Holmboe var begge enige om at måten folket behandlet jødene på i praksis og lovgivningen, påvirket hvordan jødene oppførte seg mot resten av befolkningen.

Økonomi og handel

Mulige negative konsekvenser for samfunnets økonomi ved jødenes adgang ble brukt som argument, men ikke så ofte som i de senere stortingsdebattene. Holmboe fremholdt at blant de fordommene som måtte bekjempes var det statsøkonomiske, og her hadde de fleste fordommene kommet til uttrykk i børs- og handelskomiteenes betenkninger. Han karakteriserte betenkningene som "saa sneverhjertede, saa svage, saa modsigende, at de virkelig ikke syntes ham Gjendrivelse værd."³⁰⁴ Han kom også med påstanden om at det muligens var en frykt for jødenes påvirkning på sølvhandelen. Flor uttalte at det særlig var de statsøkonomiske hensynene som gjorde at han ville stemme mot forslaget.³⁰⁵ Det var også representanter, som for eksempel Bjørnsen og Castberg, som mente at økonomiske momenter overhodet ikke burde være med i vurderingen i denne saken. Andre som brukte jødens innflytelse på handelen, nevnte det i forbindelse med forklaringene omkring vedtakelsen av bestemmelsen. Ser man på Bloms sitat på s.77 hevdet han at det økonomiske momentet ble trukket frem som grunnlag for vedtakelsen av § 2.

³⁰² Morgenbladet 1842 No. 254

³⁰³ Sth.-Efterr. (1893), s.118

³⁰⁴ Ibid., s.121

³⁰⁵ Ibid., s.122

Grunnlovskonservatisme og Erfaringsbegrepet i § 112

Hos noen var dette hovedgrunnen til at de ville stemme mot forslaget. Som nevnt var grunnlovskonservatismen hos Guddal det avgjørende for ham, og han uttalte at Grunnloven var gitt av ”saa oplyste og fedrelanndsinnede Mænn” at det var riktigst at man ble stående ved dens bestemmelser.³⁰⁶ Floer sa at han aldri ville stemme for å gjøre hull på Grunnloven ettersom han så på den som en basis for hele lovgivningen og forfatningen.³⁰⁷

I forbindelse med denne typen argument kan man også finne flere representanter som prøvde å forsvare, eller rettere sagt bortforklare, hvorfor bestemmelsen kom med i Grunnloven. Det begynte med at Carl Falsen mente at leserbrevsdebatten mellom hans bror Christian Magnus Falsen og Glogau som ble referert i komitéinnstillingen ikke burde vært tatt med. Det ville etter hans mening bli feil å sammenligne med uttalelser fra den tiden ettersom:

”det laa mellem da og nu et Tidsrum av 28 Aar, hvori Jødernes Forfatning havde undergaat en væsentlig Forbedring, og Spørgsmaalet var endnu tvivlsomt, da der jo, som av det theologiske Fakultet anført den Dag i dag var mange, som troede, der var hos Jøderne fandtes Grundsætninger, der stillede dem i Opposition mod Stat, Ret og Sædelighet”.³⁰⁸

Et annet argument C. Falsen brukte var at C.M. Falsens utsagn var ment som private, og kun var hans egne meninger. Foss, som hadde vært C.M. Falsens medredaktør av ”Den Norske Tilskuer”, mente C. Falsen tok feil.³⁰⁹ C.M. Falsens meningen var å spre sine tanker for offentligheten og det var derfor han trykket brevvekslingen.

³⁰⁶ Ibid., s.124

³⁰⁷ Ibid., s.122

³⁰⁸ Sth.-Efterr. (1893), s.118

³⁰⁹ Ibid., s.121 flg.

Blom³¹⁰ var den eneste stortingsrepresentanten i 1842 som også var til stede på Eidsvoll. Det som hovedsakelig var anført fra de som ønsket forbudet i 1814 var:

”at man ikke forurettede nogen ved at lade et saa gammelt Forbud vedblive, at det i Almindelighed under Statens daværende Tilstand var betænkeligt at optage Folk, der ikke viste nogen Tendens til at domiciliere sig og knytte sine Interesser til det Lands, hvor de ervervede sitt Brød men at især Rigets daværende mislige Stilling i pekuniær Henseende gjorde det farlig at inlade Folk, hvis Spekulation i Almindelighed var rettet paa at drage Fordel av saadanne forhold, og som i Bank- og Pengeaffærer var os overlegne”.³¹¹

Han fremholdt også at de argumentene som ble trukket frem da ikke lenger var gjeldende. Dersom Riksforsamlingen med de samme medlemmene hadde møtt i 1842, ville de med sikkerhet ha kommet til det motsatte resultat av hva de gjorde i 1814.³¹² I følge Hjelm var også professor Sverdrup, som stemte for å ta inn bestemmelsen i 1814, kommet til at bestemmelsen nå burde utgå.

Fauchald³¹³ uttalte seg også til forsvar for Riksforsamlingen. Det var mulig bestemmelsen ble tatt med i 1814 grunnet ”vore særegne Forhold som af andetsteds tilstedeværende Virkelighed”, men de samme argumentene kunne ikke anføres i 1842.³¹⁴ Begrepene om humanitet og menneskerettigheter hadde utviklet seg siden den tid, og det var i 1842 på tide å oppheve bestemmelsen. Hielm støttet seg til denne uttalelsen og antydte at forholdene i 1814 var avgjørende for at Riksforsamlingen tok bestemmelsen med i Grunnloven for å

³¹⁰ Gustav Peder Blom (1785-1869): jurist, byfogd og byskriver i Drammen, senere Amtmann i Buskerud. Satt på Stortinget i perioden 1830-1848, bortsett fra i 1845.

³¹¹ Sth.-Efterr. (1893), s.118 flg.

³¹² Blom stemte for opphevelse. Nicolai Wergeland og Georg Sverdrup hadde også uttrykkelig endret syn. Bloms dagbok fra Eidsvoll inneholdt lite om debatten, men han skrev at Middelfart holdt en tale ”til Forsvar for Tollerancen, men den maatte, som alt andet godt, falde for den almindelige Stemme: jeg voterer som Sorenskriver Falsen”, se Blom (1890), s.102

³¹³ Peder Jensen Fauchald (1791-1856): Gårdbruker og amtsrevisor, representerte Kristians Amt 1830-1851. Var den første og nesten eneste bonden som talte for opphevelse av § 2 siste passus.

³¹⁴ Sth.-Efterr. (1893), s.123

gjøre en endring i jødenes rettsstilling vanskeligere.³¹⁵ Holmboe mente en opprettholdelse av forbudet ville være ”Nationen til Vanære og vilde brændemerke den i Udlandets Øine”.³¹⁶

Høyesterett gikk ikke inn på spørsmålet om kriteriet ”Viser Erfaring, at nogen Deel (...) bør forandres” i Grunnloven § 112 var oppfylt. Blant annet brukte Fauchald dette argumentet da han uttalte at fremskritt i sivilisasjonen, med en støtte i kristendommens grunnidé, var tegn på at erfaring talte for en endring.³¹⁷ L. Jensen, som var en av de sterkeste motstanderne til opphevelsen, mente han fant støtte i § 112, fordi ”Ingen kunde paastaa, at man havde den Erfaring for, at Forandringen burde finde Sted, som den nævnte § krævede som den første Betingelse for enhver Grundlovsforandring”.³¹⁸

Utsette saken, privatlovgivningen og bestemmelsens plass i lovsystemet

Om de som ønsket utsettelse av behandlingen gjorde det fordi de ønsket mer erfaring, mer kunnskap om saken eller bare å utsette spørsmålet til senere er vanskelig å avgjøre. Svanøe uttalte at spørsmålet var av så stor viktighet at han ville utsette avgjørelsen til man hadde fått det fullt opplyst.³¹⁹

Selv om mange ikke ville utsette behandlingen, ville de ikke stemme ja selv om de støttet forslaget. Flere uttalte at de var usikre på om jødenes rettsstilling etter en opphevelse av grunnlovsforbudet ville bli rettferdig overfor jødene. Ble rettsstillingen ikke forbedret, var opphevelsen ikke fullstendig og forslaget burde ikke støttes. Privatlovgivningen ville fortsatt hindre det som Wergeland ønsket, nemlig den fulle emansipasjon. Det var også flere som mente opphevelsen var en dårlig løsning og at man burde endre privatlovningen samtidig, hvilket ikke lot seg gjøre i 1842 på grunn av manglende tid.

³¹⁵ Ibid., s.123 flg.

³¹⁶ Ibid., s.121

³¹⁷ Ibid., s.122 flg.

³¹⁸ Ibid., s.124

³¹⁹ Ibid., s.125

Arup omformulerte saken til å dreie seg om forbudet ”saalænge det ansees hensigtsmæssigt, have sin Plads i Grundloven eller i den almindelige Lovgivning?”.³²⁰ Hans oppfatning var at jødenes rettsstilling burde bringes tilbake til situasjonen før Grunnloven ble gitt.³²¹ Tønsager ville stemme i mot forslaget tilsynelatende av samme grunn, men

”Vistnok kunde han ikke nægte de fra Hensyn til Humanitetens og Tolerancens Fordringer hentede Argumenter deres Vægt; men han indsaa ikke, at man ved nu at vedtage Grundlovsforandringen vilde gavne enten saken selv eller Jøderne”.³²²

Han uttalte seg også til fordel for utsettelse av saken, fordi han trodde at videre offentlig debatt muligens ville svekke fordommene mot jødene.

Ueland ville stemme imot forslaget fordi opphevelsen var uten betydning. Han ville aldri stemme for å endre § 2, før han visste hvordan en ny privatlovgiving ville ordne forholdene.³²³ Jødene burde gis fulle rettigheter og friheter, men det var en fare for at de ville bli forskjellsbehandlet, og da mente han det var bedre å holde dem utenfor. Både Sørenssen og Holmboe tok til motmæle mot en slik tankegang og mente at man måtte endre Grunnloven før man kunne endre privatlovgivningen. Ifølge Holmboe lignet Uelands resonnement ”Guttens, der ikke vilde gaa i Vandet, før han havde lært at svømme”.³²⁴

Jødenes væremåte

Flere steder i debatten kan man finne negative menneskelige egenskaper som blir gitt jødene som folk. C. Falsen kom også inn på dette da han ga eksempler på negative karakteristikker som var typiske hos jødene, men som han selv sa: ”Man fandt saaledes hos

³²⁰ Ibid., s.119

³²¹ Ibid., s.120

³²² Ibid., s.123

³²³ Ibid., s.125

³²⁴ Ibid., s.125

dem som hos andre Folk baade udmærket gode og slette Egenskaber”.³²⁵ Holmboe mente at det bare var fordommer som preget motstanderens syn på jødene og deres atferd. Arup ga en forklaring på de nedsettende utsagnene som hadde kommet om jødene:

”... fra Tid til anden har vist sig mod dette vidunderlige Folk en dunkel Mistanke, et bittert Had, en mere eller mindre voldsom Forfølgelse av Grunde, der vistnok for de Samtidige hadde sin fulde Vækt, men som Eftertiden har seet i deres hele intethet. I Dyrid vilde man i Jøderne finde Nødens Ophav, under smitsomme Sygdomme beskyldte man dem for at have forgiftet Brønderne; Religionsfanatisme forfulgte og forfølger dem stundom endnu – kort sagt, i enhver stor Nød vendte Blikket sig mistænkeligt mod Jøderne.”³²⁶

Voteringen

Av de 94 representantene som var til stede, stemte 51 for opphevelse og 43 imot.³²⁷ Grunnlovsforslaget ble derfor ikke vedtatt med det nødvendige 2/3 flertall. Blant de 33 byrepresentantene var det bare tre som stemte imot opphevelse, mens av 61 representanter fra amtene var det 40 som stemte imot opphevelse. Forslagene hadde tydeligvis størst motstand utenfor de store byene, og blant bøndene var det omtrent 80 % som stemte mot opphevelsen. Alle embetsmenn bortsett fra seks prester og nesten alle juristene hadde stemt for. Det er vanskelig å komme med noe klart svar på hvorfor motstanden blant bøndene var så stor, og de brukte stort sett de samme argumentene som andre yrkesgrupper.³²⁸

7.3 Nye endringsforslag

Samme dag som debatten fant sted, kom Henrik Wergeland med et nytt forslag til endring av § 2. Denne gangen var forslaget: ”Bestemmelsen i Grundslovens § 2, sidste Passus,

³²⁵ Ibid., s.118

³²⁶ Ibid., s.120

³²⁷ Se vedlegg 14.1

³²⁸ Skullerud innrømmer han ikke har klart å gi et godt svar på hvorfor bøndene var sterkt imot opphevelsen, men karakteriserer deres mostand som ”total mangel på rasjonelle argumenter”, se Skullerud (1971), s.86. Bergsgård har fremhevet grunnlovskonservatismen som hovedargument for motstanden hos bøndene, men også frykten for det fremmede og ukjente var også et viktig argument, se Bergsgård (1932), s.458

saalydende: "Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget" - ophæves."³²⁹ Neste gang trodde han det ville skje en endring. Da kunne nemlig privatlovgivningen endres samtidig, noe som var et av motstandernes sterkeste argument.

Den 10. september fremmet Søren Sørensen forslaget til Wergeland. Forslaget fikk støtte fra 35 andre stortingsrepresentanter som alle hadde stemt for endringen.³³⁰ Forslaget hadde en litt annen ordlyd enn Wergelands, og gikk ut på at § 2 siste passus "sættes herved ud af kraft." Sørensen fremmet også et forslag som anmodet regjeringen om å meddele opplysninger om jødene og deres forhold, men det ble forkastet.

Sæther³³¹ sendte inn et endringsforslag på vegne av ham selv, Valstad, Soelberg³³² og Staff.³³³ Daa³³⁴ skrev også under på forslaget i en liten tilleggskommentar. Det var to alternative forslag skrevet 15. september, som begge hadde som konsekvens at § 2 siste passus ville blitt opphevet. Alle unntatt Daa hadde stemt imot forslaget til Wergeland, og Sæther fremholdt at det ikke skyldes religiøs intoleranse eller frykt for jødernes inntog:

"Ved Afgjørelsen af Forslaget om Ophævelse av sidste Passus i Grundlovens § 2 paa dette Storting stemte vi imot Samme, ikke ledet af nogen Religions Intolerance, ikke heller fordi vi troe Staten har noget av befrygte enten i Religiøs eller politisk Henseende, om Jøderne tilstedes Adgang til Riget; men væsentlig fordi vi antog, at naar Forandring skal foregaae i Grundlovsbestemmelser bør den være saaledes fuldstændig, at

³²⁹ Sth. Forh. 1842 9.del, s.352

³³⁰ Se vedlegg 14.1 for oversikt over de 35 representantene.

³³¹ Ingebrigt Haldorsen Sæther (1800-1875): Gårdbruker, representant for Søndre Trondhjems amt 1833-1857 og 1865-1871.

³³² Ole Ingebrigsten Soelberg (1798-1874): Gårdbruker, representant for Norde Trondhjems amt 1833-1837 og 1842, 1845, 1851 og 1854.

³³³ I mars 1833 hadde Sørensen fremmet et forslag i Odelstinget, med samme innhold som Sæthers forslag, og meningen var å lovfeste religionsfrihet for alle kristne, men det ble henlagt i Odelstinget, se Stensby (1996) s.10.

³³⁴ Ludvig Kristensen Daa (1809-1877): cand.philol, statsrevisor, rektor og professor, representant for Akershus amt 1842-1845 og Kristiania i 1854. I 1847 skrev han boken *Om de Grundlovsforslage, der ere fremsatte*, Christiania 1847. hvor han argumenterte for religionsfriheten og opphevelsen av § 2 siste passus.

den omfatter Alt hva dens Grund medfører, saa man ikke siden skal finde sig i den Nødvendighed at foreslaae og beslutten Forandringen deelviis for at naae dens Øiemed.³³⁵

Skulle man først endre Grunnloven burde det gjøres mer fullstendig enn Wergelands forslag. Det innebar full religionsfrihet for alle, alternativt bare for alle kristne. Sæthers forslag nr. 1 var:

”Som tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: at alle kristelige Religionssekter bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget, hvorimod Bestemmelsen om at Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, sættes ud af kraft”.³³⁶

Det andre forslaget var identisk med det første, bortsett fra at ”kristelige” var fjernet, slik at det innebar innføring av full religionsfrihet i § 2.

8 Stortingsbehandlingen i 1845

8.1 Konstitusjonskomiteens innstilling

Den 12. august kom innstillingen fra konstitusjonskomiteen i Stortinget.³³⁷ Komiteens leder var Daa, og han skrev selv innstillingen.³³⁸ Nødbæk og Koren (sekretær) var fortsatt medlemmer, og de nye medlemmene var Hansen, Lundegaard³³⁹, Neergaard og Sem. Siden Wergelands nye forslag stort sett var likelydende med det forrige, brukte komiteen også innstillingen fra 1842 som et viktig dokument i saken. I tillegg måtte komiteen se på forslagene fra Sæther med flere.

³³⁵ Sth. Forh. 1842 9.del, s.470 flg.

³³⁶ Ibid., s.471. Konsekvensen av endringen ville at § 2 ble mer lik den som ble vedtatt 4. mai 1814.

³³⁷ Innstillingen er trykket i Sth. Forh. 1845 9.del, s.263-267

³³⁸ Mendelsohn (1987), s.224

³³⁹ Teis Lundegaard, mannen som ”avsluttet” debatten på Eidsvoll i 1814, se over i kap. 3.2.2.

Ettersom saken allerede var blitt behandlet, brukte komiteen mest plass på å undersøke om det hadde skjedd endringer siden 1842. Det første som ble trukket frem, var et notat fra Justisdepartementet:

”Ved Skrivelse af 4 November sidstleden har Justits-departementet efter en derom indkommen Forespørgsel tilkjendegivet, ”at det antager, at de saakaldte Portugis-Jøder maa, uanseet Grundlovens § 2, være berettigede til at opholde sig her i Riget, hvilket ogsaa saa vidt vides, hidtil har været almindeligt antaget, ligesom det stedse har været forudsat i de underdanigste Foredrag, der have været afgivne angaaende Meddelelse af Leidebrev til Jøder”.³⁴⁰

Departements-Tidende skrev ikke hvem som hadde sendt inn spørsmålet. Komiteen tolket svaret slik at jøder i alminnelighet var utelukket fra adgang til riket, men portugiserjøder kunne oppholde seg i Norge på samme måte som fremmede kristne. Komiteen var ikke klar over noen forskjell mellom portugiserjøder og ”andre” jøder når det gjaldt religiøse spørsmål og ritualer. Justisdepartementets uttalelse står i kontrast både til Høyesteretts tolkning av § 2 og det Blom uttalte på Stortinget i 1842 om debatten på Eidsvoll.

Som grunnlag for adgangen for portugiserjødene trakk komiteen frem det åpne kongebrevet fra 14. desember 1670 som angikk ”Frihed til Næring og Reiser for Hebraiske af den Portugisiske Nation (efter Ansøknings af Gabriel Gomez)”. Fordi Grunnlovens ordlyd var å forstå som gjeldende for alle jøder, mente komiteen at:

”Da det nu ikke kan gaa an at forandre Grundloven derhen at ogsaa portugisiske Jøder nektes Adgang til Riget, er den eneste Udvei til at bringe Grundloven til den Overenstemmelse med sig selv, som den almindelige Fornuft fordrer, at utslette det almindelige forbud imod Jøders ophold her.”³⁴¹

Komiteen mente også at notatet fra justisdepartementet var interessant fordi den berørte spørsmålet om det var erfaring i § 112s forstand:

³⁴⁰ Departements-Tidende 1844, s. 753. Sjefen i Justisdepartementet var statsråd Olaus Michael Schmidt.

³⁴¹ Sth. Forh. 1845 9.del, s.264

Uagtet vistnok de Fleste i nærværende Sag ville opgjøre sin Mening af theoretiske Grunde og efter almindelige Rets-Principer, maa dog ogsaa Spørgsmaalet om Forandringens Hensigtsmessighed for Norge og hvilke Følger den vil have, være af nogen Vigtighed, saa meget mer som Grundlovens § 112 udtrykkelig paaberaaber sig ”Erfaring”.³⁴²

Selv etter at portugiserjødene fikk rett til adgang var det ingen, eller høyst én jøde som hadde bosatt seg i Norge. Dette ble brukt som bevis for at de som fryktet det ville komme store antall jøder hvis Stortinget opphevet forbudet, tok feil. Komiteen mente også at ”Almindelige historiske Betragtninger” talte for at forholdene ikke lenger var til stede for de store folkevandringer av jøder som hadde vært i middelalderen.³⁴³

Komiteen brukte også de faktiske forholdene i norsk industri og samfunnet generelt, som argument for at Norge kanskje ikke var det mest fristende landet å flytte til. I land som England, Frankrike og USA var det få jøder i forhold til folketallet. Dette var alle land som på den tiden hadde gitt jøder et stort antall rettigheter, og derfor gode eksempler på at selv om jødene fikk gode vilkår, skjedde ingen masseinnvandring. Med dette som argument mente komiteen at det ville bli få jøder som bosatte seg i Norge.³⁴⁴ Spørsmålet om ”erfaring” i § 112s forstand var også av mindre betydning. Mindretallet mente at hvis det fortsatt var en mulighet for skadelige følger, burde man ikke oppheve forbudet. Flertallet mente uansett at det ikke var noen grunn til å frykte skadelige følger ved å gi jøder adgang til Norge. Det hadde gått for liten tid siden portugiserjødene fikk rett til adgang i 1844, til at man kunne med sikkerhet påstå at det ikke ville være skadelig.

Resten av innstillingen omhandlet de delene av Sæthers forslag som angikk religionsfriheten. Når det gjaldt religionsfriheten for andre kristne grupper enn den evangelisk-lutherske hadde det skjedd store endringer de siste årene.³⁴⁵ Gjennom

³⁴² Ibid., s.264

³⁴³ Ibid., s.265

³⁴⁴ Og de fikk rett. I 1875 var det 25 fastboende jøder og i 1890 hadde det steget til 214, se Mendelsohn (1987), s.327

³⁴⁵ Om Konventikkelplakaten og Dissenterloven, se Skullerud (1871) s.18-74 og Mykland (1997)

opphevelsen av konventikkelplakaten i 1842 ble forsamlingsfriheten styrket. Den 16. juli 1845 kom Dissenterloven som i stor grad likestilte kristne grupper utenfor statskirken med de innenfor. Det ble mulig for nordmenn å melde seg ut av statskirken og full frihet til religionsutøvelse ble gitt alle kristne grupper, men de fikk likevel ikke fulle borgerrettigheter. Mindretallet i komiteen mente at opphevelsen og den nye loven gjorde at Sæthers forslag ikke lenger var relevant og ville derfor stemme mot grunnlovsendringen. Ingen av disse hendelsene hadde noen formell påvirkning på spørsmålet om jødene før senere, men det hadde nok innflytelse på representantens syn. I komitéinnstillingen ble spørsmålet om opphevelsen holdt atskilt fra Sæthers forslag om endringer i religionsfriheten. Den saken gjaldt først og fremst andre kristne grupper, og opphevelsen av forbudet og jødene status var i og for seg en annen sak.

To av medlemmene stemte for Sæthers andre forslag, mens fem stemte for hans første forslag. Fire av medlemmene stemte på Wergeland og Sørenssens forslag.³⁴⁶ Resultatet av arbeidet ble at komiteen innstilte til Stortinget å fatte denne beslutningen:

- ”1) Repræsentant Sæters Forslag No.1 til forandring i Grundlovens § 2, saalydende: ”Som tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: at alle christelige Religionssecter bør nyde fri Religionsutøvelse overalt i Riget, hvorimod bestemmelsen om, at Jøder ere fremdeles udelukket fra Adgang til Riget, sættes ud af kraft”, bifaldes; samt forsaavidt en saadan beslutning ikke skulde blive antaget av Storthinget,
- 2) Repræsentanten Sorenskriver Sørenssen forslag, paalydende: ”Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus, saalydende: Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget”, sættes herved ud af Kraft”, bifaldes;
- 3) Repræsentanten Sæters Forslag No. 2 til en forandring i Grundlovens § 2 saalydende: som tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: at alle Religionssecter bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget, hvorimod Bestemmelsen, om at Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, sættes ud af Kraft”, bifaldes ikke.”³⁴⁷

³⁴⁶ I stortingsdebatten stemte Daa for punkt 1 og mot punkt 2. Nødbæk og Lundegaard stemte mot både punkt 1 og 2. Koren, Hansen, Neergaard og Sem stemte for begge forslagene. Daa, Koren og Nødbæk hadde alle stemt for opphevelse i 1842.

³⁴⁷ Sth. Forh. 1845 9.del, s.266 flg.

8.2 Stortingsdebatten i 1845

Debatten ble avholdt 9. september og varte i 3-4 timer.³⁴⁸ Selv om det var flere saker enn bare jødespørsmålet å ta stilling til, var det opphevelsen som ble mest diskutert. Det som gjorde denne stortingsdebatten forskjellig fra 1842-debatten, var blant annet at man hadde fått justisdepartementets tolkning av § 2. Dette hadde allikevel ikke så stor innvirkning på debatten som man skulle tro, men førte nok til at var at erfaringskriteriet i § 112 ble mer fremtredende og grunnlovskonservatismen svakere. Handelsaspektet ble også mer dominerende. At det forelå flere forskjellige grunnlovsforslag påvirket også argumentasjonen til noen av talerne.

Religionen og humanisme

Knudsen³⁴⁹ brukte kristendommen som argument for opphevelse og påpekte:

”at enkelte Mennesker er intolerante, er vel beklagelig, men naar Intolerance forkyndes som et Statsprincip, saa kan man ikke ivre for meget for, jo før jo heller, at bevirke en saa rigorøs Bestemmelse udslettet av en kristelig og civilisert Stats Grunnlov.”³⁵⁰

Sørenssen kom med en oppfordring om at representantene måtte følge toleransen og rettferdighetens bud ved å vise verden at Norge som nasjon hadde utviklet seg siden 1814.³⁵¹ Man kan tolke Sørenssen og Knudsens argumenter som at saken egentlig ikke så meget dreide seg om jødene, men om Norges omdømme og ære. For å få Norge til å virke bedre utad, måtte Grunnloven endres.

³⁴⁸ Et referat fra forhandlingene kan finnes i St.-Efterr. (1893), s.527-544 og Morgenbladet 14. september 1845 nr. 253 og 257-259

³⁴⁹ Tormod Knudsen (1798-1868): Gårdbruker, ordfører og amtsrevisor, representerte Bratsbergs amt 1845, 1848, 1854-58.

³⁵⁰ Sth.-Efterr. (1893), s.532

³⁵¹ Ibid., s.533

Arup stilte seg i all hovedsak bak Sørenssens innlegg, og fremhevet urettferdigheten i bestemmelsen.³⁵² Den tydeligste var nok Sellevold som enkelt og greit ”fandt at almindelig næstekjærlighed maatte være tilstrekkelig til at motivere enhver til at stemme for Jødernes Adgang til Riket”, og alt annet ville måtte kalles forfølgelser.³⁵³ L. Koren³⁵⁴ var også helt overbevist:

”Men idag tvilede han ikke, i dag afgav han med freidigt Sind, sin Stemme, idag stod han paa sikker Grund, og end mere bestyrket var han bleven ved den Klarhed og ædle Varme, hvormed det idag var bleven vist ham, hva der laa i den ene og den anden Vægtskaal. Hver kunde han tvivle, naar det gjaldt at vælge mellem den Menneskekjærlighed, som Kristendommen byder, og den Ukjærlighed, som den forbyder, mellem Tolerance og Intolerance, mellem Retfærdighed og Uretfærdighed, mellem Ære og Vanære for vort Land”.³⁵⁵

C. Dahl, som ville stemme imot forslaget fordi det var så sterke krefter hos folket, innså at han ”bekjempet en Mening, som han maatte erkjende bygget paa et humanistisk og liberalt Princip”.³⁵⁶ Elieson³⁵⁷ hadde egentlig ikke tenkt å ta ordet, men:

”[h]an tiltrængte Ingens Overbærelse, fordi han fulgte denne Overbevisning, og var aldeles ikke bange for at udtale den. Hva der laa til Grund for Forslaget, saavelsom det, hvortil man støttede Forsvaret derfor, var de abstrakte Almensætninger, som man i Menneskelighedens og Tolerancens Navn opstillede og søgte at vinde Følelsen for; men det var allerede af Andre paavist, at saadanne Almensætninger i Udførelsen er underkastede Modifikationer, og Følelsen var i Statsager eller overhovedet for den, der var sat til at raade den ikke stod sin Prøve for den mer uhildede Fornuft.”³⁵⁸

³⁵² Ibid., s.537

³⁵³ Ibid., s.537 flg.

³⁵⁴ Laurentius Stub Koren (1804-1892): cand.teol. og sogneprest og prost, representerte Søndre Bergenshus amt i 1845.

³⁵⁵ Sth.-Efterr. (1893), s.540

³⁵⁶ Ibid., s.529

³⁵⁷ John Collett Postumus Elieson (1810-1876): Prokurator og sorenskriver, representerte Drammen 1845, 1848 og 1854-60

³⁵⁸ Sth.-Efterr. (1893), s.542

Soelberg hadde ikke helt rett da han uttalte at det ikke var noen som anførte religiøse grunner for å stemme mot forslagene.³⁵⁹ Ueland brukte kristendommens idé om at man måtte distansere seg fra dem man ikke kan leve i fred med. Siden han mente det var viktigere å legge vekt på fred enn på den kristne nestekjærighet, måtte jødene holdes ute. Den kristne medlidenhetstanken ble først gjeldende hvis jødene stod på grensene og tryglet om adgang. Norge hadde ikke bruk for jødene og siden de ikke ønsket seg til Norge, var det ikke imot kristendommen å holde dem ute. Lundegaard var i stor grad enig med Ueland, men la til at så lenge religionen var hovedprinsippet i § 2, kunne man ikke oppheve bestemmelsen. Selv om Aas ville stemme mot å gi jødene adgang, protesterte han mot at det skulle føre til at han måtte nektes rett til å kalles kristen. Han sa ikke mer, men det kan jo tyde på at han anså det som forent med kristendommen å opprettholde jødernes utelukkelse, eller hadde latt andre argumenter veie tyngre enn kristendommen.

§ 112 og privatlovgivningen

Nicolaysen mente erfaringsmomentet i § 112 tilsa at erfaringen som måtte kreves, var om en endring ville være til gunst for Norge, noe han fant at ikke var tilfellet dersom jøder ble gitt adgang.³⁶⁰ Brun mente erfaringene man hadde ikke hadde vist om Grunnloven burde endres eller at bestemmelsen burde utgå.³⁶¹ Tønsanger anførte at det muligens ikke var adgang til å endre Grunnloven ettersom erfaring ikke viste at Norge ville tjene på jødernes adgang.³⁶² Han stolte likevel på at Høyesteretts betenkning fra 1842 var riktig og Stortinget kunne derfor lovlig oppheve bestemmelsen. Etter hans tolkning var erfaringskriteriet ikke et rent juridisk spørsmål, men opp til Stortinget å avgjøre. Lundegaard, som selv hadde vært med på å skrive Grunnloven, fremholdt at ”Storthinget var Grundloven underordnet, og Grundloven var vor Styrmand” og § 112 hindret vedtagelsen av forslagene.³⁶³

³⁵⁹ Se nedenfor s.91

³⁶⁰ Sth.-Efterr. (1893), s.528 flg.

³⁶¹ Ibid., s.536

³⁶² Ibid., s.535

³⁶³ Ibid., s.539

Igjen var det reist innsigelser mot endringen med grunnlag i usikkerheten rundt jødernes rettsstilling etter en eventuell opphevelse og at en opphevelse ikke forandret jødernes muligheter for adgang til Norge. Bergh, Soelberg og delvis også Ueland uttalte at de stemte imot fordi de fryktet at hvis forbudet ble opphevet ville jødene komme i en særstilling uten fulle borgerrettigheter. Privatlovgivningen burde ordnes senest samtidig som man endret Grunnloven. Heffermehl mente at det å nekte jødene visse rettigheter etter man hadde gitt dem adgang, ville være sterkt urettferdig og stride mot alle de tankene om nestekjærlighet og rettferdighet som hadde blitt reist i debatten.³⁶⁴ Ueland fremholdt også at endringen heller ikke ville ha noen virkninger.³⁶⁵ Det å fjerne forbudet var bare for populismens skyld og uansett ville ikke jødene ha noen behov for å komme til Norge.

Handelen og næringslivet

Den første som tok det opp var C. Dahl som leste opp et brev fra 99 handelsmenn i Halden. Der ble han som stortingsmann bedt om gjøre alt hva han kunne for å forkaste forslagene som kunne gi jøder adgang. Han ga ikke uttrykk for motivene bak brevet, men det skyldtes nok en frykt for konkurranse og negative konsekvenser for handelen dersom jødene fikk adgang.

Bergh³⁶⁶ som talte rett etter C. Dahl konkretiserte saken til at det første og viktigste Stortinget måtte spørre seg selv om var: ”Vil en Beslutning om Ophævelse av Grundlovens § 2 ikke muligens blive til Skade for en stor Del av vore Medborgere, vil den ikke i Tiden gjøre Indskænkning i Manges Næring og Bedrift, hvis der aabnes Jøderne Adgang til Landet.”³⁶⁷ Svaret var at en opphevelse ville være skadelig, og jødene burde derfor ikke gis adgang. Brun nøyde seg med å si at det åpenbart ville være skadelig for en stor del av rikets

³⁶⁴ Ibid., s.541

³⁶⁵ Ibid., s.539

³⁶⁶ Haagen Ludvig Bergh (1809-1863): Cand.teol., personell-kappellan og senere sogneprest. Representerte Hedemarkens amt 1845-1858 og Smaalenenes Amt 1859-1863.

³⁶⁷ Sth.-Efterr. (1893), s.530

næringsdrivende og andre innbyggere at jødene skulle få adgang.³⁶⁸ Johnsen var også kort i sine uttalelser, og fremholdt bare at både som handelsmann og som utenlandsfarer var han sterkt imot forslaget om å åpne grensene for jøder.³⁶⁹

Soelberg ville stemme mot forslaget, hvilket han også hadde gjort tre år tidligere. I hans øyne var det tydelig hva som var de egentlige grunnene til utelukkelsen:

”Det var ham ubegribeligt, at det havde faaet sin Plads i Grundlovens § 2. Han hadde ikke hørt en Eneste ytre seg derhen, at Jøderne af religiøse Grunde ikke burde admitteres til Riget; derimot maatte det vel være kommercielle og finansielle Grunde, som havde fremkaldt den almindelige Modstand, som endnu gjorde sig gjældende hos Nationen imod Jødefolket”.³⁷⁰

Et argument som hadde forbindelse med handelen var at det kun ville være de fattige jødene som kom til Norge. På den måten ville ikke Norge få noen positiv effekt av å oppheve forbudet. Sammenlignet med andre byer hvor jødene drev handel, fremholdt Bergh at forholdene i Norge ville føre til at:

”Man vilde saaledes blive belemret med den fattigere Del, der i Haab om Rov vilde salmes som Ørne om Aadset – og ved sin almindelige Sjakring³⁷¹ og ualmindelige Dygtighed til Erhverv vilde vide at tilvende sig baade lovlig og ulovlig Fordel paa de Enfoldigeres Regning.”³⁷²

Thorne³⁷³ var i utgangspunktet motstander av jødernes adgang, men mente likevel at forbudet måtte oppheves. Han mente, som referatet også viser, at det var særlig fra et:

³⁶⁸ Ibid., s.536

³⁶⁹ Ibid., s.537 flg.

³⁷⁰ Ibid., s.532

³⁷¹ Sjakring var et negativt ladet ord brukt for å beskrive omreisende jøder som drev med småhandel av brukte varer, som for eksempel klær og stoffstykker.

³⁷² Sth.-Efterr. (1893), s.530

³⁷³ Johan Fredrik Thorne (1801-1845): Kjøpmann og statshauptmann, representerte Drammen 1833, 1839, 1845 og 1848.

”merkantilt og industrielt Synspunkt man argumenterte mod at slippe Jøderne inn; men det var at antage at, Jøderne med sin Vindskibelighet, Driftighed og medfødte liberale Handelsaand, langt fra ville virke skadelig, tvertimod vilde sætte nyt Liv i vor Industri og Handle og vække de endnu slumrende Kræfter”.³⁷⁴

Thorne brukte synet på jødene som gode handelsmenn som argument for en opphevelse, mens andre mente konsekvensene av jødernes adgang ville være skadelige. Jødene, som de gode handelsmenn de ble fremstilt som, ville være overlegne i konkurranse med de norske, og det var derfor viktig å hindre opphevelsen.

Bøttger fra Skien, uttalte at selv om han representerte en kjøpstad var han for opphevelsen.³⁷⁵ Han hadde ikke fått inntrykk av at det var en uvilje blant handels- og arbeiderstanden mot jødernes adgang. I tillegg hadde han hørt flere opplyste menn mene at jødernes inntog faktisk ville være til fordel for landet.

Da tolket motstandernes argumenter som frykt for:

”den materielle Skade for enkelte Borgerklasser. I saa Henseende kunde man vel bære over med Kjøpstadsrepresentantene, om de paa grund av sin Stilling til sine Kommittenter og af materiel Interesse stemte mod Innstillingen; men Repræsentanterne fra Landet burde idetmindste undse sig fra at tale derimod”.³⁷⁶

Personlig kunne han selv ikke skjønne at alle ville ta skade av jødernes adgang. Elieson svarte på Daas påstand ved å informere at det ikke bare var konsekvensene på handelen som gjorde at han var imot forslaget. Han trodde det faktisk ville skade landet i alminnelighet dersom jødene fikk adgang.

Utlandet og folkeopinionen

³⁷⁴ Sth.-Efterr. (1893), s.536

³⁷⁵ Ibid., s.544

³⁷⁶ Ibid., s.542

N. Dahl³⁷⁷ var inne på at saken egentlig ikke gjaldt forholdet mellom jødene og Norge, men mellom Norge og de statene hvor jødene hadde oppholdsmuligheter. Ingen av de landene hvor jødene hadde opphold, hadde krevd at Norge skulle åpne grensene. Det var først når jødene, som hadde mistet sitt eget land, var utelukket fra alle andre land at det kunne oppstå et krav om at Norge var forpliktet til gi dem adgang. Det var viktigere for Norge å passe på sine egne borgere, enn å følge et krav om å la fremmede slippe inn.

C. Dahl uttrykte tvil om å kjempe mot noe han innså var grunnet i humanisme og liberalitet.³⁷⁸ Det var likevel fortsatt så mange krefter mot jødene at han ikke kunne følge sine følelser, og måtte derfor stemme mot opphevelse. Et av argumentene Soelberg brukte var at han følte seg forpliktet til å følge opinionen hos dem som valgte han inn, og ikke personlige interesser.³⁷⁹ Den motstanden kunne ikke Stortinget endre ved å oppheve forbudet i Grunnloven. Den alminnelige folkeopinion ble også brukt av Elieson:

”Derimod vilde Tal. holde sig til tvende Fakta, som efter hans Erfaring maatte ansees for visse, og hvormed man i Mangel af mer umiddelbare maatte lade sig nøie; dels at den almindelige Mening her i Landet er bestemt mod Jøderne, dels at man i Udlandet paa de fleste Steder, hvor de Findes, ønsker, at man var dem foruden: disse Ting maatte han for sit Vedkommende tillægge meget Vægt”.³⁸⁰

Sørenssen nevnte i sitt svar til dette at det var nettopp folkeopinionen som gjorde at han var for endringen. Falsen antydte i sitt innlegg at folk var nok generelt for forslagene som innebar økt religionsfrihet, men at de stemte imot på grunn av jødespørsmålet. Han skjønnte ikke:

³⁷⁷ Nils Nilssøn Dahl (1806-1854): cand.teol, prest, kapellan og sogneprest. Representerte Søndre Trondhjems amt 1845-1851

³⁷⁸ Sth.-Efterr. (1893), s.529

³⁷⁹ Ibid., s.531

³⁸⁰ Ibid., s.543

”hvorledes var det mulig, at Folk, gjennemtrængte af sand Kristendom og Følelse for Ret og Retfærdighed, ikke maatte brænde av Begjærlighed efter at udslette denne skamplet, som altfor lenge havde besmittet vor Grunnlov”³⁸¹

Voteringen

Ved avstemningen var det 52 mot 47 representanter som stemte for Sæthers første forslag, som var komiteinnstillingens punkt 1.³⁸² Fordelingen hos representantene fra bykretsene som stemte imot dette punktet var 10 av 35, mens det blant amtsrepresentantene var 37 av 64 som stemte mot. Punkt 2, som var Wergelands og Sørenssens forslag, ble forkastet med 54 mot 45 stemmer. Den økte motstanden til Wergelands forslag skyldes i hovedsak at antallet byrepresentanter som stemte mot forslaget hadde steget fra 3 til 11, men det var også en liten økning blant amtsrepresentantene som stemte mot. Motstanden blant bøndene var omtrent den samme som forrige votering. Det var en byrepresentant og seks amtsrepresentanter som hadde votert ja på punkt 1 og nei på punkt 2. Av de representantene som var til stede i 1842 var det kun Tønsanger og Sæther som hadde til en viss grad endret oppfatning. De stemte imot Wergelands forslag begge gangene, men for Sæthers forslag i 1845. Det kan derfor virke som de ikke hadde noe spesielt imot jødene, men var ikke fornøyde med den endringen Wergeland foreslo. Blant de som stemte første gang var det en overvekt av motstandere både til punkt 1 og 2.

Det tredje punktet i innstillingen, som gikk ut på at alle religioner skulle ha fri religionsutøvelse, og som ikke ble støttet av konstitusjonskomiteen, ble heller ikke støttet av Stortinget. Blant de åtte som stemte imot komiteens innstilling på dette punktet, var Thorne, Horn, Arup, Juell og Bøttger.³⁸³ Ser man alle forslagene under ett, var det et stort flertall som ikke ønsket full religionsfrihet i Norge. Utelukkelsen av jøder fikk kun et flertall gjennom voteringen i punkt 1. Skulle man først gjøre endringer i religionsfriheten i § 2, var ikke opphevelsen av siste passus nok.

³⁸¹ Ibid., s.538

³⁸² Se vedlegg 14.1

³⁸³ Sth.-Efterr. (1893), s.528

8.3 Nye endringsforslag

Etter stortingsdebatten fremmet Brun et forslag om at regjeringen skulle utarbeide et utkast til en spesiell lov. Den skulle regulere hvilke betingelser skulle gjelde, hvis jødene burde tillates å bosette seg og drive næring i Norge, og meddeles neste storting. Forslaget ble forkastet mot syv stemmer.

16. september kom Daa med nye endringsforslag som ble tiltrådt av Sørenssen.³⁸⁴

Forslaget var tilnærmet likt det Sæther hadde fremmet tre år tidligere, men det var ikke tatt med forslag om å innføre full religionsfrihet:

- ”1. Enten
- a) ”Som tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: ””Alle Chistelige Religionssekter bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget.””
 - b) ”Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus saalydende: ””Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget,”” sættes herved ud af Kraft.””³⁸⁵

Alternativt var det i punkt 2 foreslått en helt ny utforming av § 2, som inneholdt begge endringene i punkt 1. Hovedargumentet for å prøve igjen med nesten samme forslag, var å kunne bøte på påstanden om at det ikke hadde gått lang nok tid fra Justisdepartementets uttalelser og Dissenterlovens ikrafttredelse, til at man kunne ta hensyn til dem. Ved å behandle saken tre år senere, ville man ha mer erfaring og tid til å se hvilken betydning uttalelsen og dissenterloven ville ha i praksis. Daa mente at innen neste Storting:

”maa det have endelig viist sig, enten at almindelig Religionsfrihed uden Skade for Staten kan indrømmes, og at altsaa de foreslagne Forandringer i Grundlovens § 2 bør foretages, eller ogsaa har Erfaring bekræftet de yttrede Uhelds-Spaadomme, og i saadant Fald maa de omhandlede Forslage blive at forkaste af saa gyldige Grunde, at de rimeligvis ikke mer ville fornyes og altsaa ikke længer tage Lovstigtningens Tid i Beslag”³⁸⁶

³⁸⁴ Sth. Forh. 1845 5.del, no. 98, s.5

³⁸⁵ Ibid., s.5

³⁸⁶ Ibid., s.5

Dikteren og redaktøren Sylvester Sivertsson sendte den 26. september sitt eget private forslag, som ble antatt som sitt eget av Sæther.³⁸⁷ Det gikk ut på forandringer i Grunnlovens §§ 2, 50 og 92. Sivertsson ble etter sitt eget ord ledet av ”det varme Ønske om, at det Misforhold, som finder Sted mellem vor Religiøse og politiske Frihed snart maatte hæves”.³⁸⁸ Religionsfriheten ble satt i høysetet og sett på som en menneskerett som ingen, ikke engang staten, skulle blande seg inn i. Ved å gi alle kristne innbyggere full religionsfrihet, hvilket i stor grad var gjort med Dissenterloven, burde de også få like borgerrettigheter, noe §§ 50 og 92 hindret. I motivene til forslaget nevnte ikke Sivertsson jødene i særlig grad, men som et resultat av ønsket om en helt fri religionsdyrkelse i Norge, var utelukkelsen av jødene fjernet fra begge forslagene til ny utforming av § 2. Alternativ 1 var at alle kristne skulle ha fri religionsøvelse og at jesuitter og munkeordener ikke måtte tåles. I alternativ 2 var det ingenting i § 2 direkte om religionsfriheten, men den evangelisk-lutherske religion skulle fortsatt være statens offentlige religion. Felles for begge alternativene var også et ønske om å fjerne bestemmelsene i Grunnloven §§ 50 og 92 hvor religionen hadde betydning for stemmeretten og adgangen til å inneha embetsverv i staten.

9 Stortingsbehandlingen i 1848

9.1 Konstitusjonskomiteens innstilling

Den 16. juni kom konstitusjonskomiteens innstilling, som i det store og hele gikk ut på det samme som de to foregående innstillingene.³⁸⁹ Formannen i komiteen var Carl Falsen og

³⁸⁷ Ibid., s.16-17.

³⁸⁸ Ibid., s.16

³⁸⁹ Sth. Forh. 1848 6.del 1.bind, s.518-526

Konow var sekretær. De øvrige medlemmene var Fougstad, N. Koren, Kjekstad, Mandt og Neergaard.³⁹⁰

Etter å ha brukt tid på prosessuelle spørsmål i forbindelse med forslagene, kom komiteen inn på det materielle innholdet i forslagene og nevnte at temaene hadde allerede vært behandlet på Stortinget. Da hadde det kommet frem under debattene at noen av representantene ønsket å stemme for de delene av forslaget som angikk religionsfriheten for kristne, men var imot siste del som omfattet jødene. Dette førte til at de stemte imot hele endringen, ettersom det ikke var adgang for delvis antagelse av forslag i saker om endring av Grunnloven. Derfor var forslagene denne gang delt opp, slik at hvert forslag kun tok for seg en spesifikk endring i § 2.

Store deler av innstillingen gikk med til å diskutere religionsfrihetens betingelser sett i lys av Dissenterloven. Det førte til at spørsmålet om jødene ble diskutert ut fra tanken om at de ville få full religionsfrihet når de kom til Norge, og debatten var ikke i like stor grad kun om opphevelse av forbudet eller jødenes rett til adgang. Komiteen innrømmet at Dissenterloven hadde en innflytelse på oppfatningen omkring opphevelsen av § 2 siste passus.³⁹¹ De la også til grunn begivenheter rundt om i andre land den siste tiden. Der var det tegn på at fordommene mot jødene ikke lenger var like fremtredende. Nasjonene, sa man, hadde gjort sitt ytterste for rette opp igjen uretten som hadde vært gjort mot jødene gjennom de siste århundrene. De nevnte at i land som Holland, Belgia, Frankrike og USA hadde jødene borgerretter på lik linje med resten av befolkningen. I andre land som Sverige, Danmark, England og Pavestaten, var jødenes emansipasjon på full vei fremover og komiteen påpekte at Norge faktisk var det eneste landet som hadde en:

”uoverstigelig Muur for dem som, hvis den blev udvidet til Jordklodens øvrige Dele, skulde lede til Jødernes totale Udryddelse av Jorden; men man har end ikke ved de Bestemmelser om deres Udelukkelse, hvilke vare

³⁹⁰ Falsen, N. Koren Neergaard hadde på tidligere storting stemt for opphevelse, og Kjekstad hadde stemt mot. De øvrige var nye.

³⁹¹ Ibid., s.520

indførte i en nedarvet Privatlovgivning, fundet sig betrygget i denne Henseende, men endydermere under Indførelsen af den liberaleste blant Europas Constitutioner fundet det nødvendig at indtage Forbudet mod Jødernes Adgang til Riget i Grundloven”³⁹²

En opphevelse av forbudet mot jøders adgang, mente komiteen videre, var ikke annet enn å sette Grunnloven i harmoni med seg selv som en liberal, rettferdig og menneskekjær forfatning. De slo også fast at det bare var fordommer uten hold i virkeligheten hos motstanderne. Det norske folk var så godt som helt ukjente med jøder og erfaring fra andre land talte for et motsatt syn på jødene. Fordommene gikk ut på alt fra at det kun ville komme fattige jøder til Norge, til handelsstandens frykt for økt konkurranse. Der hvor jødene kun drev med småhandel og ikke tilpasset seg samfunnet, var det hovedsaklig som følge av restriktiv lovgiving fra myndighetens side. Det var gått flere år siden portugiserjødene fikk adgang til Norge, men det hadde ikke kommet noen til Norge.³⁹³ Komiteen mente det beviste at det overhodet ikke var noen grunn til å frykte en storinnvandring av jøder.

Komiteen spurte videre om det ikke kunne tenkes at de jødene som faktisk ville komme til Norge, ville bidra til å oppleve og forsterke næringsveiene. Komiteen trodde derfor at hvis jødene kom med kapital og innsikt, ville det faktisk tjene Norge. Kom de uten kapital og innsikt, ville de nok ikke gjøre større lykke enn andre fremmede, hvilket burde vært et argument i seg selv for at jødene ikke var bedre eller dårligere handelsmenn enn andre. Markedsteorien om tilbud og etterspørsel ville uansett ikke ”forstyrres ved Indvandring av nogle faa Jøder”.³⁹⁴

Uten andre forberedelser og undersøkelser enn det komiteen hadde gjort, mente komiteens mindretall det var feil tidspunkt å oppheve § 2 siste passus. Etter deres antagelser var opinionen hos en stor del av folket fortsatt imot denne forandringen. Folkets mening skulle

³⁹² Ibid., s.521

³⁹³ Ibid., s.522

³⁹⁴ Ibid., s.522

respekteres, selv om den for en stor del bygget på ”forudfatatte, mindre rigtige Meninger og Fordomme”.³⁹⁵ Beslutningen som komiteen kom frem til var fordelt på fem punkter. Det mest relevante for spørgsmålet om jødernes adgang var punkt 2, og på det punkt var komiteen delt fem mot to.³⁹⁶ Hele beslutningen var:

”1) Det af Repræsentanten ved 11te ordentlige Storting Statsrevisor Daa fremsatte Forslag Nr. 1 a saalydende: ”Som Tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: „,Alle christelige Religionsekteer bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget.‘‘‘ antages.

2) Det av den Samme fremsatte Forslag Nr. 1 b., saalydende: ”Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus saalydende: „,Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, ‘‘‘ sættes herved ud af Kraft,” antages. For det tilfælde at begge disse Forslage blive antagne.

3) Begge disse Forslage redigeres efter Sammes Forslag Nr. 2, saalydende: „Istedetfor Grundlovens § 2, som herved sættes ud af Kraft, skal følgende Bestemmelse være gjeldende: „,Den Evangelisk Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme. Alle christelige Religionssekteer bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget. Jesuiter og Munkeordener maa ikke taales.‘‘‘

4) Det av Repræsentanten I. H. Sæter paa 11te ordentlige Storting fremsatte, av Sylv. Sivertson forfattede Forslag Nr. 1 saalydende: „Grundlovens § 2 skal lyde:„,Den evangelisk-Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion, dog nyde alle christelige Religionsbekjendere fri Religionsøvelse overalt i Riget. Jesuitter og munkeordener maae ikke taales.‘‘‘

I Grundlovens §50 første Passus insereres mellem Ordene: „25 Aar” og „have”: „,høre til en christelige religionsbekjendelse.‘‘‘ Begyndelsen af Grundlovens § 92 skal lyde: „,Til embeder i Statskirken og til Dommerembeder maae alene udnævnes de norske Borgere, som bekjende sig til den Evangelisk-Lutherske Religion. Alle, der udnævnes til Embeder i Staten, maae have svoret Constitutionen og Kongen Troskab og tale Landets Sprog, ‘‘‘ bifaldes ikke.

5) Det av den Samme paa bemeldte Storting under Nr. 2 fremsatte Forslag, saalydende: „Grundlovens § 2 skal lyde: „,Den Evangelisk-Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion, og de Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i Samme.‘‘‘ „Og for øvrig overeenstemmende med Forslagets Nr. 1,” bifaldes ikke.”³⁹⁷

³⁹⁵ Ibid., s.522

³⁹⁶ I stortingsvoteringen stemte Falsen, Konow, Mandt, Neergaard og N. Koren for punkt 2., mens Fougstad og Kjekstad stemte imot.

³⁹⁷ Sth. Forh. 1848 6.del 1.bind, s.523 flg.

9.2 Stortingsdebatten i 1848

Debatten dreide seg også denne gang ikke bare om forbudet mot jøder, men også om religionsfriheten generelt, religionens begrensning i stemmeretten og trosfriheten til embetsmennene. Debatten, som ble avholdt 10. august, var nok også preget av at det var tredje gang temaet ble behandlet og at de fleste hadde allerede dannet sin mening.

Religion og humanisme

Knudsen og Holmboe var de første som tok opp kristendommens syn på saken. Holmboe uttrykte det klart da han sa:

”[s]elv om det skulde vise sig, at tabet vilde være størst, maatte han dog ubetinget stemme for Forslaget om Forbudets opphevelse; der var nemlig visse Ting, som en kristen Mand og en Kristelig Stat maatte sætte over alle Hensyn til mulige Tap” og om selve forbudet uttalte han at: ”thi den stred mod Kristendommens Grundprincip, mod Kjærligheden til Næsten”.³⁹⁸

Konow ville stemme for forslagene ene og alene av religiøse grunner. Bestemmelsen var etter hans mening stridende mot den evangelisk-lutherske kristendom og enhver kristelig religions prinsipper.³⁹⁹ Holmboe uttalte at han ønsket jødene til Norge, men ut fra referatet kan det virke som han i stor grad var motivert av ønsket om å formidle kristendommens lys og velsignelse til dem.⁴⁰⁰ I samme retning, og enda tydeligere, gikk Otterbech som uttalte at han hadde et ”inderlig ønskede, at Jødene maatte blive omvendte og blive delagtige i Kristendommens Velsignelser.”⁴⁰¹

Fougstad mente at det ikke harmonerte med medmenneskeligheten og fornuften å utelukke noen fra adgang til Norge, bare fordi de hadde en annerledes tro. Schweigaard, som var til stede på alle fire debattene, hadde sin eneste uttalelse i 1848, hvor han påpekte at det å

³⁹⁸ Sth.-Efterr. (1903), s.464

³⁹⁹ Ibid., s.466

⁴⁰⁰ Ibid., s.465

⁴⁰¹ Ibid., s.466

oppretholde forbudet bare var å misbruke de sterkes rett overfor de svake.⁴⁰² Jødene ville uansett sikres adgang før eller senere, og de var heller ikke så forskjellige fra andre borgere. Det var dessuten feil å tro at ”Jøderne ville korrumpere vor Religion”.⁴⁰³

”Erfaring”

Erfaringsmomentet var ikke like omstridt som før. Det var nærmest blitt konsensus om at erfaringskriteriet i § 112 egentlig ikke var noen skranke. Det var ikke lenger et spørsmål om erfaring talte mot en opphevelse, og dette var det også redegjort for i komiteinnstillingen. Dette kriteriet var oppfylt så lenge Stortinget mente Grunnloven burde endres. Det som ble tydelig var at folkets syn ble også indirekte brukt i debatten om det var ”erfaring” i § 112s forstand for å oppheve forbudet. Holmboe sammenlignet opphevelsen av forbudet med å rette på en feil som blir oppdaget i en bygning.⁴⁰⁴ Borch mente § 112 måtte leses slik at en grunnlovsendring bare kunne finne sted hvis erfaring hadde vist at det var en mangel og at den eneste måten å rette dette på var ved å endre Grunnloven.⁴⁰⁵ Jødernes adgang var uansett lettere å godta enn øvrige kristnes adgang. Man visste hva jødedommen stod for, og hadde erfaring fra andre land slik at det var lettere å beregne følgene.⁴⁰⁶ Juell mente erfaringskriteriet nærmest var irrelevant, ettersom:

”vi, som ikke havde været med at plage Jøderne, men som havde gaaet endnu videre og aldeles forbudt dem at betræde vor Jord, vi kunde jo dog, saalænge ingen Jøde kunde kome hid, ikke have nogensomhelst Erfaring om, hva Slags Folk de var”.⁴⁰⁷

Bestemmelsens plass i lovsystemet

Det ble også anført av Føyn at forbudet var en ”Skamplet paa vor Konstitution”, og ikke hørte hjemme i Grunnloven.⁴⁰⁸ Det ble igjen fremholdt at saken burde utsettes enda en

⁴⁰² Ibid., s.467

⁴⁰³ Morgenbladet 1848 No.248

⁴⁰⁴ Sth.-Efterr. (1903), s.465

⁴⁰⁵ Ibid., s.462

⁴⁰⁶ Ibid., s.463

⁴⁰⁷ Ibid., s.465

gang, eller at man burde vente med å endre Grunnloven til det var fastsatt hvordan privatlovgivningen ville regulere jødernes rettsstilling. Harris tok for seg grunnlovskonservatisme som argument mot opphevelsen, og uttalte at siden § 2 ikke ga et korrekt bilde av jødernes rettsstilling, burde den ikke beholdes og det var da ingenting i veien for å endre den. Brun ville oppheve bestemmelsen siden han mente at forbudet aldri burde vært i Grunnloven i det hele tatt.

Fougstad mente privatlovgivningen burde endres samtidig med opphevelsen.⁴⁰⁹ Det var tydelig at den egentlige meningen med endringsforslagene ikke bare var å oppheve forbudet i Grunnloven. Det var å gi jødene rett til adgang og alle rettigheter. Fordi saken ikke hadde blitt behandlet på den mest hensiktsmessige måten, mente han den burde utsettes. Det var ikke nok å oppheve forbudet i Grunnloven uten å ta stilling til privatlovgivningen. Til dette bemerket Falsen at man ikke burde utsette en endring som var så preget av en tanke om fornuft og moral.⁴¹⁰

Handelen og næringslivet

Falsen avfeide enhver frykt for at jødene ville ødelegge konkurransen i næringslivet.⁴¹¹ Ved å se på alle andre land, ville man forstå at denne frykten var ubegrunnet. Knudsen trodde at det underliggende grunnlaget for å være mot jødene var en frykt for jødernes handelstalent og deres tilbøyelighet til bedrageri og småhandel.⁴¹² Thorne trodde ikke at jødernes adgang ville være skadelig for den norske handelsstanden. Jødene drev ofte den handelen man savnet i Norge.⁴¹³ Selv om han stemte for opphevelsen av forbudet i 1842 og 1845, hadde Fauchald nå endret oppfatning og ville stemme i mot. Han hadde tidligere stemt for av hensyn til religion og humanitet, men nå hadde han fått inntrykket av at handelsstandens

⁴⁰⁸ Ibid., s.467

⁴⁰⁹ Ibid., s.463

⁴¹⁰ Ibid., s.464

⁴¹¹ Ibid., s.464

⁴¹² Ibid., s.464

⁴¹³ Ibid., s.465

motvilje var så sterk og utbredt at man måtte ta hensyn til den, selv om det bare var fordommer.⁴¹⁴

Folkeopinionen

Selv om flere representanter erkjente at det kun var fordommer som lå bak folkeopinionen, var det ulikt syn på hvilken betydning folkets syn skulle ha i saken. Fougstad reiste tvil om øvrige nordmenn ville ta jødene godt i mot, selv om de ble gjort til ”vanlige borgere” gjennom lovgivningen.⁴¹⁵ H. Blom ville heller ikke stemme for å gi dem adgang til Norge så lenge folket ikke ville behandle dem som brødre. Man burde vente med opphevelsen til opinionen endret seg til at jødene ville bli møtt med kjærlighet, og ikke fordommer.⁴¹⁶ Ett av Otterbechs argument mot opphevelsen var ”en fuldkommen Antipathi” hos folket mot jødedommen.⁴¹⁷ Det var medkristne og landsmenn som måtte lyttes til, og de var viktigere enn den kristne nestekjærlighet som hadde blitt anført som et argument i saken. Blom var enig i at nestekjærlighet var ”hovedbudet” i kristendommen, men folket var imot jødene. Jødene ville ikke bli mottatt med den kjærligheten de fortjente, og da var det like greit at de ble holdt utenfor.⁴¹⁸ Lange erkjente også at det bare var fordommer som preget folkeopinionen, men han mente Guds ord stod over folkets syn.⁴¹⁹

Neergaard hevdet folket ikke bare så på det som en skam, men faktisk som en synd at Grunnloven hadde en slik bestemmelse.⁴²⁰ Han var personlig blitt bedt om å bidra til å oppheve forbudet. Von der Lippe mente at de herskende fordommene ikke var grunnlag nok for å beholde bestemmelsen.⁴²¹ Slike fordommer mente han kunne best bekjempes ved å overbevise massene. Det hadde vist seg umulig og det nest beste ville være å endre

⁴¹⁴ Ibid., s.468

⁴¹⁵ Ibid., s.463

⁴¹⁶ Ibid., s.467

⁴¹⁷ Ibid., s.466

⁴¹⁸ Ibid., s.467

⁴¹⁹ Ibid., s.468

⁴²⁰ Ibid., s.468

⁴²¹ Ibid., s.466

Grunnloven. Falsen trodde ikke folket var negative til jødene, de aller fleste hadde aldri sett en jøde engang. Stortinget kunne derfor gi dem adgang uten at det ville føre til negative følger. Hagerup kommenterte at fordommene måtte ha kommet fra de naboland hvor jødene ikke hadde blitt behandlet på en god måte.⁴²² Og i disse nabolandene var jødene i stor grad blitt frie borgere, fordommene var nesten borte og jødene ble ansett som likeverdige mennesker.

Voteringen

Det var en viss økning i antall representanter som stemte for opphevelse. Angående posten som kun angikk opphevelsen mot jøder var det 59 stemmer for, og 43 stemmer mot.⁴²³ Innstillingens andre punkter ble støttet og det ble ikke gjort noen endringer i §§ 2, 50 og 92. Trenden fra forrige votering fortsatte og det var et flertall på 38 av 64 representanter fra amtene som stemte *for* endringen. Det var også en markant økning av representanter fra byene som stemte imot forslaget. Det var nå bare 21-17 i favør av endringen. Antall bønder som stemte for endring hadde steget sammenlignet med tidligere voteringer. Blant geistlige hadde stemmer imot opphevelse sunket fra halvparten til en tredjedel, mens fordelingen blant embetsmennene var omtrent det samme som tidligere. Nesten alle kjøpmenn stemte mot opphevelse. Dette har nok har sammenheng med handelsmomentet og folkeopinionen. Selv om temaet ikke var like fremtredene i debatten, skremte jødernes adgang fortsatt handelsstanden og de ga sterkt uttrykk for sitt syn på spørsmålet om jødernes adgang. Det var 55 representanter som også hadde stemt i 1845, og av dem hadde to gått fra å stemme for opphevelse til å stemme mot. Det var også noen representanter som gikk motsatt vei. De hadde stemt mot enten Sæthers eller Wergelands forslag i 1845, men for endring i 1848. Blant de helt nye representantene var det 28-24 i favør av forslaget. Det var også to representanter som ikke satt på Stortinget i 1845, men som stemte i 1842 og hadde gått fra å stemme imot til å bli tilhengere av forslaget. De øvrige seks i samme situasjon stemte fortsatt det samme som sist, fire for opphevelse og to mot.

⁴²² Ibid., s.467

⁴²³ Se vedlegg 14.1

9.3 Det nye og siste endringsforslaget

Fougstad kom med et nytt forslag om å rette en henvendelse til regjeringen i forbindelse med spørsmålet omkring jødernes utelukkelse. Regjeringen ble anmodet om å overveie om forbudet mot jøders adgang burde opprettholdes. Hvis det ble besvart benektende, ønsket Fougstad at Regjeringen uttalte seg om hvilke forandringer den mente burde gjøres i privatlovgivningen som stod i forbindelse med bestemmelsen. Regjeringen ble bedt om enten å gi en uttalelse angående saken, eller hvis de fant det hensiktsmessig, å avgi en proposisjon til avgjørelse på neste Storting. Forslaget ble med 82 stemmer ikke bifalt. Det var fortsatt ikke et ønske om at Kongen eller Regjeringen skulle ha noe med saken å gjøre.

Det nye forslaget ble satt frem av Holmboe, Juell og Konow, og lød: ”Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus saalydende: ””Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, ”” sættes herved ut av Kraft”.⁴²⁴

10 Opphevelsen av grunnlovsforbudet i 1851

10.1 Konstitusjonskomiteens innstilling

Den 3. juni kom konstitusjonskomiteens innstilling angående forslaget om opphevelsen av grunnlovsforbudet mot jøders adgang.⁴²⁵ N. Dahl var formann, N. Koren var nå blitt sekretær, og de øvrige medlemmene var Fadum, Harris, Leegaard, Neergaard og Svanøe.

Denne innstillingen gikk enstemmig ut på at forslaget om opphevelse av forbudet mot jøders adgang skulle bifalles.⁴²⁶ Det hadde ikke kommet noen særlig ny erfaring om jødene,

⁴²⁴ Sth. Forh. 1848 4.del, No. 94 II

⁴²⁵ Sth. Forh. 1851 7.del, s.226-232

så komiteen mente det ikke var noe synderlig nytt å tilføye de tidligere komiteinnstillingene om samme tema. De erfaringene som nordmenn hadde fått gjennom forbindelser med jøder i utlandet var for ufullkommene til at man kunne hente noe informasjon av nytteverdi for allmennheten. Komiteen mente det mest hensiktsmessige for behandlingen ville være å prøve å levere en kortfattet fremstilling av argumentene for og mot forslaget som hadde blitt anført, og som de trodde ville bli anført i løpet av debatten. Innstillingen var trolig den mest lettleste og den som ga klare uttrykk for hva tankegangen og motivene var, både hos motstanderne og tilhengerne.

Først gikk komiteen gjennom Norges statsrettslige forhold til jødene ved å vise til de bestemmelsene som gjennom historien hadde regulert jødernes adgangsrett. Her trakk de også frem gamle forordninger fra 1600 og 1700-tallet. Dette sammenholdt de med Høyesterett og Det teologiske fakultets betenkninger fra 1842, og kom frem til tre hovedpunkter:

- 1) "At uagtet Jøder have været nægtede Adgang til Riget, har der dog fundet Undtagelse Sted med hensyn til Jøder af den portugisiske Nation, og at ordet „fremdeles” i Grundlovens § 2 siste Passus derfor ogsaa formeentligen maa sigte til Tiden, - at altså meningen er den, at Jødernes udelukkelse ogsaa for Eftertiden skal vedblive, hvorimod Man ikke vel kan tænke sig, at denne Grundlovsbestemmelse, som slutter sig til den i 1814 eksisterende Lovgivning, skulde gjøre Udelukkelsens Omfang større.
- 2) At den udøvende Makt har anseet sig berettiget eller nødt til ved Udstedelse af Leidebreve at dispensere fra bemeldte bud i Grundlovens § 2, uagtet dette Bud jo er en Stadfæstelse af den ældre Lovgivning, og Grundlovens § 95 synes at vise, at Dispensationsretten gjælder blot de ældre i den nye Lovgivning ikke gjentagne Bestemmelser.
- 3) At Ophævelsen af Grundlovens Forbud er en nødvendig Betingelse for, at den om Jødernes Udelukkelse fra Riget gjældende private Lovgivning kan ophæves, saaledes at retlige Betingelser for deres Ophold her ved ny Lov kunne vorde fastsatte."⁴²⁷

⁴²⁶ N. Koren hadde stemt for opphevelse på de tre tidligere voteringene. Neergaard, Svanøe, Dahl og Harris hadde stemt for opphevelse i 1848, og Neergaard hadde også stemt for i 1845. Svanøe hadde stemt mot i 1842 og Dahl hadde stemt mot i 1845.

⁴²⁷ Sth. Forh. 1851 7.del, s.227

Komiteen antok videre at det var ganske få som har vært imot jødene av teoretiske grunner. Det hadde vært praktiske hensyn som hadde gjort seg gjeldene under sakens behandlinger og hadde vært avgjørende for utfallet. De hadde i og for seg rett fordi flere representanter ga utrykk for at de fryktet de praktiske konsekvensene ved at jødene slo seg ned i Norge, men den frykten var basert på lite flatterende teorier om hvordan jøder oppførte seg og hva jødedommens bud var.

Det var tydelig at komiteen syntes at tiden var inne for å fjerne forbudet da de uttalte:

”Naar Man vil forsvare en saa overordentlig Statsrettsbestemmelse som et Folks totale Udelukkelse fra en anden Stats Territorium, maa Man isandhet kunne paaberaade sig meget stærke Grunde, dersom de, lagte i Vægtskålen, skulde kunne opveie endog blot en eneste paa den anden Side, - nemlig den Grund, som hentes fra Naturretten”⁴²⁸

De mente at en stats lovgivning først og fremst burde være basert på naturretten. Dette innebar like rettigheter og plikter for alle folk som oppholdt seg på denne jord, ettersom jorden var ”Alles oprindelige Hjem”, uansett religion og tro.⁴²⁹

Komiteen trakk også inn Kants kategoriske imperativ. Menneskers handlemåte burde være slik at den kunne tenkes som en allmenn norm for alle handlinger. Det var nok å vise til urimeligheten av utelukkelsen av jødene fra et land, for å vise bestemmelsens forkastelighet og strid med moralprinsippet. Hvis alle verdens stater hadde hatt samme forbud mot jøder, ville det føre til utryddelsen av jødene. Ved å godta et slikt forbud mot et folk, ville det kunne også åpne for forbud mot andre folk som hadde mistet sitt fedreland. Komiteen ba folket forestille seg hvordan det ville være hvis nordmenn var nektet rett til å bosette seg i andre land.

⁴²⁸ Ibid., s.227

⁴²⁹ Ibid., s.228

Siden Norge aldri hadde latt jøder komme inn i landet, ble det hevdet av motstanderne at jødene ikke ble fratatt noen rett. Norge hadde heller ingen forpliktelser til å gi dem asyl siden jødene ikke var utsatt for forfølgelse i særlig mange land. Til disse argumentene svarte komiteen at man måtte se på helheten, på menneskene som verdensborgere og en del av storsamfunnet. Som støtte trakk de frem kristendommens morallære om at alle mennesker var like foran Gud og at fullkommen religionstoleranse var en plikt for et kristent folk. Dette var første gang konstitusjonskomiteen appellerte til den kristne tankegangen ved å bruke kristendommens lære som argument *for* å la jøder komme til Norge. Temaet hadde vært oppe i stortingsdebattene flere ganger, men aldri vært et stort tema i innstillingene. Komiteen trodde heller ikke at det ville være skadelig for statskirken dersom jødene ble gitt adgang. De kritiserte også opposisjonens bruk av påstandene om at jødenes religion ville sette dem i opposisjon til den norske retts- og sedelighetsorden eller gjøre dem til de kristnes naturlige fiende.

Innstillingen fortsatte med kristendommen som moment i debatten, men nå som et statsrettslig prinsipp. Komiteen fremhevet at de grunnsetninger som burde gjelde for Norge, var de som kom fra naturretten og kristendommen:

”En christelig Stats lovgivning bør være et afpræg av den i Staten raadende Christendom, Moralitet og Civilsation (...) Ideen om frihed og Tolerance i borgerlig saavel som i religiues Henseende, og iøvrigt at bane Veien for os, til Forbindelse med alle Jordens Folkeslag. Hermed kan det lidet harmonere, at Staten i sin Grundlov sætter en uoverstigelig Skranke imellem jøden og os, - en Skranke, som den ikke engang opstiller mellem os og Hedningen, der dog maatte staae os, som Christne, saameget fjernere.”⁴³⁰

En utelukkelse av jøder var ikke måten å gjøre dette på. Påstanden om at jødene ikke hadde vist troskap til de statene de bodde i, eller vist antipatier mot andre nasjoner og særlig mot kristne borgere, ble også motbevist. Komiteen henviste til flere av de utenlandske rapportene, som kom i forbindelse med stortingsbehandlingen i 1842, hvor jødene ble skildret som gode borgere.

⁴³⁰ Ibid., s.229

Videre kom komiteen inn på de praktiske problemene utelukkelsen av jøder kunne føre til når det gjaldt forbindelser med andre stater. Det hadde også kommet tydelig frem i offentligheten at forbudet hadde praktiske følger for danske og svenske jøder som ønsket å komme til Norge.⁴³¹ Komiteen brukte uttrykk som ”betænkelig Konflikt med andre Stater der have givet Jøderne fulde Borgerrettigheder” for å beskrive en mulig situasjon som kunne dukke opp dersom man beholdt bestemmelsen.⁴³² Argumentet om at forpliktelsen til å gi jødene adgang først ville oppstå når en annen stat eller nasjon søkte om det, ble også raskt avfeid. Det ville bety at jødene måtte søke om adgang som et eget folk eller nasjon. Siden jødene hadde mange statsborgere i mange forskjellige land, var det vanskelig å kreve dette. Etter deres oppfatning var ikke jødene å regne som en egen nasjon.

Det ble trukket frem at jødene med sin lange erfaring, utstrakte midler og allerede opparbeidede kapital ville kunne bidra positivt til norsk handel. Tidligere hadde børs- og handelskomiteene fremholdt blant annet at jødernes ankomst ville være skadelig for norsk handel og at utenlandske jøder ville sørge for pengeflukt fra landet. Komiteen uttalte at disse bekymringene ikke var velbegrunnede, og at de skulle heller ikke tillegges noen avgjørende vekt. Komiteen var likevel delvis enige i at det hovedsaklig vil være ”de meest Fattige og moralsk Fordærvede blandt Jødene” som ville komme og da kunne de bli en byrde på samfunnet, men det skulle ikke gis stor vekt og ville heller ikke bli et problem. Ut i fra forholdene i nabostatene regnet komiteen med at det ville komme ganske få jøder. De store jødiske folkevandringene som hadde forekommet i middelalderen, skyldtes stort sett forfølgelser..

⁴³¹ Jøder i Sverige og Danmark hadde gått til innsamling og donert et monument til minnet om Henrik Wergelands kamp for jødene. Nettopp som følge av § 2, ble monumentet avduket i Stockholm, men etter en oppfordring fra Studentersamfundet ble det brakt til Norge og en seremoni ved Wergelands grav fant sted 17. juni 1849. Det var en massiv folkesamling og for mange var sikkert det første gang de møtte jøder. Det var bare svenske jøder som kom. De danske jøder som hadde vært med på å bidra holdt seg hjemme, trolig fordi de synes det var nedverdiggende å måtte få spesialtillatelse for å reise til Norge. Se Mendelsohn (1987) s. 196-217.

⁴³² Sth. Forh. 1851 7.del, s.230

Det hadde skjedd en endring i synet på hva som var viktig i spørsmålet på opphevelsen. Fra å være en nøktern analyse med pro et contra argumenter om religionen, handelsstanden og økonomien, hadde man i 1851 brukt store deler av denne innstillingen til å drøfte grunnleggende rettsprinsipper, menneskerettigheter, toleranse og kristen nestekjærighet. Komiteen skrev at hos øvrige:

”civiliserte Nationer – og blant saadanne regne vi os og søge vore Mønstre – har Tidsaanden og Verdensbegivenhederne efterhaanden ført til den Overbevisning, at den religieuse og borgerlige Tolerance, som Man for Mennesket ialmindelighed har betragtet som en Rettighed, ogsaa bør blive de gjennem saa lange Tider forhadte og forskudte Jøder tildeel”.⁴³³

10.2 Stortingsdebatten

Den 13. juni ble innstillingen behandlet, og ble med et overveldende flertall vedtatt etter den korteste av de fire stortingsdebattene.⁴³⁴ Av de som tok ordet, var det kun to som uttalte seg negativt om forslaget. Noe hadde altså skjedd i løpet av de tre årene siden sist. Det var ikke bare at man hadde fokusert på andre argumenter i innstillingen. Trolig var en del av frykten og fordommene ikke lenger like fremtredende, og episoden rundt Wergelands minnesmonument hadde nok også påvirket opinionen.

Religion

De seks som talte for endringen, gjorde det hovedsakelig ut fra tanker om rettferdighet, toleranse og et ønske om å fjerne det Møinichen kalte en ”Plet på vor Grundlov”.⁴³⁵ Dahler påpekte at innholdet i § 2 var selvmotsigende, siden:

⁴³³ Ibid., s.231

⁴³⁴ Sth.-Efterr. (1903), s.839-841 og Morgenbladet 1851 nr.166.

⁴³⁵ Ibid., s.840

”Begyndelsen inneholder, at den evangelisk-lutherske Religion, der lærer Forsonlighed og Toleranse, skal være Statsreligion. Slutningen derimod indeholder en barbarisme, der staar i den mest skjærende Strid med Kristendommens Aand og Bogstav”.⁴³⁶

Motzfeldt uttalte at forbudet stred mot den alminnelige humanitetsfølelse, og var der for klar i ønske opphevelse.⁴³⁷ Holmboe refset alle som satte materielle grunner over religionen, og kalte det ”et Vantroens Mærke, naar Statsklogskaben troede at vinde ved at sætte sig op mod de guddommelige Bud”.⁴³⁸

Handel og næringslivet

Den sterkeste motstanderen var Ytteborg,⁴³⁹ som mente at det bare ville komme fattige jøder til Norge. Siden Norge hadde det han kalte en liberal næringslovgivning, ville det lett føre til at jødene tok del i næringslivet.⁴⁴⁰ Han så ingen grunn til å endre en tilstand som hadde vart i flere århundrer. En opphevelse ville gå hardt utover borgerne og bøndene. Hvis det var slik at bestemmelsen faktisk var skadelig for Norge, lurte han på hvorfor den eneveldige Kongen ikke hadde opphevet den.

Utlandet

Motzfeldt trakk frem Sveits som et av landene som hadde gitt jødene større og større friheter, og uttalte at det ”tilhørte den nyere Civilisation at indføre formidlende Bestemmelser”.⁴⁴¹ Dette var etter han hadde uttalt at i ”de fleste Lande er Jøden sat paa lige Fod med Landets øvrige Indvaanere og paa enkelte Steder er han saagodtsom gaaet op i den almindelige Nationalitet.”⁴⁴² Møinichen mente at forbudet ville kunne bli skadelig i

⁴³⁶ Morgenbladet 1851 No.166

⁴³⁷ Sth.-Efterr. (1903), s.840

⁴³⁸ Ibid., s.840

⁴³⁹ Nils Jensen Ytteborg (1792-1858): Kjøpmann, garvermester og en av Christianias rikeste menn, representerte Kristiania og Lillehammer bykrets i 1851.

⁴⁴⁰ Morgenbladet 1851 No.166

⁴⁴¹ Ibid.

⁴⁴² Ibid.

forhold til de statene hvor jødene utgjorde en betydelig del av befolkningen, og var redd for eventuelle represalier mot Norge.⁴⁴³ Den andre som talte mot forslaget, var Holst⁴⁴⁴ som på bakgrunn av sitt toårige opphold i Frankrike antok ”at Hensynet til fremtidige Begivenheder gjorde Ophævelsen av Forbudet utilraadelig”.⁴⁴⁵ Ytteborgs erfaring med jøder kom fra også utlandet, hvor han hadde sett mange eksempler på det han kalte kalte ”Jødernes Immoralitet”.⁴⁴⁶

Holmboe og Motzfeldt tok også opp synspunktet på at jødene ikke lenger var farlige. Motzfeldt uttalte at siden:

”Erfaring fra andre Stater, efterat Jødeforfølgelsen saagodtsom overalt er ophørt, godtgjør, at Jødernes Nærværelse ikke volder nogen Skade, samt at han hvor han behandles med Humanitet, lettelig gaar over i den øvrige Del af befolkningen og i det Hele viser sig som en godt statsborger”.⁴⁴⁷

Frykten for at det ville bli en ”oversvømmelse av jøder” ved opphevelsen virket også fraværende hos flertallet av representantene.

Folkeopinionen

Fauchald, som stemte for endringen i 1842 og 1845, men mot i 1848 ”fordi der inden Handelsstanden herskede en ganske overordentlige uvilje mod at give Jøderne Adgang til Riget”, ville denne gangen stemme for forslaget.⁴⁴⁸ Dette berodde på at ”[m]eget var forandret siden forrige Storthing, saaat Grunde, som dengang havde Vegt, ikke gjaldt noget nu”.⁴⁴⁹ Berghs argument for å stemme for endringen denne gangen var at opinionen til

⁴⁴³ Ibid.

⁴⁴⁴ Peder Christian Holst (1798-1873): offiser og direktør, representerte Smaalenenes amt 1839 og 1842 og Kongsberg 1848 og 1851.

⁴⁴⁵ Sth.-Efterr. (1903), s.840

⁴⁴⁶ Ibid., s.840

⁴⁴⁷ Ibid., s.840

⁴⁴⁸ Sth.-Efterr. (1893), s.468

⁴⁴⁹ Morgenbladet 1851 No. 166

støtte for opphevelse var blitt så sterk at han måtte bøye seg.⁴⁵⁰ Hans stilling som geistlig ansatt, mente han også innebar en oppfordring til å sette menneskehetens og humanitetens fordringer over hensynet til materielle interesser.

Voteringen

Ved voteringen var det bare 10 representanter som stemte mot, og 93 som stemte for en opphevelse av § 2 siste passus.⁴⁵¹ 22 av de 93 hadde stemt mot en endring i 1848 og ytterligere 7 hadde stemt mot på tidligere Storting. Av de 10 som stemte mot opphevelse var det 5 som stemte imot i 1848, resten var nye representanter. Blant de 43 nye representantene var det altså hele 38 som stemte for forslaget. Denne gangen var det kun 2 av 66 amtsrepresentanter og så mange som 8 av 37 byrepresentanter som stemte mot forslaget. Sammenlignet med tidligere voteringer er det tydelig at det hadde skjedd en markant endring i løpet av de ni årene. De geistlige og bøndene var blitt mer og mer positive og handelsmennene var blitt mer negative til jødernes adgang.

Det ble oppnevnt en delegasjon under ledelse av Neergaard, som skulle ta med grunnlovsforandringen til regjeringen for sanksjon. Statsråd Løvenskiold skrev i et langt særvotum at han motsatte seg opphevelsen. Det var først og fremst fordi han mente forbudet var et av grunnlovens prinsipp og kunne derfor ikke endres.⁴⁵² Han lyktes ikke med å hindre opphevelsen og Kong Oscar I sanksjonerte grunnlovsendringen 21. juli 1851

⁴⁵⁰ Sth.-Efterr. (1903), s.840. Han hadde stemt mot endringer i 1845 og 1848.

⁴⁵¹ Se vedlegg 14.1

⁴⁵² Mendelsohn (1987), s.264

11 Endringen i privatlovgivningen

11.1 Regjeringens innstilling

Nå som Grunnloven ikke lenger var til hinder for endringer i privatlovgivningen startet en ny debatt om hvordan jødenes rettslige status skulle fastsettes. Ønsket og målet til Wergeland og de øvrige tilhengerne, var ikke bare å oppheve § 2 siste passus. Jødene skulle gis adgang og alle borgerlige rettigheter. De var fortsatt utelukket etter av Kong Christian Vs Norske Lov 3-22-1 og de øvrige forordningene og resolusjonene som hadde kommet før 1814.

Det første steget i endringen av privatlovgivningen var at det kom en proposisjon fra regjeringen kalt *Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Stortingh betræffende Udefærdigelse af en lov om Ophævelse af det hidtil bestaaende Forbud mod, at Jøder indfinde sig her i Riget, m.V.*⁴⁵³ Denne kom den 20. august, ble bifalt i statsråd 28. august, og sendt over til Stortinget for videre behandling. Fra innledningen til statsråd Hans Christian Petersen, som var sjefen for justis- og politidepartementet, kan det virke som det i lengre tid hadde vært ønskelig å endre privatlovene. Grunnlovsbestemmelsen ble brukt som argument for at man ikke hadde endret privatlovgivningen på et tidligere tidspunkt. Det interessante med dette argumentet er at flere stortingsrepresentanter brukte privatlovgivningen i sin argumentasjon. Fordi privatlovgivningen fortsatt ville gjelde var det ikke behov for en endring og de stemte derfor mot en opphevelse. Departementet understreket at de ikke lenger kunne se at det var noen grunn til å ha et forbud mot jøders adgang. De vurderte forhandlingene i Stortinget om grunnlovsendringen til rent faktisk å være en realitetsdebatt også om endringer i privatlovgivningen om jødene og hvilke rettigheter de eventuelt skulle ha. Det var, som det ble påpekt i innstillingen, ikke bare diskusjoner om forbudet hørte hjemme i Grunnloven, men om forbudet burde beholdes i det hele tatt. Departementet mente det også var stemning blant representantene for å endre privatlovgivningen.

⁴⁵³ Sth. Forh. 1851 5.del, prop. QQ

Selv om departementet ønsket å oppheve forbudene mot jøders adgang, mente de at det likevel burde gis forskrifter for nærmere å fastsette jødernes rettsstilling på områder hvor religionen kunne ha innflytelse. For øvrige kristne grupper som ikke var medlemmer av statskirken, var dette løst gjennom Dissenterloven. Loven ville være mangelfull for jødene, men departementet mente det ikke var nødvendig å gi egne lover kun for jødene. De mente videre at jødene skulle ha frihet til å samles til felles gudstjeneste og danne egne menigheter, men med de begrensingene som fantes i øvrig lovgivning.

Departementet var villige til å utvide Dissenterloven fra 1845 til også å gjelde for jøder. Loven hadde nettopp som formål å verne og legge til rette for fri religionsutøvelse. Det burde ikke gis andre bestemmelser enn det regjeringen anså for nødvendig. Å forskjellsbehandle jødene ville i stor grad kunne virke mot den hensikt man ønsket å oppnå ved å gi dem adgang. Det store flertallet av representantene hadde under stortingsdebattene advart mot denne typen behandling. Flere ganger hadde det blitt hevdet at folkets syn på jødene, og tilsvarende jødernes oppførsel i de samme stedene, var preget av at de ble behandlet som annerledes og ofte som annenrangs borgere. Departementet skrev:

”At Jøderne, naar de først tilstedes Adgang til Riget og Ret til der at opholde sig, bør gives denne Adgang og denne Ret uden nogensomhelst Indskrænking enten med Hensyn til Sted eller Tid, samt at der bør tiltaas dem fulde borgerlige Rettigheder (forsaavidt ikke det modsatte undtagelsesviis vil være en Følge av Grunnlovens Bestemmelser), er nemlig Departementets bestemte Formening, om hvis Rigtighed man saameget mindre har nogen Tvivl, som man anseer det godtgjort, at, forsaavidt Jøderne paa sine Steder og til sine Tider virkelig ved mislig Forhold have givet grundet Anledning til Klagemaal, da har dette deres mislige Forhold netop været fremkaldt derved, at de i Henseende til borgerlige Rettigheter og Friheder have været satte i en annen og lavere Classe end deres Medborgere”.⁴⁵⁴

Departementet anbefalte derfor at Kongen vedtok utkastet til endringsloven som kom med innstillingen.

⁴⁵⁴ Ibid., s.2

I innstillingen kom det også frem hva de forskjellige statsråd mente om forslaget til endringsloven. Frederik Stang og Christian Zetlitz Bretteville støttet Petersen og sørget for et flertall for innstillingen, men det var dissens innad i regjeringen. Stattholderen i Norge, Severin Løvenskiold, var imot lovforslaget og han var i det hele tatt imot jødernes adgang. Når han hadde vært mot opphevelsen av grunnlovsforbudet mot jødernes adgang, var han også imot opphevelsen av tilsvarende bestemmelser i privatlovgivningen. Johan Herman Vogt var imot å endre privatlovgivningen bare fordi forbudet i Grunnloven var opphevet. Han var ikke mot realiteten av endringene, men mente at det måtte gis ny lovgivning fordi Dissenterloven ikke kunne tolkes til å omfatte jødene. De nye bestemmelsene burde gis av Kongen og han stemte derfor imot forslaget.

Riddervold støttet heller ikke departementets innstilling, selv om han hadde stemt for Wergelands forslag da han satt på Stortinget i 1842. Han var uenig i automatikken om at når jøder ikke var utelukket i Grunnloven, skulle de få alle borgerlige rettigheter. Med tanke på alle argumentene som hadde vært fremført mot opphevelsen, burde det ikke være selvsagt at jødene skulle få alle rettigheter med en gang. Erfaringene fra andre land ga heller ikke godt nok grunnlag for å avgjøre saken. Forholdene var såpass ulike mellom de land hvor man valgte å gi jødene borgerrettigheter først etter å ha hatt dem boende i landet over lengre tid, og i Norge hvor man ville gi alt på en gang. Han kom med et forslag som gikk ut på at Stortinget ikke skulle forlegges endringsloven. Det var nødvendig med ytterligere undersøkelser om fastsettelsen av jødernes rettsstilling. Hans forslag gikk ut på at Stortinget skulle lage en lov som nærmere regulerte jødernes adgang. Rent konkret innebar forslaget at Norske Lov 3-22-1 og 2 ikke skulle være til hinder for at jøder fritt kunne besøke Norge og reise rundt, men statusen deres skulle være som fremmede. Den videre reguleringen av jødernes rettsstilling skulle man vente med å bestemme.

Det vedtatte forslaget gikk ut på at privatlovgivningen skulle endres og Kongen fikk ansvaret for videre å fastsette hvilken rettsstilling jødene skulle ha:

”Udkast til Lov om ophævelse af det hidtil bestaaende Forbud mod, at Jøder indfinde sig i Riget, med Videre.

”§ 1: Det i Norske Lovs 3die Bogs 22de Capitels 1ste og 2den Artikkel indeholdte Forbud mod, at Jøder indfinde sig her i Riget, sættes herved ut af Kraft.

§ 2: De særlige Bestemmelser betræffende Jødernes Retstilling, som fornødiges formedelst deres fra Statsreligionen afvigende Troesbekjendelse, fastsættes af Kongen, indtil anderledes ved Lov vorder bestemt”.⁴⁵⁵

11.2 Odelstingets behandling av Regjeringens proposisjon

Proposisjonen ble overrakt Odelstinget av statsråd Vogt 1. september, og det ble en diskusjon om hvilken komité som skulle behandle forslaget.⁴⁵⁶ Holmboe, Stabell og Dahl mente at saken kunne behandles uten noen form for komitébehandling. Blom, som var odelstingspresident, mente at saken skulle oversendes kirkekomiteen som sak av 1. klasse. Harbitz ville sende den til justiskomiteen, men dette motsatte Mossige seg. Hansteen foreslo konstitusjonskomiteen og fikk støtte av Lie, H.U. Sverdrup og J. Sverdrup. J. Sverdrup⁴⁵⁷ kommenterte at saken burde behandles med stor forsiktighet ettersom han kunne merke at opinionen overfor jødene fortsatt var delt. Den forsiktigheten mente han best ble ivaretatt ved å sende proposisjonen til konstitusjonskomiteen som var den ”vanlige veien”. Dahl protesterte og mente at hvis saken i det tatt skulle oversendes en komité, måtte militærkomiteen no. 2 være det riktige og den måtte behandles som en hastesak. Høegh krevde at det ble votert over om man i det hele tatt skulle sende saken til en komité og han ville uansett ikke stemme for 1. klasse. Holmboe fikk støtte av Schweigaard, som uttalte at det uansett ville bli vedtatt en lov, og da var det uvesentlig hvilken komité som behandlet saken. Spørsmålet var om man skulle bifalle proposisjonen eller ikke. Selv om flere av de som uttalte seg var geistlige, foreslo de ulike komiteer, trolig etter hvilke momenter de mente var viktige i saken. Ved votering ble det med 41 mot 33 stemmer avgjort at saken

⁴⁵⁵ Ibid., s.5

⁴⁵⁶ Sth.-Efterr. (1903), s.41 og Morgenbladet 1851 No.247

⁴⁵⁷ Dette var Johan Sverdrups første Storting. Han var stortingsrepresentant frem til 1884 og statsminister 1884-1889.

skulle sendes til en komité. Etter en avstemming om hvilken komité skulle behandle saken, ble den sendt til konstitusjonskomiteen som en sak av 1. klasse.⁴⁵⁸

11.3 Konstitusjonskomiteens behandling og innstilling

Det første konstitusjonskomiteen gjorde i innstillingen sin, som kom 6. september, var å gå gjennom hvilke dokumenter den var basert på.⁴⁵⁹ De hadde også tatt med opplysninger om svenske og danske jøders rettsstilling. For at disse opplysningene skulle ha noen betydning, måtte det komme en utførlig og grundig redegjørelse, noe komiteen mente det ikke var tid til i denne stortingsperioden. De påpekte også at regjeringen ikke hadde foreslått en fullstendig lov om saken. Komiteen drøftet først hva Stortinget hadde ment med opphevelsen av grunnlovsforbudet, og konkluderte med at det var et ønske om å fjerne ethvert forbud mot jøders adgang. Dette var også synet blant flertallet i regjeringen, som i tillegg ønsket kompetanse til å fastsette de nødvendige reglene med tanke på jødernes rettsstilling.

Komiteen var videre enig med statsråd Vogt som ville tilpasse Dissenterloven til å omfatte jødene. Den kompetansen som Kongen eventuelt kunne få, skulle gjelde i særegne tilfeller, ved en adgang til å regulere jødernes forhold gjennom kongelige resolusjoner. Komiteen mente nok at det ville stride mot maktfordelingsprinsippet dersom Kongen skulle få en utvidet kompetanse til å regulere jødernes rettsstilling. De kritiserte Riddervolds forslag og mente det ville sende gale signaler til de jødene som kom til Norge, og ikke minst føre til at det ble lite attraktivt å komme til Norge. Man hadde altså gått fra noen måneder tidligere å gi jøder allmenn tillatelse til å komme til landet, til å argumentere for at man måtte gjøre det lettere, bedre og mer attraktivt for de jødene som ville komme til Norge.

⁴⁵⁸ Det betydde at den ble rangert som viktig og skulle prioriteres av komiteen.

⁴⁵⁹ Sth. Forh. 1851 8.del 2.bind, s.585-587

Innstillingen bestod av et hovedforslag med to paragrafer, og et subsidiært forslag med kun en paragraf. Den andre paragrafen var nærmest en tolkningsbestemmelse av Dissenterloven:

”§ 1: Det i Norske Lovs 3die Bogs 22nde Kapitels 1ste og 2den Artikel indeholdte Forbud mot at Jøder indfinde sig her i Riget sættes herved ut av kraft”

§ 2: Loven av 16de Juli 1845 om dem, der bekjende sig til den kristelige Religion uden at være Medlemmer af Statskirken, udvides til ogsaa at gjælde med hensyn til dem der bekjende sig den mosaiske Tro. Forsaavidt der iøvrigt, paa Grund af deres Troesbekjendelse, skulde blive nogen særlig Bestemmelse til Afvigelse fra bemeldte Lov fornøden, gives samme av Kongen, indtil anderledes ved lov vorder bestemt”.⁴⁶⁰

Det subsidiære forslaget til en beslutning ga også jødene adgang, men på andre premisser:

§ 1: ”Norske Lovs 3die Bogs 22de Kapitels 1ste og 2den artikkel skal ikke være til hinder for at Jøder kunne, som Fremmede, frit besøge og bereise Landet og som Saadanne der opholde sig”.

11.4 Odelstingets andre behandling

Den 10. september ble forslaget behandlet i Odelstinget, men saken ble ikke avgjort uten debatt.⁴⁶¹ Ytteborg prøvde igjen å holde jødene ute, ved å foreslå at man utsatte saken til neste stortingssesjon. Forslaget hans ble relativt raskt forkastet, men han fikk med seg fire representanter.⁴⁶² Den videre debatten dreide seg mye om hvilke av de to forslagene som ville vinne frem. Korrespondansen mellom Falsen og Glogau i Den Norske Tilskuer foranlediget blant annet Lie til å ønske at det skulle gis en oversettelse av Talmud for å se om det var noen holdbarhet i Falsens påstander om jødernes moral.⁴⁶³ Lie ville uansett stemme for Riddervolds subsidiære innstilling. Det samme ville Mossige, som mente man måtte være forsiktige med å innføre endringen. Dahl uttalte at det var ikke nødvendig med

⁴⁶⁰ Ibid., s.587

⁴⁶¹ Sth.-Efterr. (1903), s.842-843 og Morgenbladet 1851 No. 255

⁴⁶² De fem var Ytteborg, Bye, Krogness, Høegh og Dons, se Morgenbladet 12. september 1851, s.2. Høegh og Krogness hadde stemt for opphevelse av § 2, mens de andre stemte mot.

⁴⁶³ Det fantes det ingen komplett oversettelse av hele Talmud til et europeisk språk i 1851.

noen oversettelse av Talmud og at etter det han hadde sett av mosaiske lærebøker var moralen hos jødene like god som hos kristne. Ytteborg hadde ikke gitt opp kampen og synes det var direkte uforsvarlig å gi jødene samme rettigheter som øvrige nordmenn med tanke på jødernes dårlige moral. Det var nok å gi dem mulighet til å reise rundt i landet, og deretter kunne man la seg overbevise om at de hadde god nok moral til å bli norske borgere. I debatten møtte Ytteborg særlig motstand fra Holmboe og Motzfeldt.

Aall synes det subsidiære forslaget var altfor vagt, og ville stemme for den prinsipale innstillingen. Derimot ville han endre ordlyden fra ”skulde blive ... fornøden” til ”skulde blive nogen særlig fra bemeldte Lov afvigende Bestemmelse fornøden” for i større grad å regulere Kongens myndighet.⁴⁶⁴ Stabell var heller ikke tilfreds med formuleringen og ville ikke at det skulle stå ”indtil anderledes ved Lov vorder bestemt”, men heller ”til Udgangen av 1854”. Dette var for å begrense tiden Kongen skulle ha lovgivningsmyndighet. Han fikk støtte av Dahl og Lange. Lerche mente at det ikke var nødvendig å delegere Kongen noen lovgivningsmyndighet i det hele tatt. Det holdt med å oppheve bestemmelsene i Norske Lov. Motzfeldt mente Stabells forslag var uhensiktsmessig, og kunne ikke se at noe var i veien for å overføre lovgivningskompetanse til Kongen. Natvig og Motzfeldt ville stemme for den prinsipale innstillingen for å hindre at jødene ble gjort til en særskilt gruppe som stod utenfor resten av samfunnet. Da uttalte Lerche igjen at det var klokest bare å oppheve forbudet og fikk støtte av Ueland som mente at hele den siste setningen i § 2 var overflødig.

Motzfeldt kom mot slutten av debatten med et nytt forslag til utformingen av § 1 som ble vedtatt av komiteen:

”Det i Lovgivningen indeholdte Forbud mod at Jøder indfinde sig i Riget, saavelsom de med hint Forbud i Forbindelse staaende Bestemmelser sættes herved ud af kraft”.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Sth.-Efterr. (1903), s.842

⁴⁶⁵ Ibid., s.842 flg.

Det 1. punktet av § 2 ble enstemmig vedtatt, mens 2. punktum om Kongens adgang til å gi særbestemmelser ble med 40 mot 33 stemmer vedtatt strøket.

11.5 Lagtingets behandling av lovforslaget

Tre dager senere ble Odelstingets beslutning behandlet av Lagtinget. De var helt enige i utformingen av § 1, men det var noen som hadde innvendinger mot § 2.⁴⁶⁶ Schaaning fremsatte et forslag om at hele paragrafen burde strykes, og fikk støtte av Bergsager, Jenssen og Børresen. Schydtz, Aars og Møinichen motsatte seg dette, blant annet fordi de mente det ville føre til at jødernes stilling ville bli ubestemt og vaklende. Både lagtingspresident Bergh og Møinichen ville stemme for innstillingen slik den var. Men for begge var det hovedsakelig fordi de fremholdt at ved å sende den tilbake, forhindret man at det kom i stand en lov i 1851. Lagtinget bifalt Odelstingets beslutning i sin helhet. Den endelige utførelsen som ble sendt Kongen for sanksjonering var:

”Lov om Ophævelse av det hidtil bestaaende Forbud mod at Jøder indfinde sig i Riget m.V.

§ 1: Det i lovgivningen indeholdte forbud mod at Jøder indfinder sig i Riget, saavelsom de med hiint forbud i Forbindelse staaende Bestemmelser sættes herved ud af kraft.

§ 2: Loven af 16de Juli 1845 om dem, der bekjender sig til den christelige Religion, uden at være Medlemmer af Statskirken, udvides til ogsaa at gjælde med Hensyn til dem, der bekjende sig til den mosaiske Tro.”

Den 24. september 1851 ble loven sanksjonert av Kong Oscar i statsråd.

12 Avslutning

Den vanlige oppfatningen av historien til Grunnlovens § 2 siste passus er at bestemmelsen om jødernes utelukkelse kom først med den nye Grunnloven, og at jødene forble utelukket helt til Henrik Wergeland tok opp saken i offentligheten og fikk Stortinget til å oppheve

⁴⁶⁶ Ibid., s.843

forbudet.⁴⁶⁷ Dette er for så vidt sant, men som vi har sett er historien langt mer nyansert enn dette.

En måte å tolke Riksforsamlingens vedtakelse av bestemmelsen på er å fokusere på dens plassering i grunnsetningene og Grunnloven, og se på den som en innskrenkning av religionsfriheten i Norge. Da blir utelukkelsen ikke nødvendigvis direkte rettet mot jødene og at de, bare fordi de var jøder, var uønsket i landet. De ble rammet av begrensningen i religionsfriheten på samme måte som jesuitter og munkeordener. Nasjonsbyggingen av nye Norge måtte skje med en homogen menneskegruppe av lutherske kristne, og da måtte man utelukke alle som ikke passet inn og negativt påvirket denne prosessen. Bloms erindringer av debattene i 1814 støttet også dette synet. Situasjonen i Norge tilsa at man ikke burde la det jødiske folket få adgang. Det var nok også en av grunnene til at portugiserjødernes rettigheter ble innskrenket. De kunne ikke se hvorfor den ene typen jøder skulle gis adgang, og ikke den andre.

Selv om forbudet mot jøders adgang først startet som en begrensning i religionsfriheten i Grunnloven, ble det fort tydelig at det ikke bare var religion som var motivene hos dem som ønsket et forbud mot jøder, og omvendt hos de som ønsket å oppheve det. Stort sett alle argumentene som kunne brukes, ble brukt både av motstanderne og tilhengerne alt etter som det passet. Det var flere argumenter som gikk på jødesommen og jødene og deres forhold. Under opphevelsesdebattene var det også flere argumenter som ikke direkte gikk på jødernes forhold. Det var blant annet at Grunnlovens § 112 var et hinder for opphevelse og de øvrige juridiske spørsmålene ved en opphevelse. Det var også spørsmål om utelukkelsens plassering i lovsystemet, vektleggingen av folkeopinionen og hvordan jødernes rettsstilling skulle ordnes med tanke på privatlovgivningen.

⁴⁶⁷ Se f.eks. Kong Haralds nyttårstale 2007 hvor han uttalte følgende om Henrik Wergeland: "Det var han som bar fanen høyest og gikk først i toget da jødernes adgang til Norge ble sikret", se <http://www.kongehuset.no/c26939/nyhet/vis.html?tid=35284> (7.6.2008)

Dette svarer likevel ikke på spørsmålet om hvorfor man måtte inkludere bestemmelsen i Grunnloven. Regelverket som hindret jødernes frie adgang var allerede på plass før 1814 slik at jødernes rettsstilling trolig ville forbli uendret hvis bestemmelsen ikke hadde kommet med i den nye forfatningen. Svaret kan muligens finnes i grunnlovsforslagene og debattene på Eidsvoll.⁴⁶⁸ Avhengig av hvilken tolkning man legger til grunn, medførte § 2 siste passus ingen endring i jødernes rettslige stilling. Noen av de mest aktive på Eidsvoll, som Falsen og Nicolai Wergeland, var motstandere av jødene. Ved å ta med en bestemmelse i Grunnloven, hevet man den i lovhierarkiet slik at det ville bli vanskeligere å endre jødernes rettsstilling senere.⁴⁶⁹

Under debattene på Stortinget var flere av de samme temaene brukt både av tilhengerne og motstanderne av opphevelsen. Et moment som ble mer fremtredende var at utelukkelsen var plassert i Grunnloven. Selv om de ikke nødvendigvis var tilhengere av jødernes adgang og frigjøring, argumenterte flere representanter for en opphevelse. Bestemmelsen var en ”Skamlet”, og burde ikke stå i konstitusjonen, men privatlovgivningens regulering av jødernes rettsstilling var det ikke nødvendig å endre.

At jødene også var utelukket gjennom privatlovgivningen, gjorde at noen ikke ville stemme imot en endring av Grunnloven. Det var blant annet fordi jødernes rettslige stilling ville forbli uendret, og de så ikke noe behov for endringen. Skulle jødene gis adgang, burde det skje samtidig med endringen i Grunnloven. Det var også de som mente endringen i § 2 ikke var omfattende nok, og ville gjøre større endringer i religionsfriheten når man først endret paragrafen. Forslagene de kom med var enten å innføre full religionsfrihet, eller bare for andre kristne.⁴⁷⁰ Muligens ville opphevelsen blitt vedtatt tidligere dersom både de som ville

⁴⁶⁸ Løvenskiold uttalte i 1851 at hele poenget med å ta med bestemmelsen i Grunnloven var nettopp for å gjøre den til et prinsipp, se Mendelsohn (1987), s.264

⁴⁶⁹ Begge hadde i utkastene strenge regler for når en grunnlovsendring kunne vedtas. Falsen hadde som hovedregel i §§ 226-230 i utkastet at det skulle 25 år mellom hver gang man endret konstitusjonen og Wergeland mente i § 99 i utkastet at en endring bare kunne skje hvert 99. år.

⁴⁷⁰ Se for eksempel Sæthers forslag fra 1842 i kap. 7.3.

mer enn bare oppheve ”jødeparagrafen”, og de som ventet på endring i privatlovgivingen, hadde stemt for endringen.

Kristendommens krav om nestekjærlighet og medmenneskelighet ble ofte brukt som argument for opphevelse. Andre mente kristendommens bud om at man måtte distansere seg fra sine fiender var det viktigste. Handelsstanden og det norske næringslivet ville, sa mange lide stort hvis det kom jøder til Norge. De var ansett som dyktige handelsmenn som ville ta over næringslivet i Norge. Det var også uenigheter om hvor mange jøder som faktisk ville komme til Norge. Noen snakket om en oversvømmelse av fattige jøder, andre mente det knapt ville komme noen. Det var få som trodde det ville komme rike jøder, og hvis de kom, ville det være skadelig for norske handelsmenn. De ble også holdt ute fordi det var en frykt for at bare ville komme fattige jøder til Norge.

Gjennom Høyesteretts betenkning i 1842 og flere av innleggene på Stortinget kom det frem at saken også hadde et juridisk aspekt. Spørsmålet var om Grunnlovens § 112 var til hinder for en opphevelse. Det dreide seg blant annet om tolkningen av ordene ”Viser Erfaring”, som var et av vilkårene for å endre Grunnloven. Noen mente erfaringen ikke var tilstede i det hele tatt, andre mente erfaringen talte mot en endring, mens det var andre som hevdet erfaring viste at det var nødvendig en opphevelse. I tillegg var det spørsmål om utelukkelsen var en del av Grunnlovens prinsipper eller konstitusjonens ånd, men dette fikk liten støtte i Høyesterett og juridisk teori. Tilhengerne av endringene i § 2 måtte også overkomme den generelle grunnlovskonservatismen som stod sterkt i Norge på 1840-tallet, og særlig blant bøndene.

Folkeopinionen ble også brukt både for og i mot opphevelse. Noen mente den var sterkt for at Stortinget skulle oppheve bestemmelsen, mens andre mente folket overhodet ikke ville ha jøder til Norge. Selv om det var 93-10 på siste Storting, er det lite trolig at opphevelsen hadde støtte hos 90 % av folket.

Sverige og Danmark lettet på restriksjonene som var pålagt jødene og ga dem økte rettigheter både før og etter 1814. Dette kan ha hatt en viss påvirkning på motstanderne av jødernes adgang. De fryktet for at jødernes emansipasjon i Sverige og Danmark og på resten av kontinentet ville spre seg til Norge. Sammenligner man med andre land i Vest-Europa var Norge restriktive med å gi jøder adgang. Men da jødene i 1851 først ble gitt adgang, var Norge raskt ute med å gi dem alle rettighetene og likestille dem med andre borgere.

Henrik Wergelands iherdige innsats var viktig i kampen for å oppheve grunnlovsforbudet.. I sine første arbeider skildret han jødene i tråd med den vanlige kritiske oppfatningen, men utover på 1830-tallet endret han mening. Hans tidligere oppfatning av jødene var nok inspirert av hans far og samfunnet rundt ham. Endringene kom trolig som følge av hans reiser til utlandet på 1830-tallet hvor han møtte jøder som må ha gjort et stort og positivt inntrykk. Han hadde selv gjennomgått en prosess som fikk han til å gå bort fra det negative synet vanlige nordmenn hadde på jødene, til å bli en stor sympatisør av det jødiske folk og forkjemper for deres rettigheter. Det var denne prosessen han arbeidet for at resten av den norske befolkningen også skulle oppleve. Han skrev ikke bare skjønnlitteratur om jøder. I 1841 ga han ut boken ”Indlæg i Jødesagen, til Understøttelse for Forsalget om Ophævelse af Norges Grundlovs § 2, sidste Passus”. Etter stortingsdebatten i 1842 ga han også ut boken ”Jødesagen i det Norske Storting” med referat fra debatten og gode skildringer av stemningen i Stortinget dagen debatten foregikk.

Kongens sanksjon 21. juli 1851 var nok dessverre ikke det siste man så til et grunnlovsbestemt forbud mot jøders adgang til Norge. 12. mars 1942 vedtok ministerpresident Vidkun Quisling at ”Jøder ere utelukkede fra Adgang til Riket” skulle gjeninnføres i Grunnlovens § 2. Her ble heldigvis opphevelsen vesentlig lettere å gjennomføre.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Se Castberg (1947) 1.bind s.192 om anordningen som bestemte at vedtaket skulle bortfalle ved frigjøringen.

Litteraturliste

Offentlige dokumenter

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, som fra Aar 1670... ved Jacob Henric Schou:

- 1. del 1670-1775. Kiøbenhavn, 1777.
- 4. del 1746-1765 2.utg. Kiøbenhavn. 1795.
- 8. del 1780-1783. Kiøbenhavn. 1784.
- 10. del 1788-1792. Kiøbenhavn. 1793.

Departements-Tidende for 1844: No. 47 18. november

Forordninger, Som ere udgangne siden Recessen Anno 1643.den 8. Martij Oc til Anno 1664. dem 8. Martij. Kiøbenhaffn. 1664.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogsviis udgivne i chronologisk Orden ved Laurids Fogtman, 2. del 1670-1699. Kiøbenhan. 1803.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 – utgivne i udtog af Fr. Aug. Wessel Berg: 1. bind 1660-1746. Christiania, 1841.
4. bind 1797-1813. Christiania, 1845.

Norske Kongebrev med Innlegg: 2. bind 1670-1680. [Oslo] 1974.
3. bind 1681-1685. [Oslo] 1985.
4. bind 1686-1689. Oslo 1989.
6. bind 1695-1699. Oslo 1993.
7. bind 1699-1703. Oslo 1995.

Storthings-Efterretninger 1814-1833: 1. bind. Christiania. 1874.

Storthings-Efterretninger 1836-1854: 2. bind. Christiania. 1893.
3. bind. Christiania. 1904.

Storthings Forhandlinger 1842: 1. del. Christiania. 1844.
9. del. Christiania. 1844.

Storthings Forhandlinger 1845: 5. del. Christiania.
9. del. Christiania.

Storthings Forhandlinger 1848: 4. del. Christiania.

6. del 1.bind. Christiania.
- Storthings Forhandlinger 1851:** 5. del. Christiania.
7. del. Christiania.
8. del 2. bind. Christiania.
- Riksforsamlingens forhandlinger:** 1. bind. Kristiania. 1914.
3. bind. Kristiania. 1916.
Christian Fredriks Dagbok - Fra hans ophold i Norge i 1814 - Tillæg til Riksforsamlingens forhandlinger. Kristiania, 1914.
- Oppslagsverk:
-
- Dansk biografisk Lexikon,** Redigert av Carl Fredrik Bricka. 19 bind. København. 1887-1905.
- Lindstøl, Tallak** *Stortinget og Statsraadet 1814-1914*
Iste Bind – Biografier, Kristiania. 1914
2det Bind – De enkelte Storting og Statsraader, Kristiania. 1914.
- Norsk biografisk leksikon,** Redigert av Edvard Bull, Anders Krogvig og Gerhard Gran. 19. bind. Oslo. 1923-1983.
- Bøker
-
- Adler, J. G. og Christian Magnus Falsen** *Forslag til de Forandringer i Kongeriget Norges Grundlov, som vilde blive nødvendige ved en Forening med Kongeriget Sverrig.* Christiana, 1814.
- Aschehoug, T. H.** *Norges nuværende Statsforfatning. 2. gennemseede og forøgede Udg.* Christiania, 1891.
- Bergsgård, Arne** *Året 1814.* 1.bind. Oslo, 1943.
- Blom, J.C.H., Ivo Schöffler og R.G. Fuks-Mandsfeld** *The History of the Jews in the Netherlands.* Oxford, 2002

- Blüdnikow, Bent og Harald Jørgensen** *Den lange vandring til borgerlig ligestilling i 1814 I: Indenfor murene Jødisk liv i Danmark 1684-1984. København, 1984.s. 13*
- Brorson, Christian Bagger** *Forsøg til den tredje Bogs Fortolkning i Christian den femtes danske og norske Lov og de ældre Loves Bestemmelser, som henhøre til denne Deel af den danske Lovgivning. Kiøbenhavn, 1796.*
- Castberg, Frede** *Norges Statsforfatning, 1. Bind, 2.utg. Oslo 1947.*
- Christiensen, Merethe og Brita Syskind** *De danske jøders livsvilkår 1814-1905 I: Indenfor murene – Jødisk liv i Danmark 1684-1984. København (1984) s.91*
- Christie, Wilhelm Frimann Koren** *W.F.K. Christies Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvoll fra 10 April til 11 Mai 1814 (Meddelt af C. St. Platou). I: Norske Samlinger Andet Bind. Christiania, 1860. s. 563.*
- Danmark, Stig Iuul og V. A. Secher** *Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15. April 1683. København, 1949.*
- Eriksen, Trond Berg, Håkon Harket og Einhart Loretz** *Jødehat - Antisemittismens historie fra antikken til i dag. [Oslo], 2005.*
- Falsen, Christian Magnus** *Norges Grundlov, gjennemgaaet i Spørgsmaal og Svar. Bergen, 1817.*
- Fliflet, Arne og Norge** *Kongeriket Norges grunnlov. Oslo, 2005.*
- Fure, Eli** *Eidsvoll 1814. [Oslo], 1989.*
- Furre, Berge** *Kva skjedde med religionsfridomen på Eidsvold 1814? I: Rettsteori og Rettsliv Festskrift til Carsten Smith. Oslo, 2002 s. 261.*
- Glück, David, Aron Neuman og Jacqueline Stare** *Sveriges judar - Deras historia, tro och traditioner. [Stockholm], 1997.*
- Gaarder, Peder Krabbe** *Fortolkning over Grundloven og de øvrige Love, som danne Norges Riges offentlige Ret. Kristiania, 1845.*

- Hallager, G** *Norges høiesteret 1815-1915.* Kristiania, 1915.
- Hartvig, Michael** *Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800.* København, 1951.
- Hedegaard, C. D.** *Kong Christian den Femtes Danske og Norske Lovs tredie Bog - angaaende de Personers Ret der udgjøre den verdslige Stand, oplyst med Summarier, Paralleler og Anmærkninger ligesom i Søe-Retten.* Kiøbenhavn, 1774.
- Höjer, Nils** *Norges Storting - Förra Afdelingen Norska Grundlagen och dess Källor.* Stockholm, 1882.
- Jaher, Frederic Cople** *The Jews and the Nation.* Princeton, N.J., 2002.
- Koht, Halvdan** *1814.* Kristiania, 1914.
- Kolderup-Rosenvinge, Janus L.A.** *Grundrids af den positive Folkeret.* Kjöbenhavn, 1829.
- Konow, Wollert** *Breve <om forholde og tilstande i Norge i slutten af 30-aarene>.* Christiania, 1839.
- Koritzinsky, Harry M.** *Jødernes historie i Norge.* [Kristiania?], 1922.
- Kungl. biblioteket og Bernhard Tarschys** *Judarna i Sverige, 1775-1975 - Kungl bibliotekets utställningskatalog nr. 74.* Stockholm, 1975.
- Linvald, Steffen** *Den Jødiske Frihedskamp i Danmark og Anordningen af 29. Marts 1814 I: Ved 150 Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814.* København, 1964. s. 11
- Manniche, Jens Chr.** *Jødisk insats i pøltik og presse I: Indenfor Murene Jødisk liv i Danmark 1684-1984.* København, 1984. s. 217
- Mendelsohn, Oskar** *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år 1. Bind 2. utg.* Oslo, 1987.

- Myhre, Jan Eivind** *Del II. 1680-1940. I: Knut Kjeldstadli (red): Norsk Innvandringshistorie Bind II - I nasjonalstatens tid 1814-1940, Oslo, 2003. s. 177*
- Mykland, Liv** *Fri Religionsutøvelse gjennom 150 år. Oslo 1997. (Riksarkivaren Skriftserie 2)*
- Nielsen, Yngvar** *Bidrag til Norges Historie i 1814 første del. Christiania, 1882.*
- Niemi, Einar** *Del I. 1814-1860 I: Knut Kjeldstadli (red): Norsk Innvandringshistorie Bind II - I nasjonalstatens tid 1814-1840, Oslo, 2003.s. 11*
- Nygren, Rolf** *Fördommar och ekonomisk krishantering - 1815 års riksdag och frågan om judars rättställning i Sverige I:Liber Amicorum Kjell Å Modéer. Lund, 2007. s. 503.*
- Ræder, Ole Munch** *Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen. Kjöbenhavn, 1841.*
- Rørdam, Holger Fr.** *Danske Kirkelove. 2. Bind. Kjöbenhavn, 1883.*
- Salomon, Julius og Josef Fischer** *Mindeskript i anledning af hundreaarsdagen for Anordningen af 29. marts 1814. Kjöbenhavn, 1914.*
- Schlegel, Joh. Fr. Vilhelm** *Naturretten eller den almindelige Retslæres Grundsetninger, 2. bind 2.utg, Kjöbenhavn, 1805.*
- Schmidt, Frederik** *Provst Fredrik Schmidts dagbøger - utgivne i Uddrag ved N. Hancke. Kjöbenhavn, 1868.*
- Skullerud, Aage** *Bondeopposisjonen og religionsfriheten i 1840-årene. Oslo, 1971.*
- Sogner, Sølvi** *Del II. 1537-1814 I: Knut Kjeldstadli (red.), Norsk Innvandringshistorie Bind 1 - I kongenes tid 900-1814. Oslo, 2003.s. 227*
- Stang, Frederik** *Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret. Christiania, 1833.*

- Steenbuch, Henrik** *Bemærkninger over Norges Grundlov af 4de November 1814.* Trondhjem, 1815.
- Stensby, Bjørn R.** *Religionsfrihetens gjennombrudd i Norge.* Oslo, 1996
- Taranger, Absalon** *Magnus Lagabøters landslov.* Oslo, 1970.
- Treschow, Niels** *Om Norges Grundlov.* Christiania, 1834.
- Valentin, Hugo** *Judarnas historia i Sverige.* Stockholm, 1924.
- Wergeland, Henrik** *Inlæg i jødesagen, til understøttelse for forslaget om ophævelse af Norges grundlovs § 2, sidste passus.* Kristiania, 1841.
- Wergeland, Henrik** *Skrifter i Udvalg, sjette Bind: Norges Konstitutions Historie.* Kristiania, 1897.
- Wergeland, Henrik** *Jødesaken i det norske Storting.* Oversatt fra kansellistil til almidelig norsk av Ingeborg Refling Hagen. Oslo, 1936.
- Wergeland, Nicolai** *Fortrolige Breve til en Ven, skrevne fra Eidsvold i Aaret 1814.* Christiania, 1830.
- Werner, Johannes** *Gedalia og Hans Forfædre.* København, 1933.
- Østvedt, Einar** *Christian Magnus Falsen.* Oslo, 1945.
- Aall, Jacob** *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815.* 2. Udg. i eet Bind. udgivet med nogle Rettelser og Tillæg af Christian C. A. Lange. Christiania, 1859.
- Tidsskrifter
-
- Blom, Gustav Peter** *Gustav Peter Bloms Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvold (med et Tillæg), Utgiven af Dr. Ludvig Daae. I: Historisk Tidsskrift 3. række 1. bind, Kristiania, 1890. s. 78-113*
- Darre, Jacob Hersleb** *Sognepræst J.H. Darres Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvold - Meddelt av Chr.*

- Thaulow*. I: Historisk Tidsskrift, fjerde bind
Kristiania, 1877. s.392-411
- H.T.** *Carl Frederich Coppello*. I Tidsskrift for Jødisk
Historie og Litteratur, 1. bind. 3. hefte.
København, 1918. s. 191-193
- Hauch-Fausbøll, Th.** *Jødernes Færden og Ophold i den danske Stat i
det 17. Aarhundrede*. I: Tidsskrift for Jødisk
Historie og Litteratur 2 bind. København 1921.
s.106-180, 201-241 og 307-327.
- Lasson, Caspar Frederik** *Afhandling om Statens Ret til at bestemme den
herskende Religion*. I: Juridiske Samlinger for
1828 - Udgivne af B.H. Munthe af Morgenstjerne,
P. Carl Lasson, C. Winther Hjelm, Christiania
[1829?], s.1-54
- Linvald, Axel** *Af Jødernes Frigjørelseshistorie - Den Danske
Regering og Jøderne omkring det 19.
Aarhundredes Begyndelse*. I: Tidsskrift for Jødisk
Historie og Litteratur 3. bind. København 1925.
s.333-425.
- Sibbern, V C. W.** *V.C.W. Sibberns dagbog paa Eidsvold fra 10de
april til 17de mai 1814 - udgivet av M. Birkeland*.
I: Historisk Tidsskrift 1. bind. Christiania 1871.
s.208-273.
- Weitemeyer, H** *Lidt om Jødeomvendelser i København, navnlig i
det 18. Aarhundrede*. I: Tidsskrift for Jødisk
Historie og Litteratur 1. bind 6. hefte. København,
1919. s.337-364

Aviser

- Morgenbladet: 1842: No. 253 10. september
No. 254 11. september
- 1845: No. 253 10. september
No. 257 14. september
No. 258 15. september
No. 259 16. september
- 1848: No. 234 11. august

No. 245 1. september
No. 248 4. september

1851: No. 165 14. juni
No. 166 15. juni
No. 247 4. september
No. 255 12. september
No. 261 18. september

Den Norske Tilskuer: 1817: No. 41-42 9. september
No. 43-44 23. oktober

Internett

Stortingsarkivets hovedside om Jødeparagrafen.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/Startside.html [14.1.2008]

Høyesterett. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420319.pdf [14.1.2008]

Trondhjem Børs- og handelskomité. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420326.pdf [14.1.2008]

Christiania Børs- og handelskomité. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420321.pdf [14.1.2008]

Bergen Børs- og handelskomité. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420316.pdf, s.1-3 [14.1.2008]

Drammen Børs- og handelskomite. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420320.pdf, s. 1-2 [14.1.2008]

Tillægg til Christiansands Stiftsavid No. 42. 1842.

s.2 http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/Stiftsavis_2.jpg [14.1.2008]

s.4 http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/Stiftsavis_4.jpg [14.1.2008]

Det teologiske fakultet. Betenkning. 1842.

http://www.stortinget.no/om_stortinget/Jodepara/18420404.pdf, s.1-3 [14.1.2008]]

Judereglementet fra 1782. <http://sv.wikisource.org/wiki/Judereglementet> [14.1.2008]

Den Svenske Regeringsformen.1809.

http://sv.wikisource.org/wiki/Regeringsform_1809. [14.1.2008]

Det Norske Kongehuset. <http://www.kongehuset.no> [9.1.2008]

Den norske tilskuer. <http://www.ub.uib.no/asp/elpubi.asp?PublName=Tilskuer&aar=1>
[14.1.2008]

Morgenbladet. <http://www.nb.no/avis/morgenbladet> [14.1.2008]

Dansk biografisk leksikon. <http://runeberg.org/dbl/> [14.1.2008]

13 Vedlegg

13.1 Tabell over voteringene på Stortinget 1842-1851

Forslag 1842: Se kap. 6.2					
Fra Henrik Wergeland: " "Sidste Passus i Grundlovens §. 2, saalydende: "Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget," udgaaer".					
Forslag 1845: Se. kap. 7.3					
1) Fra Sæter, Walstad, Staf, Soelberg og Daa: "Som tillæg til Grundlovens § 2 bestemmes: at alle kristelige Religionssekter bør nyde fri Religionsøvelse overalt i Riget, hvorimod Bestemmelsen om, at Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, sættes ud af kraft"					
2) Fra Wergeland/Sørensen og 35 andre representanter (merket med *): "Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus, saalydende: "Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget", sættes herved ud af Kraft"					
Forslag 1848: Se kap. 8.3					
Fra Daa (Konstitusjonskomiteens pkt. 2): "Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus saalydende: "Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget", sættes herved ud af Kraft,"					
Forslag 1851: Se kap. 9.3					
Fra Holmboe, Juell og Konow: "Bestemmelsen i Grundlovens § 2 sidste Passus saalydende: ""Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget, "" sættes herved ud af Kraft					
	ja:51	ja:52	ja:45	ja:59	ja:93
	nei:43	nei:47	nei:54	nei:43	nei:10
	1842	1845		1848	1851
		1	2		
Aalesund og Molde bykrets (fra 1851)					
Sakfører Andreas Mathias Sanne 1851					Ja
Akershus Amt					
Gårdbruker Lars Thorstensen Tønsager	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker Ole Christensen Valstad	Nei	Frav.	Frav.	Ja	Ja

Publicist, politiker, statsrevisor Ludvig Kristensen Daa	Ja	Ja	Nei		
Proprietær Caspar Schade Erlandsen	Nei				
Statsrevisor og Aviseier Adolf Bredo Stabell		Ja	Nei	Ja	Ja
Gårdbruker Jacob Hansen Hoelstad				Ja	Ja
Arendal og Grimstad bykrets					
Toldkasserer Otto Vincent Lange	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Bergen bykrets					
Amtmann Jens Schydtz	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Assessor Hans Jørgen Christian Aall	Ja	Ja	Ja		
Bakermester Søren Breder Martens	Ja				
*Rektor Hans Holmboe	Ja			Ja	Ja
Kjøpmann Lyder Wentzel Nicolaysen		Nei	Nei		
Kjøpmann Jens Gran		Ja	Ja	Ja	
Kjøpmann Carl Konow				Ja	Perm./Ja **
Bakermester Georg Wallace					Ja
Kjøpmann Herman von Tangen (fra 3.juli 1851)					
Nordre Bergenshus Amt					
Gårdbruker Melchior Schjelderup Olsen Fuhr	Nei				
Gårdbruker, Ole Torjersen Svanøe	Nei			Ja	Ja
Gårdbruker Harald Kolbeisen Guddal	Nei				
Gårdbruker Thorsten Guttormsen Fretheim/Frettem	Nei			Nei	
Gaardbruker Peder Severin Pedersen Hjermann		Nei	Nei		
Gaardbruker Ole Antonsen Holsen		Ja	Ja		Ja
Kaptein Christian Frederik Fasting		Ja	Ja	Ja	Ja
Sogneprest Jørgen Meier Heffermehl		Nei	Nei		
Amtmann Hans Tostrup				Ja	
Sogneprest Harald Ulrik Sverdrup					Ja
Søndre Bergenshus amt					
Lensmand Mikkell Johannesen Borge	Nei				
*Personlig Kappelan og Sogneprest Niels Koren	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Sogneprest Julius Christopher Hammer	Nei				
Lensmand og Gårdbruker Lars Johannesen Aga	Nei	Ja	Nei		
Gårdbruker og Lensmann Johannes Olsen Veseth		Nei	Nei	Ja	Ja
Sogneprest og prost Laurentius Stub Koren		Ja	Ja	Ja	
sogneprest Claus Nils Holtzrod Daae				Ja	
Gårdbruker Haldor Pedersen Helland					Ja
Gårdbruker Gjermund Nilsen Skaar					Ja
Bratsberg amt					
Amtmand Carl Valentin Falsen	Ja	Ja	Ja		
*Gårdbruker Ole Bjørnsen	Ja				
*Kst. fogd Frederik Charlow Sophus Borchsenius	Frav.	Ja	Ja	Ja	

*Sogneprest Gustav Adolph Lammers	Ja				
Kjøpmann og Skipsreder Hans Eleonardus Møller		Ja	Ja		Ja
Gårdbruker Tormod Knudsen (Borgjordet)		Ja	Ja	Ja	
Gårdbruker og Lensmann Petter Mikkelsen Mandt				Ja	
Gårdbruker Mathias Matiassen Kleppen				Ja	
Amtmann Hans Jørgen Christian All					Ja
Gårdbruker Christopher Olsen Blom					Ja
Gårdbruker Asmund Larsen Grane					Ja
Brevik bykrets					
Megler Jakob Conrad Christopher Parnemann					Ja
Buskeruds amt					
Gårdbruker Christopher Simonsen Fougner	Nei	Nei	Nei		Ja
*Gårdbruker Asle Christensen Hoffart	Ja				
Gårdbruker Borger Christophersen Hoen	Nei	Nei	Nei		
Kaptein Thor Breien	Ja	Ja	Ja		
Gårdbruker Gudbrand Trulsen Kjekstad		Nei	Nei	Nei	
Sorenskriver Georg Peter Rasch				Ja	
Gårdbruker Auen Gregersen				Ja	
Kirkesanger, klokker og lærer Nils Nilsen Hilsen				Ja	
Gårdbruker Morten Ludvig Sundt					Ja
Christian Nielsen Hervig					Ja
Gårdbruker Hans Borgersen Dahler					Ja
Kristiania (fra 1845:Kristinia og Lillehammer) bykrets					
*Artillerikaptein Henrik Herman Foss	Ja				
*Høyesterettsassessor Johan Henrik Rye	Ja	Ja	Ja		
*Sorenskriver Søren Anton Wilhelm Sørenssen	Ja	Ja	Ja		
*Professor Anton Martin Schweigaard	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Høyesterettsassessor Martin Hansen		Ja	Ja		
Borgermester Christian Zetlitz Bretteville				Ja	
Politimester Carl Andreas Fougstad				Nei	
Kjøpmann Ole Mathæus Hauge				Nei	Ja
Amtmann Erik Røring Møinichen					Ja
Kjøpmann og garvermester Nils Jensen Ytteborg					Nei
Kristians Amt					
Gårdbruker, amtsrevisor Peder Jensen Fauchald	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja
Lensmann Ole Johannesen Staff	Nei				
Gårdbruker Ole Paulssøn Haagenstad	Nei				
Sogneprest Georg Prahil Harbitz	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker Arne Hansen Baggerud		Nei	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker John Johnsen Harildstad		Nei	Nei	Nei	Ja
Kristiansand bykrets					
Biskop Jacob von der Lippe	Ja			Ja	

*Stiftamtman og amtmann Niels Arntzen Sem	Ja	Ja	Ja		
Stiftsoverrettsprokurator Adolf Denis Horn	Nei				
Sparebankdirektør og garvermester Jakob Just		Nei	Nei		
Kjøpmann Hans Johnsen		Nei	Nei		
Stiftsamtman Carl Valentin Falsen				Ja	
Prokurator Nils Wisløff Rogstad				Ja	
Handelsfullmektig Svend Olaus Stray					Ja
Premierløytnant Einar Terkel Christian Tamberskjelver Rosenqvist					Ja
Skibsbyggmenster Johan Nicolai Tønnesen					Ja
Kristiansund og Molde (1851: bare Kristiansund) bykrets					
*Kjøpmann Hans Herluf Dahl	Ja				
Rektor Johan Olivarius Horn		Ja	Ja		
Sogneprest Jens Christian Folkman Schaanning				Nei	Ja
Drammen bykrets					
Krigsråd Pierre Floer	Nei				
*Amtmann Gustav Peter Blom	Ja			Ja	
*Sogneprest Jens Lauritz Arup	Ja	Ja	Ja		
Kjøpmann Johan Fredrik Thorne		Ja	Ja	Ja	
Prokurator John Collett Postumus Elieson		Nei	Nei	Nei	
Kjøpmann Thomas Reiert Reiersen					Ja
Kjøpmann Jacob Krog Borch					Ja
Malermester Ole Nilsen					Ja
Finnmarkens amt					
*Sogneprest Nils Jønsberg	Ja				
Prost Hans Cato Aall	Frav.				
*Prost Leonhard Christian Borchgrevink Holmboe	Ja				
*Gårdbruker Michael Blix	Ja				
Sorenskriver Even Saxlund		Ja	Ja	Frav.	Ja
Lenmann Ole Peter Schjølberg		Nei	Nei	Ja	
Sogneprest Peter Munch Brager		Ja	Ja		
Prost Nils Fredrik Julius Aars				Ja	Ja
Handelsmann Nicolai Normann Dons				Nei	Nei
Distriktslege Ove Guldberg Høegh					Ja
Flekkefjord bykrets					
Sorenskriver Gerhard Heiberg Garmann		Ja	Ja		
Kjøpmann Nils Elias Børresen				Nei	Ja
Fredrikshald bykrets					
Sogneprest Hans Riddervold	Ja				
Auditør Carl Theodor Dahl		Nei	Nei		
Kjøpmann Georg Leganger		Nei	Nei		
Kjøpmann Martin Hansen (permisjon fra juni)					
Tollkasserer Hennik Helliesen				Ja	

Kjøpmann Michael Peter Hopp (møtte for Hansen fra 28.juni)				Nei	
Megler og Kjøpmann Jens Christian Bertelson					Nei
Malermester Gustav Christian Gjøs					Ja
Fredrikstad og Sarpsborg bykrets					
Kjøpmann Christen Qvisling Sandberg	Ja				
Sørenskriver Just Johan Bing		Nei	Nei	Nei	
Kjøpmann Daniel Leegaard					Ja
Hedemarkens amt					
Kirkesanger, lærer og gårdbruker Lars Jensen	Nei	Nei	Nei		
Løytnant, statsrevisor og gårdbruker Ole Arntzen Lutzow	Nei	Nei	Nei		
Gårdbruker Christian Halvorsen Svenkerud	Nei			Ja	Frav.
Lenmann Nils Christensen Ringnæs	Frav.	Nei	Nei		
Res.kap og sogneprest Haagen Ludvig Bergh		Nei	Nei	Nei	Ja
Verkseier John Collet Bredesen				Nei	Ja
Prokurator Mikael Heggelund Kildal				Ja	
Gårdbruker Christian Larsen Arneberg					Ja
Holmestrand bykrets					
*Korpslege David Christopher Weidemann	Ja				
Tollkasserer Christian Blichfeldt		Ja	Ja		
Skipsfører Jens Holst Crøger				Nei	
Bakermester Hans Henrik Wærenskjold					Frav.
Jarlsberg og Larviks amt					
Gårdbruker Peder Nielsen Hemb	Nei	Nei	Nei		
Sogneprest Jens Hovland Otterbech	Nei			Nei	
Prost Paul Vinsnæs	Frav.	Nei	Nei		
Gårdbruker Sølver Hansen Laane	Nei				
Gårdbruker Ole Henningsen Holtan		Nei	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker Martin Halvorsen Vee		Nei	Nei		
Kapteinløytnant Henrik Steffens Hagerup				Ja	Ja
Gårdbruker Jakob Olsen Schjerven				Nei	
Gårdbruker Peder Martinsen Fadum					Ja
Sakfører M. Hesselberg					Ja
Kongsberg bykrets					
*Sølvverksdirektør Nicolai Benjamin Møller	Ja				
Bergslege Carl Wilhelm Boeck		Nei	Nei		
Direktør Peder Christian Holst**				Nei	Nei
Kragerø bykrets					
*Byfogd Peder Anker Krohn	Ja				
Kateket Daniel Bremer Juell		Ja	Ja		
Kjøpmann Hans Biørn Wenneberg				Nei	Nei

Larvik og Sandefjord bykrets					
*Sogneprest Peder Hersleb Harboe Castberg	Ja				
Amtmann Ulrik Frederik Cappelen		Ja	Ja		
Krigskommissær Johan Jørgen Broch				Nei	
Overrettssakfører Johan Sverdrup					Ja
Lister og Mandals amt					
Gårdbruker Aslak Reiersen Midhassel	Nei				
*Fogd Gabriel Martin Heiberg	Ja				
Gårdbruker Johan Frederik Knudzen Nødbæk	Nei	Nei	Nei		
Gårdbruker Diderik Cornelius Mortensen Bøgvad	Nei				
Skipperborger Gabriel Mikkelsen (Bordvig)		Nei	Nei	Ja	
Gårdbruker og Kirkesanger Søren Pedersen Jaabæk		Nei	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker Teis Jacob Torkildsen Lundegaard		Nei	Nei		
Fogd Christian Cornelius Paus				Ja	
Gårdbruker Aanen Olsen Bergsager				Nei	Ja
Gårdbruker Simon Pedersen Lie					Ja
Sogneprest Ulrik Bugge					Ja
Moss bykrets (fra 1845: Moss og Drøbak)					
Byfogd David Vogt	Ja	Ja	Ja	Ja	
Amtmann Christian Birch-Reichenwald				Ja	
Snekermester Christen Fredrik Ellefsen					Nei
Nedenes og Robygdelagets amt					
Fogd Johan Carl Fenne Nielsen	Frav.				
Sogneprest John Aas	Nei	Nei	Nei		
*Sogneprest Andreas Faye	Ja				
Gårdbruker Notto Olsen Løvland		Nei	Nei		
Gårdbruker Daniel Knudsen Vigeland		Nei	Nei		
Gårdbruker Reier Thorsen Lilleholt				Ja	
Lensmann Halvor Olsen Stamsø				Nei	Ja
Lensmann Nils Nilsen Enge				Nei	Ja
Gårdbruker Halvor Torjussen Skjerkholt					Ja
Nordlands amt					
Gårdbruker Ole Christian Andersen Nøstvig	Nei	Nei	Nei		
Prost Jørgen Meier Heffermehl	Frav.				
Gårdbruker, fisker Nils Isachsen Kulstad	Nei				
*Amtmann Lars Bastian Ridder Stabell	Ja				
Sogneprest Truls Krog Koch		Ja	Ja	Ja	
Kjøpmann Christian Albrecht Jackhelln		Nei	Nei		Ja
Gårdbruker Augustinius Johannessøn Sellevold		Ja	Ja	Ja	
Fogd Hans Holst				Nei	
Kirkesanger Johan Augustiniussen				Nei	Ja
Sorenskriver Michael Conrad Sophus Emil Aubert					Ja
Prost Agathon Bartholomæus Hansteen					Ja

Porsgrunn (1848: Porsgrunn og Brevik) bykrets					
Kjøpmann Peter Johan Boyesen		Ja	Ja		
Sogneprest Daniel Bremer Juell				Ja	
Amtsfullmektig Thorvald Olsen					Ja
Romsdals amt					
Gårdbruker Søren Jørgensen Aandahl	Nei				Ja
Gårdbruker Bersvend Martinussen Røkkum	Nei				
Prost Peder Christian Tyrholm Holtermann	Nei				
*Prost Hans Conrad Thoresen	Ja				
Lenmann Jon Gundersen Neergaard		Ja	Ja	Ja	Ja
Kaptein Dominicus Nagell Lemvig Brun		Nei	Nei	Ja	Ja
Lenmann Ferdinand Anton Hagerup		Ja	Ja		
Prost Aage Schavland				Ja	Ja
Gårdbruker Sjur Hansen Halkjeldsvig		Nei	Nei	Frav.	
Skien bykrets					
*Adjunkt Hans Severin Arentz	Ja				
Bankbokholder Holter Erik Werner Bøttger		Ja	Ja		
Redaktør Herman Bagger				Ja	Ja
Smaalenenes amt					
*Høyesterettsadvokat Jonas Anton Hielm	Ja				
*Gårdbruker og sag- og møllebrukeier Jacob Roll	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
*Gårdbruker Hans Pedersen Herrefosser	Ja				
Kaptein Peder Christian Holst***	Nei				
Gårdbruker Lars Randby Bærøe		Nei	Nei		Ja
Gårdbruker Olai Pedersen Wiig		Ja	Ja		Ja
Sogneprest Bernt Sverdrup Maschmann		Ja	Nei		
Kjøpmann Hans Chrystie				Ja	
Sogneprest Holger Fersløv Sinding				Ja	
Gårdbruker Simen Christian Berg				Nei	
Sørenskriver Ulrik Anton Motzfeldt					Ja
Stavanger bykrets					
Byfogd Halvor Olaus Christensen	Ja	Ja	Ja	Nei	
Skipsfører Lars Svendsen	Ja	Frav.	Frav.		
Kjøpmann Johan Christian Johnsen				Nei	Ja
Pers. kap. Hans Jensen Blom				Nei	
Skipsfører Thomas Natvig					Nei
Snektermester Erik Johnsen					Nei
Stavanger amt					
Gårdbruker og kirkesanger Ole Gabriel Gabrielsen Ueland	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja
Prost Ole Nicolai Løberg (permittert i 1845)	Nei	Voterte	ikke		
Losoldermann Gabriel Monsen	Nei	Nei	Nei	Nei	

Gårdbruker Anders Andersen Bjelland	Nei				
Lensmann Ingebret Svendsen Mossige		Nei	Nei	Nei	Ja
Gårdbruker Lars Olsen Kolbenstvedt				Nei	Ja
Sogneprest Hans Jensen Blom					Ja
Tromsø (fra 1851: Tromsø og Hammerfest) bykrets					
*Overlærer Ulrik Frederik Lange	Ja	Ja	Ja		
Stiftsamtmann Anton Theodor Harris				Ja	Perm./Ja **
Trondhjem (fra 1845: Trondhjem og Levanger) bykrets					
Bankdirektør Balthazar Schnitler	Ja				
Kjøpmann Hans Peter Jenssen	Nei	Nei	Nei		Ja
*Justitiarius Jacob Roll	Ja				
Kjøpmann Jens Nicolai Jenssen	Ja	Ja	Ja		
Borgermester Honoratus Bonnevie		Ja	Nei		
Res.kap Christian Petersen		Nei	Nei		
Kjøpmann Ole Andreas Krogness				Nei	Ja
Byfogd Henrik Lysholm				Ja	
Kobberslager Johan Peter Bye				Nei	Nei
Kjøpmann Gerhard Fredrik Hoë				Nei	
Prokurator Frederik Georg Lerche					Ja
Nordre Trondhjems amt					
Lensmann Peder Strand Rygh	Nei	Nei	Nei		Ja
Gårdbruker Peder Rasmus Lyng	Ja				
*Lensmann Peder Paulsen Anzjøn	Nei				
Underrettsprokurator Rasmus Hansen	Nei			Ja	
Lensmann John Johnsen Wold		Nei	Nei		
Lensmann Jørgen Johannes Havig		Ja	Ja		
Sogneprest Christopher Winther Scheen		Ja	Ja	Frav.	
Gårdbruker Jacob Staalesen Welde				Nei	Nei
Gårdbruker Anders Henriksen Sandstad				Ja	Ja
Kirkesanger Peter Andreas Sæther					Ja
Søndre Trondhjems amt					
Gårdbruker Ingebrigt Haldorsen Sæther	Nei	Ja	Nei	Ja	Ja
*Overstiger Knud Olsen	Ja	Ja	Ja	Ja	
Gårdbruker Ole Ingebrigtsen Soelberg	Nei	Nei	Nei		Ja
Gårdbruker Michel Nielsen Grendahl	Ja				
Res. Kap. Nils Nilsøn Dahl		Nei	Nei	Ja	Ja
Lensmann Johan Grøn Lund				Nei	Ja
Tønsberg bykrets					
*Grosserer Samuel Mathiassen Føyn	Ja			Ja	
Byfogd Peter Henrich Koss		Ja	Ja		
Underfogd Hans Gottfried Wang					Ja

Østerrisør bykrets					
*Byfogd Engelbrecht Finne	Ja	Ja	Ja		
Prokurator Robert Nicolai Hornemann				Ja	
Kateket Peter Holm					Ja
<p>** Både Konow og Harris står oppført med permisjon i juni, men det stemmer ikke med antall stemmer. Det var 106 representanter, 10 stemte i mot, 2 var registrert som fraværende og da sitter man igjen med 94, og rette stemmeantall for opphevelse var 93. Konows vararepresentant til kom ikke før 3. juli og Harris' vara møtte først 14.juli.</p>					
<p>*** Peder Christian Holst representerte Smaalenenes Amt og Kongsberg på forskjellige Storting</p>					